ॐ अर्हं नमः

॥ बीजो उद्देशकः प्रारभ्यते ॥

साम्प्रतं द्वितीयआरभ्यते । तस्य चेदमादिसूत्रम्—'दो साहम्मिया एगओविहरंति एगेतत्थ अन्नतरं अकिच्चट्ठाणं पडि-सेवित्ता आलोएज्जा ठवणिज्जंठवइता करणिज्जं वेयावडियं सूत्र १ । अथास्य सूत्रस्य सम्बन्ध उच्यते—

अब्भुठियस्स पासंमि, वहंतो जइ कयाइ आवज्जे। अत्थेणेव उ जोगो पढमाओ होति बितियस्स ॥१॥

योऽसौ पार्श्वस्थादिः प्रायश्चित्ततपो वहनार्थमभ्युत्थितस्य पार्श्वे प्रायश्चित्ततपो वहन् यदि कदाचिद्भूयोऽपि तपोऽर्हं प्राय-श्चित्तमापद्यते तदपि नियमा(दा)लोचयितव्यमिति तदालोचनानेन प्रतिपाद्यते । एषोऽर्थेनार्थमाश्रित्य प्रथमादुद्देशकादनन्तर-स्यास्य द्वितीयस्योद्देशकस्य योगः सम्बन्धः ॥ अत्रैव प्रकारान्तरमाह—

अहवा एगस्स विहीउ तो गेणगाण होइ अयमन्नो । आइसुत्तिगडिएवा पठवणा एस संबंधो ॥ २ ॥

अथवेति सम्बन्ध्य प्रकारान्तरतोपप्रदर्शने पूर्वमेकस्य प्रायश्चित्तदानविधिरुक्तः । साम्प्रतमयमनेकेषामन्यः प्रायश्चि-त्तदानविधिः । अथवा यदाचीर्णं प्रतिसेवितं तस्मिन् विकटिते आलोचिते प्रस्थापनाप्रायश्चित्तदानं भवति । ततः प्रायश्चित्तदानप्रस्तावादस्य सूत्रस्योपनिपात इत्येष सम्बन्धः । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या-द्वौसाधर्मि कौ

gyanmandir@kobatirth.org

संविग्नसांभोगिकादिरूपावेकत एकस्मिन् स्थाने समुदितौ विहरतः। तत्रैकोऽन्यतरत् अकृत्यं स्थानं प्रतिसेव्य आलोचयेत्। तत्र यद्य गीतार्थः प्रतिसेवितवान्। ततस्तस्मै शुद्धतपो दातव्यमथ गीतार्थस्तर्हि यदि परिहारतपो योग्यमापन्नस्ततः परिहारतपो दद्यात्। तदनन्तरं स्थाप्यते विविक्तं कृत्वा प्ररूप्यते इति स्थापनीयं परिहारतपो-योग्यमनुष्ठानं, तत् स्थापयित्वा प्ररूप्य य आपन्नः स परिहारतपः प्रतिपद्यते। इतरः कल्पस्थितो भवति। स एव च तस्यानुपारिहारिकः ततस्तेन तस्य करणीयवैयावृत्त्यमित्येष सूत्रसंक्षेपार्थः। अधुना निर्युक्तिविस्तरः—

दो साहम्मिय छ बारसेव लिंगंमि होइ चउभंगो। चत्तारि विहारम्मि उ दुविहो भावम्मि भेदोउ॥

द्विशब्दस्य साधर्मिक शब्दस्य च यथाक्रमं षट् द्वादश नामादयो निक्षेपाद्विशब्दस्य षट्कः साधर्मिकशब्दस्य द्वादशको निक्षेप इत्यर्थः लिङ्गे लिङ्गविषये चतुर्भङ्गी भवति। सूत्रे च पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्। तथा विहारे चत्वारो नामादयो निक्षेपाः। तत्र भावे द्विविधो भेदः। एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः। व्यासार्थं च प्रतिपदमभिधित्सुः प्रथमतो द्विशब्दस्य षट्क निक्षेपमाक्षिपन्नाह—

नामं ठवणा दविए खेत्ते काले य होइ बोधव्वो। भावेय दुगे एसो निक्खेवो छव्विहो होइ॥४॥

नामद्विकं स्थापनाद्विकं द्रव्ये द्रव्यविषयं द्विकं द्रव्यद्विकं, एवं क्षेत्रद्विकं कालद्विकं च भवति बोद्धव्यम्। तथा भावे च भावविषयं च द्विकमेव द्विके द्विशब्दस्य षट्को भवति निक्षेपः। तत्र नामद्विकं द्वे नामनी अथवा यस्य द्विकमिति नामतन्

नामद्विकं। स्थापनाद्विकं द्वे स्थापने, द्विकस्य स्थापना वा स्थापना द्विकम्। सम्प्रति द्रव्यक्षेत्रकालद्विकप्रतिपादनार्थमाह—

चित्तमचित्तं एक्केक्कयस्स जे जत्तियाउ दुभेया। खेत्ते दुपएसादी दुसमयादी उ कालंमि ॥ ५ ॥

द्रव्यद्विकं द्विविधमागमतो नोआगमतश्च। तत्रागमतो द्विकशब्दार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः; नोआगमतस्त्रिविधं.—ज्ञशरीर भव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तभेदात्। तत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरे प्राग्वत् तद्व्यतिरिक्तं सचित्तमचित्तं च एकैकस्य ये यावन्तो द्विकभेदाः सम्भवन्ति ते सर्वे वक्तव्याः। ते चेमे सचित्तं द्रव्यद्विकं द्विधा संसारस्थं निर्वृत्तं च, संसारस्थं द्विधा एकेन्द्रियमनेकेन्द्रियं च। तत्रैकेन्द्रियं पञ्च प्रकारं—पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पति भेदात्। एकैकमपि द्विधा—पर्याप्तमपर्याप्तं च। अनेकेन्द्रियं द्विधा—विकलेन्द्रियं पञ्चेन्द्रियं च। विकलेन्द्रियं त्रिधा द्वित्रिचतुरिन्द्रियभेदात्। पुनः प्रत्येकं द्विधापर्याप्तमपर्याप्तं च पञ्चेन्द्रियं द्विधा—संख्यातवर्षायुष्कमसंख्यातवर्षायुष्कं च। एकैकं द्विधापर्याप्तमपर्याप्तं च। निर्वृ(वृ)त्तमपि द्विधा—अनन्तरसिद्धं परम्परसिद्धंच। अथवा सचित्तं त्रिविधं। तद्यथा—द्विपदं चतुष्पदमपदं च। तत्र द्विपदं द्वौ पुरुषावित्यादि, चतुष्पदं द्वौ बलीवर्दावित्यादि, अपदं द्वौ वृक्षावित्यादि। अचित्तं द्वौ परमाणू द्वौ द्विप्रदेशिकौ त्रिप्रदेशिकौ यावत् द्वौ संख्यातप्रदेशिकौ द्वावनन्तप्रदेशिकौ संख्यातस्य संख्याता भेदाः, असंख्यातस्य असंख्याता अनन्तस्य अनन्ताः। उक्तं द्रव्यद्विकमधुना क्षेत्रद्विकमाह—खेत्ते दुपदेसादी क्षेत्रे क्षेत्रविषयं द्विकं द्वौ प्रदेशादि द्वावाकाशप्रदेशावादिशब्दात् द्विप्रदेशावगाढं वा द्रव्यं क्षेत्रद्विकं क्षेत्रद्विके तस्यावस्थानात्। यदि वा द्वे भारते द्वे ऐरावते इत्यादि परिग्रहः। उक्तं क्षेत्रद्विकं, कालद्विकमाह द्विसमयादिकं द्वौ समयावादि शब्दात् द्वे आवलिके द्वौमुहूर्त्तावित्यादि परिग्रहः। अथवा द्विसमयस्थितिकं द्रव्यं कालद्विकेऽवस्थानात् कालद्विकमादिशब्दात्

छ्यावलिकास्थितिकादिपरिग्रहः उक्तं कालद्विकमधुना भावद्विकमाह—

भावे पसत्थमियरं होइपसत्थं तु णाणिणोणाणो । केवलि छउमंणाणो णोणाणो दिठिचरणे य ॥ ६ ॥

भावद्विकं द्विधा आगमतो नो आगमतश्च । तत्रागमतो द्विकशब्दार्थज्ञाता तत्र चोपयुक्तः, उपयोगो भावनिक्षेप इति वचनात्, नो आगमतो द्विधा तद्यथा प्रशस्तमितरच्च, इतरन्नामाऽप्रशस्तं । तच्चेदं रागो द्वेषश्च, प्रशस्तं द्विधा—ज्ञानं नोज्ञानं च । तत्र ज्ञाने ज्ञानविषयं द्विकमिदं तद्यथा कैवलिकं छाद्मस्थिकं च । नो ज्ञाने नोज्ञानविषयं द्विकं दृष्टिश्चरणं च । दृष्टिः सम्यक्त्वं, चरणं चारित्रम् एतदेव सप्रभेदं प्ररूपयति—

एक्कक्कं पि य तिविहं, सठाणे नत्थि खइय अइयारो । उवसामिएसु दोसु, अइयारो होज्ज सेसेसु ॥ ७ ॥

एकैकमपि दर्शनं चरणं च प्रत्येकमित्यर्थः । त्रिविधं त्रिप्रकारं । तद्यथा—क्षायिकं औपशमिकं क्षायोपशमिकं च । तत्र क्षायिकं सम्यक्त्वं क्षायिकसम्यग्दृष्टेः । औपशमिकमुपशमश्रेण्याम् । शेषकालं क्षायोपशमिकं, । चरणमपि क्षायिकं क्षपकनिर्ग्रन्थस्य, औपशमिकमुपशमश्रेण्यामन्यदा क्षायोपशमिकम् । तत्र क्षायिके ज्ञाने दर्शने चारित्रे च स्वस्थाने नास्त्यतीचारः, तथा हि केवलिनस्त्रिष्वपि ज्ञानदर्शनचारित्रेषु क्षायिकेषु वर्तमानस्य न तद्विषया काचिदपि विराधना, परस्थानेषु संभवेदपि, तथाहि श्रुतकेवल्यादेः क्षायिके दर्शने वर्तमानस्य दर्शने नास्ति विराधना ज्ञानचरणयोस्तु भजनेति । उवसामिए वि दोसुंति द्वयोर्दर्शनचरणयोरौपशमिके भावे वर्तमानयोः स्वस्थानेनास्त्यतीचारः । औपशमिकं हि दर्शनं चारित्रं च नियमादुपशमश्रे-

एयां भवति, तत्र कषायाणामुपशान्तत्वान्नास्ति कश्चिदतिचारसंभवः, ज्ञानविराधनात्(तु)सम्भवेदप्यनुपयोगतोऽन्यथा प्ररूपणाचिन्तनादिसम्भवात् । उपशमश्रेणितः पातेतुभवत्यतीचारः औदयिकभावे वर्तमानत्वात्, शेषेषु पुनः क्षायोपशमेषु ज्ञानदर्शनचारित्रेषु स्वस्थाने परस्थाने वातीचारो भवेत् क्षायोपशमिकत्वादेतदेवाह—

सठाण परठाणे खउवसमिएसु तीसु वि भयणा। दंसण उवसमखतिए परठाणे होइ भयणाउ ॥८॥

क्षायोपशमिके भावे वर्तमानेषु त्रिष्वपि ज्ञानादिषु स्वस्थाने परस्थाने वातीचारस्य भजना, कदाचिद्भवति कदाचिन्न भवतीत्यर्थः । दर्शने उपलक्षणमेतत्, चरणे च औपशमिके क्षायिके च स्वस्थानेऽतीचारो न भवति परस्थाने तु भजना । अत्र येन द्विकेनाधिकारस्तदभिधित्सुराह—

दव्वदुए दुपएणं सच्चित्तेणं च एत्थ अहियारो। मीसेणोदइएणं भावंमि वि होंति दोहिंपि ॥९॥

अत्र द्रव्यद्विकेन भावद्विकेन चाधिकारः, । तत्र द्रव्यद्विकेन सचित्तेन तेनापि च द्विपदेन साधर्मिकद्वयस्य चिन्त्यमानत्वात् भावे मिश्रेण क्षायोपशमिकेन औदयिकेन चेति द्वाभ्यां भावाभ्यामधिकारः अनयोरेव द्वयोर्भावयोर्वर्तमानस्यातीचारसंभवात् । उक्तो द्विकस्य षट्कोनिक्षेपः ॥ सम्प्रति साधर्मिकस्य द्वादशकं निक्षेपमाह—

नाम[1] ठवणा[2] दविए[3] खेत्ते[4] काले[5] य पवयणे[6] लिंगे[7] । दंसण[8] नाणे[9] चरित्ते[10] अभिग्गहे[11] भावणाए[12] य ॥१०॥

नामसाधर्मिकः, स्थापनासाधर्मिकः, द्रव्यसाधर्मिकः, क्षेत्रसाधर्मिकः, कालसाधर्मिकः, प्रवचनसाधर्मिकः, लिङ्गसाधर्मिकः,

दर्शनसाधर्मिकः, ज्ञानसाधर्मिकः, चारित्रसाधर्मिकः, अभिग्रहसाधर्मिकः, भावनासाधर्मिकः, तत्र नामस्थापनाद्रव्यसाधर्मिक प्रतिपादनार्थमाह—

नामंमि सरिसनामो ठवणाए कट्ठकम्ममादीसु । दव्वंमि जोउभविओ साहम्मि सरीरगं चेव ॥११॥

नाम्नि नामविषये साधर्मिको यत्सदृशनामा यथादेवदत्तो देवदत्तस्य, स्थापनया साधर्मिकः काष्टकर्मादिषु स्थाप्यमानो यथा वारकर्षिरादिशब्दात् पुस्तकर्माचवराटकादिपरिग्रहः, द्रव्ये द्रव्यरूपतया साधर्मिको यो भव्योभावी । स च त्रिप्रकारः । तद्यथा—एकभविको बद्धायुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्च । अमीषां च भावना द्रव्याभिक्षुवद्भावनीया । यच्च साधर्मिकशरीरं व्यपगतजीवितं सिद्धशिलातलादिगतं तत् द्रव्यसाधर्मिकः । द्रव्यताचास्य भूतभावत्वात् क्षेत्रकालप्रवचनलिङ्गसाधर्मिकानाह—

खेत्तेसमाणदेसी कालम्मिउ एक्ककालसंभूतो । पवयणसंघेगयरो लिंगे रयंहरणमुहपत्ती ॥ १२ ॥

क्षेत्रे क्षेत्रतः साधर्मिकः समानदेशीय यथा सौराष्ट्रः सौराष्ट्रस्य, काले कालतः साधर्मिकः एककालसम्भूतो यथा वर्षाजातो वर्षाजातस्य, प्रवचनमिति प्रवचनतः साधर्मिकः सङ्घमध्ये एकतरः श्रमणः श्रमणी श्रावकः श्राविका चेति, लिङ्गे लिङ्गतः साधर्मिकः रजोहरणमुहपोत्तित्ति रजोहरणमुखपोति(त्ति)कायुक्तः ॥ सम्प्रति दर्शनादिसाधर्मिकानाह—

दंसणणाणचरणे तिगपणतिविह होइ उवरित्ते । दव्वादीओ अभिग्गह अह भावणमो अणिच्चाई ॥१३॥

दर्शनतः साधर्मिकः तिगत्ति त्रिविधस्तद्यथा—क्षायिकदर्शनिनः क्षायिकदर्शनी, औपशमिकदर्शनिनः औपशमिकदर्शनी,

क्षायोपशमिकदर्शनिनः क्षायोपशमिकदर्शनी । अन्ये पुनराहुरेवं त्रिविधस्तद्यथा—सम्यग्दृष्टेः सम्यग्दृष्टिर्मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यादृष्टिः मिश्रस्य मिश्रः, ज्ञानतः साधर्मिकः पञ्चविधः, तद्यथा—आभिनिबोधिकज्ञानी आभिनिबोधिकज्ञानिनः, एवं श्रुतावधिमनःपर्यायकेवलेष्वपि भावनीयम् । चरणतः साधर्मिकः पणगत्ति पंच प्रकारः—सामायिकचारित्रिणः सामायिकचारित्री । एवं च्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिसम्परायथाख्यातेष्वपि वाच्यम् । तिविहो होइ चरित्ते इति त्रिविधस्त्रिप्रकारो भवति चारित्रे, चारित्रतः साधर्मिकस्तद्यथा—क्षायिकचारित्री क्षायिकचारित्रिणः इत्यादि । दव्वादीओ अभिग्गहत्ति—अभिग्रहतः साधर्मिको द्रव्यादौ वेदितव्यस्तद्यथा—द्रव्याभिग्रही द्रव्याभिग्रहिणः । एवं क्षेत्रकालभावेष्वपि वाच्यम् । तुशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । तेन षष्ठादिक्षपणाभिग्रही षष्ठादिक्षपणाभिग्राहिणः इत्याद्यपि द्रष्टव्यम्, । भावनातः साधर्मिकोऽनित्यत्वादौ यथा एकोऽप्यनित्यत्वभावनां भावयत्यपरोऽप्यनित्यत्वभावनामित्यनित्यत्वभावना साधर्मिकः । एवं शेषास्वपि भावनासु द्रष्टव्यम् । तदेवमुक्तः साधर्मिकस्य द्वादशको निक्षेपः ॥ सम्प्रति यदुक्तं लिङ्गे भवन्ति भङ्गाश्चत्वार इति तदेतद्व्याचिख्यासुराह—

साहम्मिएहिं कहिए लिंगाइ होइ चउभंगो । नामंठवणादविए भाव विहारेय चत्तारि ॥ १२ ॥

साधर्मिकेषु कथितेषु सत्सु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात् लिङ्गादौ प्रवचनादिभिः सह भवति प्रत्येकं चतुर्भङ्गी; गाथायां पुंस्त्वमार्षत्वात् । विहारे च ये चत्वारो भेदाः प्रागुक्तास्ते इमे तद्यथा—नामविहारः स्थापनाविहारो द्रव्यविहारो भावविहारश्च । तत्र लिङ्गादिषु प्रवचनादिभिः सह प्रत्येकं चतुर्भङ्गीमाविर्भावयिषुः प्रथमतो लिङ्गप्रवचनेन चतुर्भङ्गी सूचामाह—

लिंगेण उ साहम्मी नोपवयणतो य निगहगा सव्वे। पवयणसाहम्मी पुण न लिंगे दस होंति ससिहागा ॥

लिङ्गेन रजोहरणादिना साधर्मिको नोनैव प्रवचनत इत्येको भङ्गः, । के ते इत्याह सर्वे निन्हवास्तेषां सङ्घबाह्यत्वात् रजोहरणादिलिङ्गोपेतत्वाच्च, तथा प्रवचनतः साधर्मिको न पुनः लिङ्गे लिङ्गतः एष द्वितीयः के ते एवं भूता इत्याह—दश भवन्ति । सशिखाकाः अमुण्डितशिरस्काः श्रावका इति गम्यते । श्रावका हि दर्शन व्रतादि प्रतिमा भेदेन एकादशविधा भवन्ति । तत्र दश सकेशाः एकादश प्रतिमाः प्रतिपन्नस्तु लुञ्चितशिराः श्रमणभूतो भवति । ततस्तद्व्यवच्छेदाय सशिखाकग्रहणं, एते हि दश शिखाकाः श्रावकाः प्रवचनतः साधर्मिका भवन्ति । तेषां सङ्घान्तर्भूतत्वात् न तु लिङ्गतो रजोहरणादिलिङ्गरहितत्वात् । तृतीयचतुर्थौ तु भङ्गौ सुप्रतीतत्वान्नोक्तौ तौ चेमौ प्रवचनतोऽपि साधर्मिको लिङ्गतोऽपि साधुः एष तृतीयः प्रवचनतो नापि लिङ्गत इति चतुर्थः । एष शून्यो भङ्गः । तदेवं लिङ्गस्य प्रवचनेन सह चतुर्भङ्गिकोक्ता ॥ सम्प्रति दर्शनादिभिः सह चतुर्भङ्गिकाप्रतिपादनार्थमाह—

एमेव य लिंगेण उ दंसणमादी उ होंति भंगा उ । भइएसुं उवरिमेसुं हेठेल्लपदं तु छड्डेज्जा ॥ १६ ॥

एवमेव प्रवचनगतेन प्रकारेण लिङ्गेन सह दर्शनादिषु भङ्गा भवन्ति ज्ञातव्याः । उक्तेषु च उपरितनेषु सर्वेष्वपि भावनापर्यन्तेषु अधस्तनं लिङ्गलक्षणपदं त्यजेत्त्यक्त्वा च तदनन्तरं द्वितीयपदं गृह्णीयात् । अभिगृह्य च तेनापि सह चतुर्भङ्गिकाः क्रमेण योजयेत् तत्राप्युपरितनेषु सर्वेषु भङ्गेषु तदधस्तनं पदं त्यजेत् ः अग्रेतनमनन्तरमाश्रयेत् । तत्राप्ययमेव क्रम एवं ताव-

द्वाच्यं यावदन्तिमपदद्वयचतुर्भङ्गिका इह लिङ्गेन सह दर्शनादिषु भङ्गसूचाकृता। तत्र लिङ्गग्रहणमुपलक्षणं । ततः प्रवचनेनापि सह भङ्गा द्रष्टव्यास्ते चामी–प्रवचनसाधर्मिकोनदर्शनतः एष क्षायिके औपशमिके क्षायोपशमिके वा । उक्तं च–विसरिसदंसणजुत्ता पवयणसाहम्मिया न दंसणतो इति दर्शनतः साधर्मिकोन प्रवचनतस्तीर्थकरः प्रत्येकबुद्धश्च तेषां सङ्घानन्तर्वर्तित्वादाह च–तित्थयरापत्तेया नो पवयणदंसणसाहम्मी, प्रवचनतोऽपि साधर्मिको दर्शनतोऽपि समानदर्शनी सङ्घमध्यवर्तीति, न प्रवचनतो नापि दर्शनत इति चतुर्थः । एष शून्यः । उक्ता प्रवचनेन सह दर्शनस्य चतुर्भङ्गिकाः; । सम्प्रति ज्ञानस्योच्यते । प्रवचनतः साधर्मिको न ज्ञानत एकोद्विज्ञानी एकस्त्रिज्ञानी चतुर्ज्ञानी केवलज्ञानी वा, ज्ञानतः साधर्मिको न प्रवचनतः तीर्थकरःप्रत्येकबुद्धो वा, प्रवचनतो ज्ञानतोऽपि तृतीयः, न प्रवचनतोऽपि नापि ज्ञानतः इति चतुर्थः । एष शून्यः । तथा प्रवचनतः साधर्मिको न चारित्रतः श्रावकः, चारित्रतो न प्रवचनतः तीर्थकरप्रत्येकबुद्धो वा प्रवचनतोऽपि चारित्रतोऽपि साधुः, न प्रवचनतो नापि चारित्रतः, एष शून्यः, तथा प्रवचनतो नाभिग्रहतः श्रावको यतिर्वा उभयोरप्यन्यान्याभिग्रहयुक्तत्वात् , । अभिग्रहतो न प्रवचनतो निन्हवस्तीर्थकरः प्रत्येकबुद्धो वा उक्तं च,–साहम्मभिग्गहेणं नो पवयणनिएह तित्थ पत्तेया इति प्रवचनतोऽप्यभिग्रहतोऽपि श्रावको यतिर्वासमानाभिग्रहः न प्रवचनतो नाप्यभिग्रहत इति शून्यः । तथा प्रवचनतः साधर्मिको न भावनातो भिन्नभावनाकः । श्रावकोर्यतिर्वा, भावनातः साधर्मिको न प्रवचनतः समानभावनाकस्तीर्थकरः प्रत्येकबुद्धो निन्हवो वा, प्रवचनतोऽपि भावनातोऽपि समानभावनाकः श्रावकोयतिर्वा, न प्रवचनतोऽपि न भावनातः । एष शून्यः,। उक्ता प्रवचनेन सह दर्शनादिषु भङ्गाः । सम्प्रति लिङ्गेन सहोच्यन्ते । लिङ्गतः साधर्मिको न दर्शनतः निन्हवः, दर्शनतः साधार्मिको

न लिङ्गतः प्रत्येकबुद्धस्तीर्थकरोवा लिङ्गतोऽपि दर्शनतोऽपि समानदर्शनी साधुः, नापि लिङ्गतो नापि दर्शनतः, एष शून्यः ।
तथालिङ्गतः साधर्मिको न ज्ञानतः । निन्हवो विभिन्नज्ञानी वा साधुः, ज्ञानतो न लिङ्गतः समान–ज्ञानी श्रावकः, प्रत्येकबुद्ध-
स्तीर्थकरो वा लिङ्गतोऽपि ज्ञानतोपि समानज्ञानी साधुः, नलिङ्गतोऽपि नापि ज्ञानतः । एष शून्यः ।; तथा लिङ्गतो न चारि-
त्रतो निन्हवो विषमचारित्री वा साधुः, चारित्रतो न लिङ्गतः प्रत्येकबुद्धस्तीर्थकरो वा, चारित्रतोऽपि लिङ्गतोऽपि समानचारित्री
साधुः, न लिङ्गतो नापि चारित्रतः । एष शून्यः । तथा लिङ्गतो नाभिग्रहतः विचित्राभिग्राही साधु निन्हवो वा, अभिग्रहतो
न लिङ्गतः समानाभिग्रही श्रावकः प्रत्येसबुद्धस्तीर्थकरो वा लिङ्गतोऽप्यभिग्रहतोऽपि सामानाभिग्रही साधुः नेलिङ्गतो नाप्य-
भिग्रहतः, एष शून्यः, । तथा लिङ्गतः सार्धर्मिको न भावनातः विषमभावनाकः साधुः निन्हवो वा, भावनातो न लिङ्गतः
समानभावनाकः श्रावकप्रत्येकबुद्धस्तीर्थकरो वा, लिङ्गतोऽपि भावनातोऽपि समानभावनाकः साधुः, न लिङ्गतोऽपि न भाव-
नातः एष शून्यः । तदेवमुक्ता लिङ्गेन सह दर्शनादिषु भङ्गाः सम्प्रति लिङ्गपदं त्यक्त्वा दर्शनपदं गृह्यते । तेन सह ज्ञानादिषु
उच्यन्ते–दर्शनतः साधर्मिको न ज्ञानतः क्षायिकदर्शनी एकः केवलज्ञानी एको द्विज्ञानीति, ज्ञानतः साधर्मिको न दर्शनतः
समानज्ञानी विभिन्नदर्शनी, दशनतोऽपि ज्ञानतोऽपि समानदर्शनज्ञानी, नदर्शनतोनापिज्ञानतः शून्यो भङ्गः । तथा दर्शनतः
साधर्मिको न चारित्रतः समानदर्शनी श्रावकः, चारित्रतो न दर्शनतः समानचारित्री विभिन्नदर्शनी साधुः, । चारित्रतोऽपि
दर्शनतोऽपि समानदर्शनी चारित्री साधु, न चारित्रतोऽपि नापि दर्शनतः । एष शून्यः, । तथा दर्शनतो न अभिग्रहतः
समानदर्शनी विचित्राभिग्रहः श्रावकः साधुर्वा, अभिग्रहतोनदर्शनतः समानाभिग्रही विचित्रदर्शनतः श्रावकादि, दर्शनतोऽपि

अभिग्रहतोऽपि समानदर्शनाभिग्रही श्रावकादि; नदर्शनतो नाप्यभिग्रहतः एषः शून्यः। तथा दर्शनतो न भावनातः समानदर्शनो विचित्रभावनाकः श्रावकादिः, भावनातोनदर्शनतः समानभावनाविचित्रदर्शनः श्रावकादिः, दर्शनतोऽपि भावनातोऽपि समानदर्शनभावनाकः श्रावकादि, न दर्शनतो नापि भावनातः एष शून्यः॥

तदेवमुक्ता दर्शनेनापि सह ज्ञानादिषु भङ्गाः। अधुना दर्शनपदमपहायज्ञानपदमभिगृह्यते तेन सह चारित्रादिषु प्रदर्श्यन्ते ज्ञानतः साधर्मिको न चारित्रतः समानज्ञानो विचित्रचारित्रसाधुः; यदि वा श्रावकः, चारित्रतः साधर्मिको न ज्ञानतः, समानचारित्री एकः केवली एकश्छद्मस्थः, ज्ञानतोऽपि चारित्रतोऽपि समानः ज्ञानचारित्री साधुः, न ज्ञानतोऽपि न चारित्रतोऽपि शून्यः, । तथा ज्ञानतो नाभिग्रहतः समानज्ञानो विचित्राभिग्रहः श्रावकादिः, अभिग्रहतो न ज्ञानतः समानाभिग्रहो विचित्रज्ञानी साधुस्तीर्थंकरः प्रत्येकबुद्धो वा, ज्ञानतोऽप्यभिग्रहतोऽपि समानज्ञानाभिग्रही साध्वादिः, न ज्ञानतोऽप्यभिग्रहतः एष शून्यः तथा ज्ञानतो न भावनातः समानज्ञानो विचित्रभावनाकः श्रावकादिः, । भावनातो न ज्ञानतः समानभावनो विचित्रज्ञानी श्रावकादिः, ज्ञानतोपि भावनातोऽपि समानज्ञानभावनाकः श्रावकादिर्न ज्ञानतो नापि भावनातः एष शून्यः। उक्ता ज्ञानेन सह चारित्रादिषु भङ्गाः॥ सम्प्रति ज्ञानपदं विमुच्य चारित्रपदं गृहीत्वा तेन सहाभिग्रह भावनयोर्भङ्गा उच्यन्ते—चरणतः साधर्मिको नाभिग्रहतः समानचरणो विचित्राभिग्रहीसाधुः, अभिग्रहतः साधर्मिको न चरणतः श्रावकादिः, चरणतोऽपि अभिग्रहतोऽपि साधुः, न चरणतो नाप्यभिग्रहतः शून्यः। तथा चरणतो न भावनातः विचित्रभावनाकः साधुः, भावनातो न चरणतः श्रावकः समानभावनाकः साधुर्वा विसदृशचरणः, चरणतोऽपि भावनातोऽपि समानचरणभावनाकः साधुः न चरण-

तोनापिभावनातः शून्य एषः सम्प्रत्यभिग्रहेण सह भावनाया भङ्गाः–अभिग्रहतः साधर्मिको न भावनातः, समानाभिग्रही विचित्र भावनाकः श्रावकादि, भावनातः साधर्मिको नाभिग्रहतः विचित्राभिग्रह श्रावकादिः, अभिग्रहतोऽपि भावनातोऽपि समानाभिग्रह भावनाकः श्रावकादिः, नाभिग्रहतो नापि भावनातः एष भङ्ग शून्यः । तदेवमुक्ता भङ्गाः ॥ साम्प्रतममीषां भङ्गानां विषयविशेषप्रतिपादनार्थमाह––

पत्तेयबुद्धनिण्हग(व) उवासए केवली य आसज्ज । खइयाइए य भावे पडुच्च भंगो (गा)उ जोएज्जा ॥१७॥

प्रत्येकबुद्धान् निन्हवान् उपासकान् केवलिनश्चाश्रित्य तथा क्षायिकादींश्च भावान् प्रतीत्य आश्रित्य भङ्गकान् अनन्तरोदितान् योजयेत् । तद्यथा–न प्रवचनतः साधर्मिको लिङ्गतः एष भङ्गः प्रत्येकबुद्धान् केवलिनश्च जिनानाश्रित्य योजनीयः। लिङ्गतो न प्रवचनत इत्ययं निन्हवान् , प्रवचनतो न लिङ्गत इत्येष श्रावकान् प्रवचनतो न दर्शनत इत्यादयस्तु क्षायोपशमिकदर्शनज्ञानचारित्रादीनाश्रित्य योजयितव्यास्ते च तथैव यथास्थानं योजिता एवेति सम्प्रति ये विहारे नामादयोऽपि भेदा उक्तास्तान् विवरीषुः पुनः कथयति—

नामं ठवणा दविए भावेय चउव्विहो विहारो होइ। विविह पगारेहिं रयं हरइ जम्हा विहारो उ ॥१८॥

नामविहारः स्थापनाविहारोद्रव्ये द्रव्यनिमित्तं द्रव्यभूतो विहारो द्रव्यविहारः भावे भावविहारः । एवमेष विहारश्चतुर्विधो भवति, इह च नो आगमतो भावविहारेण गीतार्थेनाधिकारो न शेषैस्ततस्तानधिकृत्य व्युत्पत्तिमाह–यस्माद्विविधैरनेकैः प्रकारैः

रजः कर्म हरति तस्माद्विहार इत्युच्यते । विविधं ह्रियते रजः कर्मानेनेति विहारोऽकर्तरीति घञिति व्युत्पत्तेः । सम्प्रति नामादिभेदा व्याख्येयास्तत्र यस्य विहार इति नाम स नामविहारः स्थापनाविहारश्चित्तकर्मण्यन्यत्र वा आलिख्यमानः स्थापनाविहारः । द्रव्यविहारो द्विधा आगमतो नोआगमतश्च । तत्रागमतो विहारशब्दार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः । नोआगमतस्त्रिधा—ज्ञशरीर भव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तभेदात् । तत्र ज्ञशरीर भव्यशरीरे प्राग्वत् । तद्व्यतिरिक्तमाह—

आहारादीणट्ठा जो उ विहारो अगीय पासत्थे । जोयावि अणुवउत्तो, विहरति दव्वविहारो उ ॥१९॥

यो नाम आहारादीनामाहारोपधिप्रभृतीनामर्थायोत्पादनाय अगीतानामगीतार्थानां पार्श्वस्थानां च गाथायां समाहारो द्वन्द्वः । षष्ठीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदाच्च सप्तम्या निर्देशः । तथा योऽप्यनुपयुक्तः सन् विहरति एष सर्वोऽपि द्रव्ये विहारः आद्यो द्रव्यनिमित्तत्वात् द्रव्यविहारः द्वितीयोऽनुपयुक्तत्वादिति उक्तो द्रव्यविहारः । भावविहारो द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च । तत्रागमतो विहारशब्दार्थज्ञाता तत्र चोपयुक्तः नो आगमतो भावविहारो द्विधा—गीतार्थो निश्रितश्च । तथा चाह ॥

गीयत्थो य विहारो बीय गीयत्थनिस्सितो होंति । एत्तो तत्तिय विहारो नाणुण्णातो जिणवरेहिं ॥२०॥

विहारः प्रथमो भवति गीतार्थः गीतार्थसाध्वात्मको द्वितीयो गीतार्थनिश्रितः गीतार्थस्य निश्रा संश्रयणं गीतार्थनिश्रा सा सञ्जातायस्येति पाठान्तरं गीतार्थमिश्रित इति तत्र गीतार्थसंयुक्त इति व्याख्येयं इति । अस्यां (आभ्यां) गीतार्थगीतार्थ निश्रिताभ्यामन्यस्तृतीयो विहारो नानुज्ञातो जिनवरेन्द्रैः ॥ तत्र गीतार्थं गीतार्थनिश्रितं च विहारमाह—

जिणकप्पितो उ गीयत्थो, परिहारविसुद्धितो विगीयत्थो । गीयत्थे इड्डीदुगं सेसा गीयत्थनिस्साए॥२१॥

गीतार्थो द्विविधास्तद्यथा–गच्छगता गच्छनिर्गताश्च । तत्र गच्छनिर्गता इमे जिनकल्पिको गीतार्थः परिहार विशुद्धिकोऽपि गीतार्थः । अपि शब्दाद्यथालन्दकल्पिकप्रतिमापन्नोऽपि च गीतार्थः, अमीषां विहारो गीतार्थः, । गच्छवासे गीतार्थे गीतार्थविषये ऋद्धिद्विकं तद्यथा–आचार्य उपाध्यायश्च, । अथवा आचार्यः शेष चतुष्टयमुपाध्यायप्रवृत्तिस्थविरगणावच्छेदिरूपमेतच्च द्विकं स्थानानि निर्युक्तमिति । व्यवह्रियते स्वस्वव्यापारे तेषां निर्युक्तत्वात् शेषाः सर्वे अनियुक्ताः ते यदि गीतार्था यदि वा अगीतार्थाः । सर्वे गीतार्थनिश्रया विहर्तव्यम् । अत्र पर आह—

चोएइ अगीयत्थे, किं कारण मो निसिज्झइ विहारो। सुणदिठंतं चोयग, सिद्धिकरं निन्हवे एसिं ॥२२॥

चोदयति प्रश्नं करोति अगीतार्थे अगीतार्थस्य किं कारणं किं निमित्तं मो इति पादपूरणे निषिध्यते विहारः सूरिराह–हे चोदक ! त्रयाणामप्येतेषां गीतार्थागीतार्थनिश्रितागीतार्थानां सिद्धिकरं दृष्टान्तं शृणु । तमेवाह—

तिविहे संगिल्लंमि जाणंतो निस्सिए अजाणंते। पाणंधि च्छिन्नकरणे अडवि जले सावए तेणा ॥२३॥

संगिल्लो नाम गोसमुदायस्तस्मिन् रक्षणीये त्रिविधो रक्षके दृष्टान्तः । तद्यथा जानन् निश्रितोऽजानंश्च एषोऽक्षरार्थः । भावार्थस्त्वयम्–एगो रक्खगो नगरस्स गावीणं सो निजेहिं उगासेहिं गावीतो जंतीउ एतीउय खेत्ताईणं अवरोहं न करेंति तेसिं उगासेहिं नेइ आणेइ य जत्थ य तेणाइ भयं नत्थि तत्थ चारेइ, अन्नया दो पुरिसा गाविउ रक्खामित्ति उवठिया ।

अम्हे भइयाए गावो रक्खामोत्ति नागरगा चिंतंति सो एगो न तरइ सव्वनगरस्स गाविउ रक्खिउं, । तम्हा एएवि निजुजंतु त्ति भणिया रक्खह । तत्थ एगो तस्स पुराणस्स संखेडिपालस्स निस्साए गावी तो नेइ आणेइय, अजाणतोति काउं तस्स मएण चंकमइ, खिंतितो संखेडिपालतो चिंतेइ । अहमन्नस्स निस्साए न चारेमि सयमेव अहं रक्खिउं समत्थो सो वरातो अजाणतो इमाणि ठाणाणि न याणइ पाणंधीति देशीपदमेतत् वर्तिनी वाचकं ततोऽयमर्थः । क्षेत्र क्षेत्रसङ्कुलेषु प्रदेशेषु नगरप्रवेशनिर्गमयोग्या वर्तिन्यः क्षेत्रपाणंधयः तान्न जानाति । अजानंश्च ताभिर्गानयति आनयति च क्षेत्रेषु च शाल्यादय उप्तास्तिष्ठन्ति । गावश्च गच्छन्त्य आगच्छन्त्यश्च रक्षमाणा अपि शाल्यादि चरन्ति, । ततः क्षेत्रस्वामिभिर्गाधृत्वा क्षेत्रोपद्रवमूलं याच्यते । एवं कुरुणेऽपि दोषा वाच्याः । कुरुणं नाम राजकीयमन्यदीयं वावीतं तथा अडवित्ति सो वराकोऽजानन् गा अटवीमपि प्रवेशयति । तत्र पुलिन्दादिभिर्गावो मार्यन्ते, तथा जलत्ति सोऽजानन् नद्यादिषु तत्र प्रदेशे गाः पाययति यत्र ग्राहादिभिर्जलचरैर्गाव आकृष्यन्ते । सावएइति समूढो वराकस्तत्र प्रदेशे नयति । यत्र व्याघ्रादयो दुष्टश्वापदास्तैश्च गाव उपद्रूयन्ते तिणंति तेषु च निकुञ्जादिषु नयति यत्र स्तेनानां प्रसरस्ततस्तेनास्ता अपहरन्ति । एवं सोऽजानन् गा विनाशयति इतरस्तु ज्ञाता एतानि सर्वाण्यापत्स्थानानि परिहरति, । योऽपि निश्रितस्तमपि परिहारयति । एष दृष्टान्तोऽपमर्थोपनयः—यो गीतार्थः सर्वानपि दोषान् स्वयं परिहरति । यस्तु निश्रितस्तं परिहारयति । यः पुनः स्वयमगीतार्थो यश्चागीतार्थनिश्रितस्तयोरात्मविराधना संयमविराधना च भवति । तानेवात्मविराधनादिदोषान् विवक्षुर्द्वार गाथामाह—

मग्गे सेहविहारे, मिच्छत्ते एसणादि विसमे य । सोही गिलाणमादी, तेण दुविहावि तिविहा वा ॥२४॥

मार्गे मार्गविषये तथा शैक्षे शैक्षक कुल विषये एवं विहारे मिथ्यात्वे एषणादौ विषमे शोधौ ग्लानादौ दोषास्तथास्तेना द्विविधास्त्रिविधा वा ये भवन्ति तेभ्योऽपि दोषा भवेयुः । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः साम्प्रतमेनामेव द्वारगाथां विवरीषु प्रथमतो मार्गद्वारं शैक्षद्वारं चाह—

मग्गं सद्दव रीयइ पाउसउ मग्ग अजयणा एव । सेहकुलेसु य विहरति, नणु यत्तति ण गाहेति ॥२५॥

मार्गं पन्थानं सेवते सोऽजानन् अगीतार्थः सन् द्रवचारितया रीयते गच्छति, तत्र च संयम विराधना कीटादिसत्वोपमर्दनात्, आत्मविराधना पादादिविस्खलनात् । तथा अज्ञतया पाउसत्ति प्रावृष्यपि काले गच्छति तत्रापि संयमविराधना आत्मविराधना च, तथा मार्गोन्मार्गाभिज्ञतया उन्मार्गेऽपि गच्छति । तत्र स्थाणु कंटकादिभिरात्मविराधना सचित्तपृथिव्याद्युपमर्दनात् संयमविराधना च, तथा ग्रहणशिक्षायामासेवनाशिक्षायां वाऽप्रवीणत्वात् । अयतनया वा गच्छेत् । अयतनया च संयमात्मविराधना । गतं मार्गद्वारं; शैक्षकद्वारमाह—सेहेत्यादि शैक्षकुलानि अभिनवप्रपन्नव्रतानि (धर्माणि) कुलानि तेष्वज्ञतया स विहरति । तेभ्योऽयतनया भक्तपानादिकमुत्पादयतीति भावः । तथा न तानि अनुवर्तयति ना (न) नुवर्त्तनागुणतः वर्धमानतरधर्मश्रद्धाकानि करोति । अनुवर्तनाया अपरिज्ञानात् । तथा न ग्राहयति तानि ग्रहणशिक्षामासेवनाशिक्षां वा श्रावकधर्मोचितां उभयोरपि शिक्षयोस्तस्याकुशलत्वात् गतं शैक्षद्वारमधुना विहारद्वारं मिथ्यात्वद्वारं चाह—

दसुदेसे पच्चंते, वइयादि विहारपाणबहुले य । अप्पाणं च परं वा न मुणति मिच्छत्तसंकंतं ॥ २६ ॥

सोऽज्ञतया दस्युदेशे चौरदेशेविहारं करोति यदि वा प्रत्यंतबहुले म्लेच्छाकुले अथवा लुब्धतया व्रजिकादौ आदिशब्दात् स्वजातिकादिकुलपरिग्रहः यदि वा प्राणबहुले जीवसंसक्ते देशे एतेषु यथायोगमात्मविराधना संयमविराधना च भूयसीति, गतं विहारद्वारम् अधुना मिथ्यात्वद्वारमाह—अप्पाणं चेत्यादि स वराको अजानन् आत्मानमपि कुप्ररूपणादिभि र्मिथ्यात्व शङ्कासंक्रान्तं न जानाति, नापि परं ततः आत्मनः परस्य च मिथ्यात्वं प्रवर्तयतीत्युभयेषामपि संसारप्रवर्धकः गतं मिथ्यात्व-द्वारमधुना एषणाद्वारमाह—

आहार उवहि सेज्जा, णु मग्ग उप्पायणेसणकडिल्ले। लग्गइ अवियाणंतो, दोसे सेएसु सव्वेसु ॥२७॥

आहारो भक्तपानादिरूपः उपधिः कल्पादि लक्षणः शय्या वसतिः एतासांग्रहणे इति गम्यते। किं विशिष्टे इत्याह—उद्गमेन उद्गमदोषैः षोडशभिराधाकर्मप्रभृतिभिरुत्पादनया उत्पादनादोषैर्धात्र्यादिभिः षोडशभिरेषणायागवेषणादिदोषैः शङ्कितम्रक्षितप्रभृतिभिः संयोजनाप्रमाणाङ्गारधूमैः काकशृगालादि भक्षितैश्च। कडिल्ले इति महागहने सति सोऽविजानन् एतेष्वनन्तरोदितेषु दोषेषु सर्वेषु लगति द्वारगाथायामेषणादाविति य आदिशब्दः ससमस्तोद्गमादिदोषपरिग्रहार्थः। तथा विसमे इति विषमे च पर्वतजलादौ या यतना तां स न जानाति अजानंश्चात्मविराधनां संयमविराधनां चाप्नोति सम्प्रति शोधिद्वारमाह—

मूलगुणे उत्तरगुणे आवण्णस्स य न याणई सोहिं। पडिसिद्धेत्ति न कुणति, गिलाणमादीण तेगिच्छं॥२८॥

मूलगुणविषये उत्तरगुणविषये च प्रायश्चित्तमापन्नस्य यस्य यादृशी यस्मिन्नपराधे दातव्या शोधिस्तस्य तादृशी तस्मि-

न्नपराधे न जानाति, । अजानानश्चाप्रायश्चित्तेऽपि अतिप्रभूतं प्रायश्चित्तं दद्यादिति महदाशातनाभाक्, गतंशोधिद्वारमधुना ग्लानादि द्वारमाह—पडिसिद्धेत्यादि प्रतिषिद्धा खलु चिकित्सा षट् जीवनिकायविराधनापत्तेरिति वचनमेकान्तेनाङ्गीकुर्वन् ग्लानादीनामादि शब्दः स्वगतानेकभेदसूचक आगाढाऽनागाढसहासहबालतरुणग्लानादीनां चिकित्सां न करोति, । न च तद्विषयां यतनां जानाति, ततश्चिकित्साया यतनायाश्च अकरणे भूयांसो दोषास्ते च प्रागेव प्रथमोद्देशकेऽभिहिताः । सम्प्रति तेणा दुविहा वा इति व्याख्यानयति—

अप्पसुयत्ति य काउं वुग्गाहेउं हरंति खुड्डादी । तेणासपक्खइयरे, सलिंगि गिहि अन्नहा तिविहा ॥२९॥

स्तेना द्विविधाः सपक्षाः परपक्षाश्च, । ततः सपक्षाः द्विविधाः गीतार्थाः पार्श्वस्थादयश्च, तत्र गीतार्था इदं चिन्तयन्ति । अमी अल्पश्रुता अल्पश्रुतत्वाच्चागीतार्था न चागीतार्थानां क्षेत्रमस्ति । तत एवं चिन्तयित्वा तेषां सचित्तादिगीतार्था अपहरन्ति पार्श्वस्थादयः पुनः क्षुल्लकादीन् व्युद्ग्राहयन्ति यथा दुष्कराचर्यामीषां न च दुष्करचर्यायाः सम्प्रति देशकालौ तस्मादत्रागच्छतेति । एवं व्युद्ग्राह्य क्षुल्लकादीन् आदिशब्दात्तरुणादि परिग्रहः अपहरन्ति परपक्षामिथ्यादृष्ट यस्तेऽपि क्षुल्लकादीन् व्युद्ग्राह्य अपहरन्ति, अथवा त्रिविधास्तेनास्तद्यथा स्वलिंगाःपार्श्वस्थादयस्ते पूर्ववत्, गृहिणस्तस्करास्ते उपधि प्रभृतीन पहरंति, अन्येवा स्वलिंगगृहिभ्यो व्यतिरिक्तास्ते च भिक्षुकादयोऽवगंतव्यास्तेक्षुल्लकादीन् व्युद्ग्राह्यापहरंति,

एए चेव य ठाणे, गीयत्थो निस्सिओ उवज्जेइ । भावविहारो एसो दुविहो उ समासतो भणिओ ।३०।

एतान्येवानन्तरोदितानि स्थानानि गीतार्थो गीतार्थनिश्रितश्च वर्जयति तत्र गीतार्थः स्वयं कुशलत्वात् गीतार्थनिश्रितस्तु गीतार्थोपदेशेन एष भावविहारो द्विविधो भणितः समासतः संक्षेपेण ॥

सोपुण होइ दुविहो, सम्मतकप्पो तहेव असमत्तो। तत्थ समत्तोइणमो, जहण्णमुक्कोसतो होइ ॥ ३१ ॥

स पुनर्भावविहारो द्विविधोऽपि भूयो द्विविधो भवति। तद्यथा–समाप्तकल्पस्तथैवासमाप्तोऽसमाप्तकल्पः। तत्रायंसमाप्तः समाप्तकल्पो द्विविधो भवति। तद्यथा–जघन्य उत्कृष्टश्च अनयोरेव प्रमाणमाह—

गीयत्थाणं तिण्हं, समत्तकप्पो जहण्णतो होति। बत्तीससहस्साइं हवन्ति उक्कोसओएस ॥ ३२ ॥

गीतार्थानां त्रयाणां विहारः समाप्तकल्पो जघन्यो भवति। उत्कृष्टस्त्वेष समाप्तकल्पो द्वात्रिंशत्सहस्राणि भवन्ति

तिण्हसमत्तो कप्पो, जहण्णउ दोण्णिऊजयाविहरे। गीयत्थाण वि लहुओ, अगीए गुरुगा इमे दोसा ॥ ३३ ॥

त्रयाणां किल समाप्तकल्पो जघन्यो भवति ततो यदा द्वौ विहरतस्तदा द्वयोर्गीतार्थयोर्विहरतोर्लघुका मासाः प्रायश्चित्तं, अगीतार्थयोश्चत्वारो गुरुका द्वयोश्च विहरतोरिमे वक्ष्यमाणा दोषास्तानेवाह—

दोण्हवि विहरंताणं सलिंगगिहलिंग अन्नलिंगे य। होइ बहुदोस वसही गिलाणमरणे य सल्ले य ॥ ३४ ॥

द्वयोर्विहरतोः स्वलिङ्गान्यलिङ्गगृहलिङ्गानधिकृत्य भूयांसो दोषास्तद्यथा–एकोवसतिपाल एको भिक्षार्थं गतस्तत्र यो भिक्षार्थं गतस्तस्य स्वलिङ्गे संयत्या आलापादिकं पृच्छन्त्याः आत्मपरोभयसमुत्था दोषाः; । परलिङ्गे चरिकादिकाया गृहि लिङ्गे

स्त्रियाः प्रोषितभर्तृकादिकायाः । होइ बहुदोसवसाहित्ति हिण्डमानाद्वसतिर्बहुदोषा भवतीति किमुक्तं भवति वसतिपालस्य हिण्डमानापेक्षया भूयांसो दोषाः । एकान्तमिति कृत्वा स्त्रलिङ्गिन्यादीनामुपपातसम्भवात् प्रदीपनके च लग्ने एकाकी स कथं करोति । अथैते दोषा मा भूवन्निति शून्यां वसतिं कृत्वा निर्गच्छतः । तदानीं वक्ष्यमाणा बहवो दोषास्तद्यथा—द्वयोर्विहरतोर्यद्येको ग्लानो भवति तदा तस्य ग्लानस्य एकाकिनो मोचने पिपासादिसम्भवतस्तथा मरणे मरणकाले शल्यं नोद्धृत्तमिति । शल्येन तथा च स्थिते सति गरीयांसो दोषाः तत्र द्वयोर्निर्गमने दोषानाह—

मिच्छत्तय बहुसुयचारण भडिय मरणं तिरिक्खमणुयाणं। आएस वालनिक्केयणो य सुणो भवे दोसा ॥३५॥

उत्सर्गतस्तावदियं सामाचारी शून्या वसतिर्न कर्तव्या । यदि पुनस्तौ शून्यां वसतिं कुरुतस्ततस्तयोः प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चतुर्लघुतपसा कालेन चउ गुरु उक्तं च—सुन्नं जति वसहि करेंति चउ लहुया दोहिवि गुरुगा इति, अन्ये च बहवो दोषास्तथा हि—वौ साधूसर्वमात्मीयं भाण्डमादाय शून्यां वसतिं कृत्वा गतौ, शय्यातरेण च बहिरागतेन शून्यावसतिर्दृष्टा, ततः स पृच्छति क्व गतौ साधू इति गृहमानुषाणि भणन्ति । न जानीमो नूनं गतौ भविष्यतः, एतत् श्रुत्वा यदि स प्रत्यनीकं करोति यथा यदि गतौ, ततो गताविति तदा तयोः प्रायश्चित्तं चतुर्लघु, तथाऽप्रीतिं करोति यथा अकृतज्ञास्ते निस्नेहास्ततोऽनापृच्छयागताः, । अथवा निर्दाक्षिण्यास्ते एतमप्युपचारं न जानन्ति । यथा आपृच्छ्य गन्तव्यमिति, तदा चतुर्गुरुकास्तथा सोऽप्रीतिकोत्पत्ति वशात्तयोरन्येषां वा साधूनां तद् द्रव्यान्यद्रव्यविच्छेदं कुर्यात्, । ततो भृतैर्भाजनैरागतयोस्तयोः शय्यातरो न स्थानं दद्यात् कोपावेशात् यदि दिवा निष्काशयति ततश्चतुर्लघु, तैश्च भृतैर्भाजनैरन्यां वसति याचमानयोर्या आगाढादिपरिताप-

नात् एतन्निष्पन्नं चतुर्लघु लोके च गर्होपजायते कुत्सितमाभ्यां किमप्याचरितमन्यथा कथमकाण्ड एवाकृतभोजनौ निष्काशितौ इति। एवं चान्यत्रापि तौ वसतिं न लभतः (लभेते)। ततो वसतिमलभमानौ तावदन्यत्र गच्छतः ततो मासकल्पभेदस्तथा च सति या तत्र विराधना तन्निष्पन्नमपि तयोः प्रायश्चित्तमपि चान्ये साधवो विहारादिनिर्गताऽस्तत्रागता अन्या च वसति स्तत्र न विद्यते। स च शय्यातरः तत्कृता प्रीतिविशतस्तेषामपि वसतिं न ददाति, ततो यत्ते स्वापदस्तेनादिभिः प्राप्नुवन्ति तं निष्पन्नमपि तयोः प्रायश्चित्तं, एते तावद्दोषा भिक्षामटित्वा तत्क्षणमागतयोरुक्ता, यदि पुनर्बहिर्भुक्त्वा रात्रावागतौ वसति न लभेते। तदा चतुर्लघु. वसति विशेषतराश्चगर्हादयो दोषाः, विनाशः स्वापदादिभ्यः, अथवा सम्यग् दृष्टिभूतः सन् पश्चादनापृच्छ्य तौ गतावित्यप्रीतिकोत्पत्तिवशतो मिथ्यात्वं यावत् बटुयात्ति शून्यां वसतिं दृष्ट्वा बटुकैः शय्यातरो याचितो यथा वयमत्र तिष्ठामः शय्यातरः प्राह—श्रमणो तिष्ठतस्तैरुक्तं गतौ तौ श्रमणौ शय्यातरो ब्रूते तिष्ठत यदि गतौ श्रमणौ, ते स्थिताः श्रमणावागतौ प्रवेष्टुं प्रवृत्तौ बटुकैर्निरुद्धौ,। ततोऽसंखडमभवत् बटुका ब्रुवते वसतिरियमस्माकं स्वामिना दत्ता। इतरावपि ब्रुतो अस्माकमपि स्वामिना दत्ता। एवं कलहायमानौ साधू शय्यातरसमीपं गतौ स वदति यूयमनापृच्छया शून्यां वसतिं कृत्वा गता मया ज्ञातं यथा यूयं गता येन शून्या कृता वसतिर्दृश्यते। ततो मया बटुकानां प्रदत्ता तस्मात्परस्परं सांमत्येनैकत्र तिष्ठत, न पुनरहमात्मानमलीकं करोमि। तत्र यदि परस्परं सांमत्येन तिष्ठन्ति ततः पठतां प्रतिलेखनां च कुर्वतां संयतभाषाश्च श्रुत्वा ताभिरुपहासं कुर्वन्ति, (क्रियते)। ततः कलहभावतोऽधिकरणदोषः। अथवा शय्यातरः संयतानां भद्रक भद्रक इति तान् बटुकान्निष्काशयेत्ततः संयतप्रयोगवशतोऽनेन दुष्टेन वयं निष्काशिता इति शय्यातरस्य संयतानां च विषय-

स्तेन प्रयोगतोऽग्निप्रक्षेपादिना वा यमुपद्रवं कुर्वन्ति । तन्निष्पन्नप्रायश्चित्तं तो श्रमणौ प्राप्नुतः । चारणेति एवं चारणेऽपि दोषा वक्तव्याः । नवरमधिकतरा यतस्ते संयतान् प्रपञ्च्य याचित्वा वा यत्तद्गृह्णन्ति । ततस्तैः सह एकत्र सर्वथा न वस्तव्यमेते एव दोषा भटेऽपि यतस्तेपि बटुका इव प्रद्विष्टाः सन्तः शय्यातरस्य संयतानां वा स्तेनप्रयोगतोऽग्निप्रक्षेपादिनावाप्रभूतमुपद्रवं कुर्वन्ति, ॥ मरणं तिरिक्खमणुयाणांमिति शून्यां वसतिमभिसमीक्ष्य गवादिस्तिर्यङ् अनाथमनुष्यो वा प्रविश्य म्रियते तं यदि ग्रहस्थैरसंयतैः परिष्ठापयन्ति ततः षट् जीवनिकाय विराधना यदि स्वयं त्यजन्ति ततः प्रवचनस्योड्डाहः कोऽप्येवमाशङ्केत एतैरेवायं मारितो लोकेऽपि स्वयं तत्त्यजने महती गर्हा अशुचय एते इति । अथैतद्दोषभयान्न स्वयं त्यजन्ति नापि गृहस्थैस्त्याजयन्ति ततो रुधिरगन्धेन तयोः श्रमणयोर्नाशार्शास्युपजायन्ते, । अथास्वाध्यायिकमिति कृत्वा सूत्रपौरुषीं न कुरुतस्ततो मासलघु अर्थ पौरुषीं न कुरुतो मासगुरु, सूत्र पौरुषीमकुर्वतोः सूत्रं चेन्नश्यति । ततश्चतुर्लघु । अथ पौरुषीमकुर्वतोरर्थनाशे चतुर्गुरु, अवर्णश्च लोके समुच्छलति । यथैते पिशाचमूर्तयः श्मशानेप्रियाः श्मशाने तिष्ठन्तीति; । आदिसत्ति आदेशा नाम प्राघूर्णकास्ते भिक्षागतयोः श्रमणयोः समागताः शय्यातरेण च शून्यां वसतिमुपलभ्य गतौ श्रमणाविति विचिन्त्य सा वसतिस्तेषां दत्ता । ततो यथा बटुकचारणभटेषु दोषा उक्ता स्तथात्रापि द्रष्टव्याः । वालत्ति व्यालो नाम सर्पः स शुन्यं दृष्ट्वा वसतौ प्रविशेत् ततो यद्यागतौ तौ श्रमणौ निष्काशयतस्ततो हरितकायमध्येन तस्य गच्छतोऽधिकरणदोषः अन्यस्मिन् गृहे प्रविष्टस्तस्मान् मानुषाणि दशेत् स वा तैर्मार्येत । अथैतद्दोषाभयान्ननिष्काशयतस्ततस्तेन भक्ष्यते । आत्मविराधना निकायणेत्ति शुन्यां वसतिं दृष्ट्वा तिरश्ची अनाथमानुषी वा समागत्य प्रसूते । तत्र यदि तिरश्ची शुनी प्रसूतिका नवप्रसूता निष्काशयते निष्काशनेन

निराश्रया क्रियते तदा सद्यो जातपिल्लकमरणंशुनीभक्षणमात्मविराधना च । अथवा मानुषी प्रसूता तत इयमेतयोरेवेति प्रवचनोड्डाहो निष्काशनेऽधिकरणं लोको ब्रूयान्निरनुकम्पा अमी चेडरूपं वा म्रियते । अथवा सा प्रसूता चेडरूपं त्यक्त्वा व्रजेत्तत्र तस्योज्झने निरनुकम्पा इति गर्हानुष्टम्भे उड्डाह एते शून्यवसतिकरणे दोषाः ॥ सम्प्रति ग्लानस्य एकाकिनो मोचने मरणे च दोषानाह—

गेलराण सुराकररो खद्धाइयरो गिलारा अरुकंपा । साराातिरायरा दुगंछा तस्स टुगुयंमि कालगए ॥३६॥

ग्लानार्थमात्मार्थं वा निर्गमे ग्लानः शून्यो भवेत् । तस्य च ग्लानस्य शून्यस्य करणे पिपासा तदनुबुभुक्षा वा यद्याति पिपासितो बुभुक्षितश्च महता शब्देन व्याहरेत् । व्याहारश्रवणाच्च गृहस्था आगच्छेयुस्ते च गृहस्थाः समागता यद्याचते ग्लानः पथ्यमपथ्यं वा तत्सर्वमनुकम्पया ददाति । तत्र पथ्यस्यापथ्यस्य वा खद्धस्य प्रचुरस्य अइयणे इति अदने भक्षणे वमनं भूयात्स च न किमपि कर्तुं समर्थो ग्लानत्वादिति वमनेन मुखहृदयादिकं सर्वं खरण्टयेत् । तं च तथा वमन्तंदृष्ट्वा श्वानः समागत्य तं वम्यमानं भक्षयंति । भक्षयन्तश्च मुखं हृदयादिकं च लिहन्ति । एवं शुनामातियणोत्ति अदने भक्षणे लोके निन्दा जुगुप्सा समुपजायते । यथा–धिगेतेषां धर्मरूपो वा यदित्थमिहलोकेऽपि फलमनुभवन्ति ते इति गतं ग्लानद्वारम् ॥

सम्प्रति मरणद्वारमाह–तस्सठे त्यादि तस्य ग्लानस्यार्थं यद्वैद्यौषधादि समानयनप्रयोजनाय ग्रामान्तरादौ गते यदि स ग्लानः कालगतो भवेत् तदा अमी दोषास्तानेवाह—

गिहिगोणमल्लराउल निवेयणापाण कड्ढणुड्डाहे छक्कायाणविराहण ज्झामिय मुक्के यदा—वण्णे ॥३७॥

यदि स ग्लानो मृतः सन् गृहस्थै र्निष्काशयेत यदि वा बलीवदैर्निष्काशयते अथवा मल्लैः निष्काशयते यदि वा केनापि राजकुले निवेदना क्रियते यथा एको व्रती अनाथो मृत इति ततो राज्ञा स निष्काशयेत । यदि वा केचित् पाणानां चाण्डालानां मूल्यं दत्वा तै र्निष्काशयेयुरित्थं तस्य ग्लानस्य कर्षणे निष्काशने प्रवचनस्य उड्डाहो मालिन्यं तथा गृहस्थादयोऽयतनया गच्छन्ति ततस्तै र्नीयमानेषण्णां जीवनिकायानां विराधना संघट्टन परितापन अपद्रावणरूपा तथायत्रतस्याग्निसंस्कारः कर्तव्यः । तत्र स्थण्डिलमस्थण्डिलं वेति (न) परिभावयन्ति । ततस्तस्मिन्नस्थण्डिले ध्यामिते (दग्धे)ऽग्निना षट्जीवनीकायविराधना । अथ नाग्निसंस्कारं कुर्वन्ति किन्त्वेवमेव मुञ्चति तथाप्य स्थण्डिले मुक्ते षट्जीवनिकायविराधना। अन्यच्च यदि तस्य ग्लानस्य शरीरं क्वचित् प्रदेशेषु व्यापन्नं कुथितं भवेत् ततस्तस्मिन् व्यापन्ने अयतनया नीयमाने द्वीन्द्रियविराधना अत्रै व च प्रायश्चित्तविधिमाह—

गोणनिवेसणे सु य गुरुगा सेसेसु चउ लहुहुंति । उड्डाहुत्ति य काउं निव वज्जेसुं भवे लहुगो ॥३८॥

यदि गृहस्थावलीवर्दाभ्यां निष्काशितवन्तो यदि वा राजा निष्काशितवान् श्वानो वा ग्लानावस्थायां वमने मुखहृद-यादिकं लिहन्ति तदा एतेषु स्थानेषु प्रायश्चित्तं प्रत्येकं चत्वारो गुरुका मासाः । शेषेषु च सर्वेष्वपि स्थानेषु प्रत्येकं चत्वारो लघुमासा भवन्ति । अथवा राज्ञा निष्काशने चत्वारो गुरुकाः शेषेषु च सर्वेष्वपि स्थानेषु उड्डाहः संवृत्त इति चत्वारो लघु-

काः । यथाऽयतनया निष्काशने षण्णां जीवनिकायानां संघट्टनपरितापनाऽपद्रावणरूपां विराधनां यच्चास्थण्डिले मो
संस्कारकरणं वा यावत्कुथिते नीयमाने द्वीन्द्रियविराधना तन्निमित्तं च प्रायश्चित्तमिति, सम्प्रति यदुक्तं गृहस्थादिभिः
उड्डाह इति तत्र तमेवोड्डाह कथयति––

* णाणाणोणाणा याहेति, पसत्थंमि ताव । दुविहंतुणाणो खश्रो, वसमितं च तहा मुणेअव्वं ॥ ७ ॥
णाणाविश्रदिट्ठी, अक्केकतंतिधा मुणेअव्वं । मीसंतथोव समितं, खइयं च तथा मुणेअव्वं ॥ ८ ॥
णाणादीसुतीसुवि, सट्ठाणे णत्थिखइए । अतिचारो उवसमिएवि, दोसुदिट्ठी चरणेअ सट्ठाणे ॥ ९ ॥
पवयणतो लिंगेणय, चउभंगोएछहा तिणायव्वो । जोजत्थणिपडति, तहिं भंगंमि सोउकातव्वो ॥ १६ ॥
साधुतुलिंगपवयणणो भयतो कुतित्थयरमातीउ । चउवज्जिऊणएवं, भावे तव्वा उसव्वेवी ॥ १८ ॥
एते दव्वेदोसा, जोजाणउणिसितो अपरिहरति । णिवडइदेसेसुंपुण, अयाणउणियमातेसु ॥ २७ ॥
एवं उत्तरियंमिवि, अयाणतो णिक्खुइं तु दोसेसु । अग्गादोसुइमे सू णयहानि, णिज्जराभागी ॥ २८ ॥
दाखडियस्स पच्छित्तं, असुणंतोणासचरणं ।
पडिसिद्धत्तनकुणते, तेइच्छ कुणतिवा विवच्चासं । असिवोमरायदुट्ठत्ति, मट्टज्ञतणादि गहणेणं ॥ ३३ ॥
एगस्स सलिंगादी, वसहीए हींडे श्रोयमाणाही । दोसादोणविहिंडंतगाण, दाव सधीयहोति इमो ॥ ४० ॥
बिंतिय मिच्छादिठी कत्तो धम्मोतवोवएसितु । इहलोए फलमेयं परलोए मंगुलतरागं ॥ ४५ ॥

* उपर लखेली ७-८-१८-२७-२८-४० छ गाथाओ भाष्यनी जुदी प्रतिमां वधारे छे. नवमी सातनुं १६ मी १४ नुं अडधी गाथा सतावीसनुं अने ३३ मी २८ नुं पाठांतर छे.

ब्रुवते मिथ्यादृष्टयः कुतो धर्मस्तपो वा एतेषां नैव कुतश्चिदपीति भावः । तथाहि इहलोके तावत्फलमेतत् । यदित्थं निष्काशनं परलोके एतस्मादपि फलात् फलं मञ्जुलतरमशुभतरमिति, तथा——

जइ एरिसाणिपावेन्ति दिक्खिया किं खु अम्ह दिक्खाए। पव्वज्जाभि मुहाणं पुणरावत्ति भवे दुविहा ॥४६॥

यदि दीक्षिता अपि ईदृशानि विडम्बनानि प्राप्नुवन्ति ततः किमस्माकं खु—निश्चितं दीक्षया नैव तया किञ्चित्प्रयोजनमिति भावः, । एवं प्रव्रज्याभिमुखानां पुनरावृत्तिः पुनः पश्चाद्वलनं द्विविधा द्रव्यतो भावतश्च भवेत् ॥ गतं मरणद्वारमधुना शल्यद्वारमाह——

वालेण वि परद्धे सल्लो वाघातो मरणभीयस्स। एवं दुग्गति भीए वाघातो सल्लमोक्खट्ठा ॥ ४७ ॥

एगो पुरिसो नगरं पत्थितो अन्नेहिं वारितो । मागच्छ पंथे सप्पो चिठति, सो धाविऊणं खाति, । सो भणाति अहं-नस्सीहामि न मे सो सप्पो अम्माहिती । ततो सो चलितो पंथे वच्चंतो सप्पेण दिठो । ततो पहावितो सप्पो, सो सिग्घयरं नासेउं पवत्तो । तस्स तहा नस्संतस्स पाए कंटको लग्गो । तेण वाघा एण सप्पेण समेउं खतितो मतो य, ततो यथा तस्य व्यालेन दुष्टेन सर्पेण प्रारब्धजीवितविप्रयोगाय प्रकर्षेण खादितुमारब्धस्य मरणभीतत्वादेव शीघ्रंपलायमानस्य शल्यं व्याघाततो व्याहन्यते गमनमनेनेति व्याघातो गमनव्याघातकरणमभवत् । एवं दुर्गतिभीते षष्टीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदात् दुर्गति[illegible] तस्य मोक्षार्थं व्रजतः शल्यमपराधलक्षणं मोक्षगमनव्याघातकारि जातम् ततः किमित्याह——

मरिउं ससल्लमरणं संसाराडवि महाकडिल्लंमि । सुचिरं भमंति जीवा अणोरपारंमि ओइणा ॥ ४८ ॥

उक्तप्रकारेण सशल्यं मरणं यथा भवति एवं मृत्वा संसाराटवी महागहने अनर्वाक्पारे अवतीर्णा जीवाः सुचिरमनन्तमपि कालं यावत् भ्रमन्ति अत्रोपसंहारमाह—

जम्हा एते दोसा तम्हा दोण्हं न कप्पति विहारो । एयं सुत्तं विफलं इह सफलं निरत्थतो अत्थो ॥४९॥

यस्माद्द्वयोः विहारे एते अनन्तरोदिता दोषास्तस्मान्न कल्पते द्वयोर्विहारः । अत्र पर आह—नन्वेतत् सूत्रमफलं द्वयोर्विहारस्यैवासंभवात् । अथ सफलं तर्हि द्वयोर्विहारः सूत्रेणानुज्ञात इति योऽयमर्थतः प्रतिषिद्धो भवद्भिर्विहारः सोऽर्थो निरर्थकः । सूत्रेणाबाधितत्वात् । आचार्य आह—

मा वय सुत्तनिरत्थं न निरत्थगवाइणो जतो थेरा । कारणियं पुण सुत्तं इमे य ते कारणा होंति॥५०॥

मा वद मा ब्रूहि त्वं चोदक यत् सूत्रं निरर्थकं यतः स्थविरा भगवन्तो निरर्थक वादिनो न भवन्ति तेषां श्रुतकेवलित्वात् । यद्येवमर्थतः प्रतिषिद्धो द्वयोर्विहारोऽथ च सूत्रे प्रतिपादित इति कथमत आह । सूत्रं पुनः कारणेषु भवं कारणैर्निर्वृत्तं वा कारणिकं कारणान्यधिकृत्य प्रवृत्तमिति भावः । तानि च कारणान्यमूनि वक्ष्यमाणलक्षणानि तान्येवाह—

असिवे ओमोयरिए राया संदेसणे जयंता वा । अज्जाणगुरुनियोगा पव्वज्जा नातिवग्गदुगे(वे) ॥५१॥

आशिवं क्षुद्रदेवता कृतउपद्रवः । तस्मिन् द्वयोर्विहारः, । तथा अवमौदर्यं दुर्भिक्षं तस्मिन् अथवा राजा प्रद्विष्टो भवेत्

ततो द्वयोर्विहारः, । संदेसणत्ति आचार्यप्रेषणेन द्वौ विहरेयातां जयंता वा इति यतमाना नाम ज्ञाननिमित्तं दर्शननिमित्तं वा प्रयत्नवन्तः । इयमत्र भावना–विषमशास्त्राणि सम्प्रतिकालगृहितानि च यदि नाभ्यस्तानि क्रियन्ते ततो विस्मृतिमुपयान्ति । गच्छे च सबालवृद्धाकुले भिक्षाचर्यादिना व्याघातस्तत आचार्यानापृच्छ्य तैर्विसृष्टौ द्वावन्यत्र गच्छेयातां, । एवं दर्शनप्रभावकशास्त्रनिमित्तमपि द्वयोर्विहारो भावनीयः, । आचार्याणां वा एकस्मात्क्षेत्रादन्यस्मिन् क्षेत्रे नयने सङ्घाटस्य गुरुनियोगात् द्वयोर्विहारो भवेत् । यदि वा प्रव्रज्याभिमुखः कोऽपि सञ्जातस्ततस्तस्य स्थिरीकरणार्थं सङ्घाटकप्रेषणं यदि वा ज्ञातिवर्गः स्वजनवर्गः कस्यापि साधोर्वन्दापनीयो जातः ततस्तद्वन्दनार्थं च द्वौ विहारेयातामिति तत्र यतनामाह–

समयं भिक्खग्गहणं निक्खमणपवेसणं अणुएणवणं । एक्को कहमावण्णो एको व कहं न आवण्णो ॥५२॥

यो नाम प्रागुक्तकारणवशात् विहृतौ तौ द्वावपि समकं युगवत् भिक्षाग्रहणं कुरुतः, समकं भिक्षानिमित्तं हिण्डते इत्यर्थः। एवं सभकमेव शेषप्रयोजननिमित्तमपि निष्क्रामतो व्रजतः समकमेव च प्रविशतः गत्वा प्रत्यागच्छतः तथा समकमेवानुज्ञापनं कुरुतः । किमुक्तं भवति ? समकमेव नैषेधिक्यादिकं शय्यातरादि कमनुज्ञापयतः तत एकाकिनः सतो ये प्रागुक्ता दोषास्ते प्रायो न सम्भवान्ति। पर आह–यद्येवं समकभिक्षाग्रहणादिकरणं कथमेकः प्रायश्चित्तस्थानमापन्न एको वा कथं नापन्न इति सूरिराह––

एगस्स खमणभाणस्स धोवणं व हिय इंदियत्थेहिं। एएहिं कारणेहिं आवण्णो वा अणावण्णो ॥५३॥

एकस्य क्षपणमभक्तार्थोऽभवत्; एकेन तु क्षपणं न कृतम् । तत्र यदि क्षपणकारी शक्नोति ततो द्वावपि समकं भिक्षा-

निमित्तं हिण्डेते । अथ क्षपणकृत् न शक्नोति तत एको भिक्षार्थं गच्छति । एकस्तूपाश्रय एव तिष्ठति । एवं द्वयोरप्येकाकित्वसंभव तथा भाणस्स धोवणंति अथ धावनार्थमुपाश्रयात् बहिर्विनिर्गत एकस्तूपाश्रयस्यैवांतस्तिष्ठति । एवमेकाकिनौ जातौ ततो यो भिक्षागतो यो वा भाजनप्रक्षालनार्थं बहिर्विनिर्गतो यो वा वसताववतिष्ठते स इन्द्रियार्थैं रूपरसादिभिरिष्टानिष्टैः समापतितं रागं द्वेषं वा प्रयाति रागद्वेषगमनाच्च प्रायश्चित्तस्थानमापद्यते । तत एवमनन्तरोदितैः कारणैरेकः प्रायश्चित्तस्थानमापन्नो भवत्येकस्त्वनापन्न इति । अथवा यद्यपि नाम भिक्षाग्रहणादिनिमित्तं समकं हिण्डेते तथाप्येकः आपद्यते प्रायश्चित्तस्थानमपरो नैव । तथा चाह——

तुल्ले व इंदियत्थे एगो सज्जइ विरज्जई एगो । अज्झत्थं तु पमाणं न इंदियत्था जिणा बेंति ॥ ५४ ॥

तुल्येऽपि समानेऽपि इन्द्रियविषये रूपादौ रागहेतावेको रज्यते रागमुपगच्छति, द्वितीयो विरज्यते विषयपरिणामस्य च दारुणतां भावयन् विरक्तो भवति, । तस्मात्प्रायश्चित्तापत्त्यनापत्तिविषये अध्यात्मनान्तरपरिणामः सप्रमाणं न इन्द्रियार्था इति जिना भगवन्तः सर्वज्ञा ब्रूवते । ततः समकहिण्डनेऽप्येको घटते प्रायश्चित्तमापन्नोऽपरोनेति इतश्च विषया न प्रमाणं यत आह—

मणसा उवेति विसए मणसाविय सान्नियत्तिए तेसु । इय विहु अज्झत्थसमो बंधो विसया न उ पमाणं

इह विषयोपलब्धिव्यतिरेकेणापि मनसा अन्तःकरणेन विषयान् रूपादीन् उपैति अध्यवसतीति भावः, । मनसैव च तेभ्यो विषयेभ्यः सन्निवर्तते विरज्यते इत्यर्थः । इत्यपि एवमपि हु निश्चितमध्यात्मसमोऽध्यात्मानुरूपः परिणामानुसारी इत्यर्थः

बन्धः कर्मबन्धः तस्मान्न विषयाः प्रमाणं तेषु सत्स्वपि केषाञ्चिद्रागद्वेषासंभवात्। तदभावेऽपि च केषांचिन्मनसा तत्संभवादिति।

एवं खलु आवरणे तक्खण आलोयणा उ गीयंमि। ठवणिज्जं ठवतित्ता वेयावडियं करे बितिओ ॥५६॥

एवमुक्तेन प्रकारेण खलु निश्चितमेकस्मिन् प्रायश्चित्तस्थानमापन्ने तेन तत्क्षणमेव तत्कालमेव गीते गीतार्थस्य पुरत आलोचना दातव्या। तत्र यदि द्वावपि गीतार्थौ विहरतस्ततः स्थापनीयम् प्रागुक्तस्वरूपं स्थापयित्वा यः प्रायश्चित्तस्थानमापन्नः स परिहारतपः प्रतिपद्यते। द्वितीयः कल्पस्थितो भवति स एव चानुपारिहारिक इति तस्य वैयावृत्यंकरोति।

सूत्रम्ः—दोसाहम्मियाएगतो विहरंति, दोवि ते अण्णयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा, एगं तत्थ कप्पागं ठावइता,एगे,णिव्विसेज्जा, अहपच्छा,सेविणिविसेज्जा ॥ सू. २ ॥

द्वौ साधर्मिकावेकत एकत्र स्थाने विहरतस्तौ च द्वावप्यन्यतरदकृत्यं स्थानं प्रतिसेव्य आलोचयेयातां तत्र यदि द्वावपि गीतार्थौ ततस्तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये एकं कल्पस्थितं स्थापयित्वा एको निर्विशेत् परिहारतपः प्रतिपद्यते यश्च कल्पस्थितः स एव चानुपरिहारिको भवत्यन्यस्याभावात्ततः स तस्य वैयावृत्यं करोति अथ परिहारतपः समाप्त्यनन्तर स कल्पस्थितः पश्चान्निर्विशेत् परिहारतपः प्रतिपद्येत इतरस्तु कृतपरिहारतपःकर्मा कल्पस्थितोऽनुपारिहारिकश्च भवति। एष सूत्रार्थः एनमेव सूत्रार्थं भाष्यकृत् सविशेषमाह—

बितिए निव्विसएगो निव्विठेतेण निव्विसे इयरो, एगंतरं मियगीते दोसुयसगणेयरे सोही ॥५७॥

द्वितीये सूत्रे द्वयोरपि गीतार्थयोरन्यतरत् अकृत्यस्थानमापन्नयोरेको निर्विशति परिहारतपः प्रतिपद्यते, द्वितीयः कल्पस्थितोऽनुपारिहारिकश्च भवतीति वाक्यशेषस्ततस्तेन निर्विशिष्टे परिहारतपसि कृते इतरो द्वितीयो निर्विशति कृतपरिहारतपःकर्मानुतस्य कल्पस्थितो अनुपारिहारिकश्चोपजायते। यदि पुनरेकतरो अगीतोऽगीतार्थो भवति ततः शोधि शुद्धतपः प्रायश्चित्तदानं, । अथ द्वयोरप्यगीतार्थयोः सतोः प्रायश्चित्तस्थापनापत्तौ स्वगणे इतरस्मिन् परगणे वा गीतार्थानां मिलित्वा ताभ्यां शोधिं शुद्धतपः प्रतिपद्यते अगीतार्थत्वेन परिहारतपो योग्यताया अभावात् ।

सूत्रम्-बहवे साहम्मिया एगतो विहरंति एगे तत्थ अरणयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा, तत्थ ठवणिज्जं चठवइत्ता करणिज्जं वेयावडियं ॥ सू० ३ ॥

बहवः साधर्मिका एकतः एकत्र स्थाने विहरन्ति । तत्र तेषां मध्ये एको गीतार्थोऽन्यतरदकृत्यस्थानं प्रतिसेव्य आलोचयेत् । आलोचनानन्तरं परिहारतपोदाने स्थापनीयं प्रागुक्तस्वरूपं स्थापयित्वा अनुपारिहारिकेण तस्य करणीयं वैयावृत्यमित्येष सूत्रार्थः । एनमेव भाष्यकृत्सविशेषमाह—

एमेव तइयसुत्ते जइ एगो बहुगमज्झे आवज्जे । आलोयणगीयत्थे सुद्धे परिहार जह पुव्विं ॥ ५८ ॥

एवमेव अनेनैव प्रागुक्तेन प्रकारेण यद्येको बहुषु मध्ये अवतिष्ठमानः प्रायश्चित्तस्थानमापद्यते । ततस्तेन तत्वणं गीतार्थे गीतार्थस्य पुरत आलोचना दातव्या । तत्र यदि सोऽगीतार्थो भवति तदा शुद्धं तपस्तस्मै दातव्यम् । अथ गीतार्थस्तत:

परिहारतपस्तच्च यथा स्थापनीयं स्थापना पुरस्सरं पूर्वमुक्तं तथात्रापि वक्तव्यमियमत्र भावना—ते बहवे साधर्मिका गीतार्था वा भवेयुः । गीतार्थमिश्रा वा । तत्र गीतार्थमिश्रेषु जघन्येनैको गीतार्थो भवेत् उत्कर्षतो द्वित्रादिकास्तत्र यदि सर्वे गीतार्था यदि वा द्वित्रादिका गीतार्थाः प्राप्यन्ते तदा एकः कल्पस्थितः क्रियते । एकोऽनुपारिहारिकः । अथ सर्वे आचार्याव्यतिरेकेणा-गीतार्थास्ततः शुद्धतपोदेयम् । अथाचार्य एव प्रायश्चित स्थानामापन्नस्ततः सोऽन्यत्र गच्छे गत्वा परिहारतपः प्रतिपद्यते । अथ समस्ता अप्याचार्य प्रभृतयोऽगीतार्थास्ततोऽन्यत्र गच्छान्तरे ते सर्वे गत्वा यः प्रायश्चित्तमापन्नः । स शुद्धं तपः प्रतिपद्यते ।

सूत्रं—बहवे साहम्मिया एगओ विहरंति, सव्वेवि ते अणयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा एगं तत्थ कप्पगं ठवइत्ता अवसेसा णिव्विसिज्जा अहपच्छा सेवि निव्विसेज्जा ॥ सू० ४ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः संबंधः ? उच्यते;

सरिसम्मि असरिसेसु व अवराहपएसु जइगणोलग्गे । बहुय कयम्मि वि दोसित्ति होइ सुत्तस्स संबंधो ॥५९॥

सदृशमपराधपदं नाम यथा सर्वैरपि प्राणातिपातः कृत इति, असदृशान्यपराधपदानि मूलगुणानां प्राणातिपातनिवृत्यादीनां मध्ये किमपि केनाप्यपराद्धं तत्र यदि गणः सदृशेऽपराधे यदि वा असदृशेष्वपराधेषु लगेत् तथापि यथा लोके शतमदंड्यं सहस्रमवध्यं तथात्रापि प्रतिपत्तिर्माऽभूत् । किन्तु बहुकैरपि कृतेऽपराधेदोषः । किमुक्तं भवति बहवोऽप्यपराधकारिणो नियमतः प्रायश्चित्तमापद्यन्ते इत्यस्यार्थस्य ख्यापनार्थमिदं सूत्रमित्येष सूत्रस्य सम्बन्धः । अनेन सम्बन्धेनायात-

स्यास्य व्याख्या । बहवः साधर्मिका एकतो विहरन्ति ते च तथा विहरन्तः सर्वेऽप्यन्यतरत् अकृत्यस्थानं प्रतिसेव्यालोचयेयुरालोच्य च एकं तत्र कल्पस्थितं कृत्वा अवशेषाः सर्वेऽपि निर्विशन्ति परिहारतपः प्रतिपद्यन्ते इत्यर्थः, ततस्तेषां परिहारतपः समाप्त्यनन्तरं पश्चात्सकल्पस्थितो निर्विशेत् स परिहारतपः प्रतिपद्येतेति भावः । तस्यैकोऽनुपारिहारिको दीयते, एष सूत्रसंक्षेपार्थः । व्यासार्थं तु भाष्यकृदाह—

सव्वे वा गीयत्था मीसा व जहन्न एगो गीयत्थो । परिहारिय आलवणा इय भत्तं देन्नाय गेगहंता ॥६०॥

लहु गुरुगा सुद्ध तवाणं च होई पगणवणा । अह होंति अगीयत्था अन्नगणे सोहणं कुज्जा ॥ ६१ ॥

ते बहवः साधर्मिकाः कदाचित् सर्वेऽपि गीतार्था भवेयुः कदाचिद्गीतार्थमिश्राः तत्र यदि जघन्येनैको गीतार्थः । तत्राचार्यो गीतार्थः, शेषाः सर्वे अगीतार्था इति यः एको गीतार्थः प्रायश्चित्तस्थानमापन्नस्तस्य एवाचार्यः कल्पस्थितः स एव चानुपारिहरिकः यदि पुनर्बहवो गीतार्थाः प्राप्यन्ते, यदि वा सर्वे गीतार्थाः, तत एकं कल्पस्थितं कृत्वा बहवः पारिहारिका भवंति, तेषां च पारिहारिकाणामनुपारिहारिका भवंति, तेषां च पारिहारिकाणामनुपारिहारिकाः कर्त्तव्याः पारिहारिकैश्च परिहार तपसिव्यूढेनुपारिहारिकाः परिहारतपःप्रतिपद्यन्ते कृतपरिहारतपः कर्माणस्तु तेषामनुपारिहारिका भवन्ति । कल्पस्थितोऽपि परिहारतपो वहति, तस्याप्यनुपारिहारिक एको दातव्यः, । यदि पुनराचार्यः परिहारतपो योग्यं प्रायश्चित्तस्थानमापन्नो भवति । शेषास्तु सर्वेऽप्यगीतार्थास्ततः सोऽन्यगणं गत्वा परिहारतपः प्रतिपद्यते, । परिहारिकस्य यदि शेषाः साधव आलापनादिकं

कुर्वन्ति आदिशब्दात्सूत्रवाचनादिपरिग्रहः ततस्तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो लघवः; । अथ भक्तं ददाति तदा चत्वारो गुरवः। तथा पारिहारिकाद्भक्तं गृह्णान्ति तदा चत्वारो लघवः; यदिपारिहारिक एवालापनादिकं करोति भक्तं वा ददाति गृह्णाति वा तदा सर्वत्र प्रत्येकं चत्वारो गुरवः। ये पुनरगीतार्थास्तेभ्यः शुद्धतपो दातव्यमगीतार्थतया तेषां परिहारतपो योग्यत्वाभावात् अथ कीदृशाः परिहारतपोऽर्हाः, कीदृशाश्च शुद्धतपो योग्या इति शिष्यप्रश्नावकाशमाशङ्क्य शुद्धतपोयोग्यानां च शब्दात् परिहारतपो योग्यानां च प्रज्ञापनाप्ररूपणा कर्त्तव्या। अत्रापि तत्प्ररूपणायाः स्थानत्वात् सा च प्रागेव कृतेति न भूयः क्रियते। अथ सर्वेऽप्यगीतार्था भवेयुस्ततस्ते अन्यस्मिन् गणे गत्वा शोधनं कुर्युरालोचनां दत्वा शुद्धतपः प्रतिपद्येरन्निति भावः

सूत्रं—परिहारकप्पट्ठिते भिक्खूगिलायमाणे अण्णयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा, सेय संथरेज्जा ठवणिज्जं ठवइत्ता करणिज्जं वेयावडियं ॥ सू. ५ ॥ सेय णो संथरेज्जा अणुपारिहारिएणं करणिज्जं वेयावडियं, सेयसंतेबले अणुपारिहारिएणं कीरमाणं वेयावडियं साइज्जेज्जा, सेयकसिणे तत्थेव आरुहेयव्वेसिया ॥ सू. ६ ॥

सूत्रम्—'परिहारकप्पठिए भिक्खूगिलायमाणे' इत्यादि सूत्रद्वयं परिहारकल्पस्थितो भिक्षुर्ग्लायन् ग्लानिमुपागच्छन्। अन्यतरदकृत्यस्थानं प्रतिसेव्य आलोचयेत्। स च तेनाकृत्य प्रतिसेवनेन संस्तरेत् परिहारतपोवहने समर्थो भवेत् ततः स्थापनीयं स्थापयित्वा अनुपारिहारिकस्तस्य स्थापयितव्यस्तेन तस्य करणीयं वैयावृत्त्यमितीदमेकं सूत्रं, द्वितीयं सूत्रमाह—

'सेय न संथरेज्जा' इत्यादि सोऽधिकृतः पारिहारिको ग्लानयत्कृत्यप्रतिसेवनेनापि न संस्तारयेत्। न परिहारतपो योग्यमनुष्ठानं विधातुमलं स्ततः तस्यानुपारिहारिकेण वैयावृत्यकरणीयंचयथाकरणीयं तथा भाष्यकृद्दर्शयिष्यति। यदि पुनः सत्यपि बलेऽनुपारिहारिकेण क्रियमाणं वैयावृत्यं साइज्जेज्जत्ति स्वादयेत् अनुमन्येत, तदपि प्रायश्चित्तं कृत्स्नं अत्रैव उह्यमाने परिहारतपसि अनुग्रहकृत्स्नेनारोपयितव्यं स्यादिति सूत्रद्वयसंक्षेपार्थः। व्यासार्थं तु भाष्यकृत्प्रतिपादयति—

परिहारयाहिगारं अणुवत्तंते अयंविसेसो उ। आवणादाण संथरमसंथरे चेव नाणत्तं॥ ६२॥

पारिहारिके प्रकृतेऽनुवर्तमाने अयं वक्ष्यमाणलक्षणो विशेषः पारिहारिकविधिगत आभ्यां सूत्राभ्यां अभिधीयते। को विशेषइत्यत आह–आवन्नदाणसंथरेत्ति परिहारतपः प्रायश्चित्तमापन्नस्य परिहारतपोदाने कृते सति तद्वहतो ग्लानिमुपगतस्य अन्यतरदकृत्यस्थानं प्रतिसेव्यते न संस्तरतः प्रथमसूत्रेणविधिरभिधीयते। द्वितीयसूत्रेण पुनस्तेनाप्यसंस्तरत इति सूत्र द्वयस्य परस्परं पूर्वानन्तरसूत्राच्च नानात्वं विशेषइति अत्र पर आह–

उभयबले परियागं सुत्तत्थाभिग्गहे य वण्णेत्ता। न हुजुज्जइ वोत्तुं जे जं तदवत्थोवि आवज्जे॥६३॥

ननु तस्य पारिहारिकस्य पूर्वमुभयं धृतिसंहननरूपं बलं वर्णितं पर्यायश्च गृहियतिपर्यायरूप उभयतो वर्णितः सूत्रार्थावपि तस्य यावत्प्रमाणौ भवतस्तावत् प्रमाणौ वर्णितावभिग्रहा अपि च तस्य क्षेत्रादिविषयाः पूर्वमभ्यस्ता व्यावर्णितास्तत उभय-बलमुभयं पर्यायं सूत्रार्थावभिग्रहांश्च वर्णयित्वा न हु नैव युष्माकं युज्यते वक्तुं जे इति पादपूरणे यत्तदवस्थोपिपरिहारतपः

प्रतिपन्नोऽप्यापद्यते प्रायश्चित्तस्थानमितिउभयबलयुक्तस्यभूयः प्रायश्चित्तस्थापनापत्तिसम्भवाभावादत्र सूरिराह–

दोहि वि गिलायमाणो पडिसेवंते मएण दिठंतो । आलोयणा अफरिसे जोहे व सहे य दिठंते ॥६४॥

द्वाभ्यामाद्याभ्यां परीषहाभ्यां क्षुत्पिपासा लक्षणाभ्यां ग्लायन् ग्लानिमुपगच्छन् गुरुलाघवचिन्तया अनेषणादिकमपि प्रतिसेवेत तस्मिंश्च तथा प्रतिसेवमाने दृष्टान्तो मृगेण वेदितव्यः । स च तथा प्रतिसेव्यालोचयेत् । आलोचनायां च तेन दीयमानायां अपरुषं भाषणीयं । यदि पुनः परुषं भाषन्ते प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका मासा आज्ञा अनवस्था मिथ्यात्वविराधनाश्च दोषाः । अत्रार्थे योधान् दृष्टान्ती कुर्याद्यदि वा वृषभेण दृष्टान्तः कर्त्तव्य इंति । तत्र मृगदृष्टान्तोऽयम्–एगो मिगो गिम्हकाले संपत्ते तन्हाए अभिभूतो पाणियत्थाणं गतो पासति । कोदंडकं धरियहत्थं वाहं ततोमिगो इमं चिंतेइ । जइ न पियामि तो खिप्पं मरिहामि, पीतेसुहेण मरिहा(ज्जा)मि अवि य पीए कयाइ बलियत्तणगुणेण पलाइज्जावि एवं चिंतिऊणं सो अन्नेण उगासेणं खिप्पं पाणियं पाउं लग्गो । जाव सो वाहंतं उगासं पावति ताव कइवि पोंटे (घोट्टे) करित्ता पलातो । एवं सो विपारिहारितो चिंतेइ 'जइ न पडिसेवामि तो मरामि; अवूटे च पायच्छित्ते अन्नमवि कम्मनिज्जरणं न काहामि पडिसेविए पुण पच्छित्तं च अवूढं च वहिस्सामि अन्नं च कम्मनिज्जरणं चिरं जीवंतो करिस्सामि । लवसत्तमदेवदिठंतेणं कयाइ सिज्झेहामि विज्जुत्वेयंजतो भणियं–

अप्पेण बहु मे सेज्जा एवं पंडियलक्खणं । सव्वासु पडिसेवासु एयं अठावयं विदू ॥ १ ॥

अत्रोत्तरार्धाक्षरगमनिका–सर्वासु प्रतिसेवनासु एतदनन्तरोदितमल्पेन बह्वेषणामर्थपदं सार्थकमपवादपदं विदुर्जानन्ति

पूर्वमहर्षयः एनमेव मृगदृष्टान्तं भावयति—

गिम्हे समोक्खिएसुं दठुं वाहम्मतो जलोयारो । चिंतेइ जह न पाहं तोयं तोमे धुवं मरणं ॥६५॥

पाउं मरिउं पि सुहं कयाइ वि सचिठतो पलाएज्जा । इति चिंतेउं पाउं नोल्लेउं तो गतो वाहं ॥६६॥

ग्रीष्मे ग्रीष्मकाले स मृगोजलावतारे गतो व्याधं मोचितेषु मोचितो मोक्तुमिष्ट इषुर्बाणो येन स तथा तं दृष्ट्वा चिन्तयति । यदि न पास्यामि तोयं जलं ततो मे ध्रुवं मरणं, अपि च पानीयं पीत्वा मर्तुमपि मे सुखं तथा कदाचित्पानीयपानेन सचेष्टाकः सन् पलायेयमपि इति चिन्तयित्वा इति पानीयमन्यस्मिन्नवकाशे पीत्वा वेगबलेन व्याधं नुदित्वा प्रेर्य गतो मृगः स्वस्थानमुक्तो मृगदृष्टान्तः सम्प्रति दार्ष्टान्तिक योजनामाह—

मिग सामाणो साहू दगपाणसमा अकप्पपडिसेवा । वाहोवमो य बंधो सेविय पीतं पणोल्लेइ ॥६७॥

मृगसमानो मृगसदृशः साधुरुदकपानसमा उदकाभ्यवहारसमा अकल्पप्रतिसेवा, व्याधोपमो व्याधस्थानीयो बन्धः कर्मबन्धः । तं कर्मबन्धमकल्पं प्रतिसेव्य मृग इव पानीयं पीत्वा व्याधं प्रणुदति प्रेरयति ॥

सम्प्रति आलोचनाया अपरुषभाषणे यो योधदृष्टान्त उपन्यस्तः स भाव्यते एगो राया, सो परबलेणं अभिभूतो, तेण जोह संदिट्ठा जुज्झह । ते जुज्झंता परबलेन पहारेहिं परिताविया भग्गा । ततो आगया अप्पणिज्जगस्स रण्णो पायमूलं तेण वायासरेहिं तज्जिया तुब्भे ममविर्त्ति खाइत्ता किं पहाराणां भीया पडिआ गता, ताहे ते जोहा परबलमभिभविउ मसमत्था

इमं चिंतंति। जुज्झंताण आउहपहारेणं भग्गाणं पडिआ गयाणं वायासरपहारा बंधणमरणादीणि विसेसंति कीस अप्पा न परिचत्तोत्ति चिंतेऊणं तेहिं जोधेहिं राया बंधिउं परबलरण्णो दिण्णो। एनमेवार्थमाह—

परबलपहारचइया वायासरतो इया य ते पहुणा। परपच्चूहासत्ता तस्सेव हवंति घायाय ॥ ६८ ॥

योधाः परबलकृतैः प्रहारैस्त्याजिताः सङ्ग्रामाध्यवसायं मोचितास्ततः प्रत्यागताः सन्तस्ते प्रभुणा स्वकीयेन राज्ञा वाक्शरैस्तोदिताः अतिशयेन पीडिताः परप्रत्यूहाशक्ताः परबलप्रतिक्षेपं कर्तुमसमर्था स्तस्यैवात्मीयस्य राज्ञो व्याघाताय भवन्ति। अण्णो राया परबलेनाभिभूतो तहेव जोहे पेसेइ परबलपहारेहिं भग्गे पडिआगते प्रोत्साहयति कथमित्याह—

नामेण य गोत्तेण य पसंसया चेव पुव्वकम्मेहिं। भग्गवणियाया वि जोहा जिणंति सत्तुं उदिण्णंपि ॥६९॥

ते योधाः प्रत्यागताः सन्तः तेन राज्ञा नाम्ना अभिधानेन गोत्रेणान्वयेन तथा पूर्वकर्मभिः पूर्वकृतिरनेकैः संविधानकैः प्रशंसिताः सम्यक्स्तुतास्ततस्तया प्रशंसया उत्कर्ष ग्राहिता सन्तो भग्नव्रणिताः सन्तो भग्नाभग्नव्रणिता राजदण्डादि दर्शनाद्भग्नशब्दस्य पूर्वं निपातः। तथा भूता अपि उदीर्णमपि प्रबलमपि शत्रुंजयन्ति। उक्तो योधदृष्टान्तः। सम्प्रति दार्ष्टान्तिकयोजनामाह—

इय आउर पडिसेवंत चोदितो अहव तं निकायंतो। लिंगारोवणचागं करेज्जघायं च कलहं वा ॥ ७० ॥

इति एवं योधगतेन प्रकारेणातुरः प्रथम द्वितीयपरीसहेनाभिभूतत्वेनाकुलीभूतोऽनेषणादि प्रतिसेवमानः सन् चोदितोऽथवा

प्रतिसेवितं निकाचयन् आलोचयन् चोदितो यथा हे निधर्मन् किमीदृशं त्वया कृतमित्यादि । स च तथा परुषभाषणेन रोषं ग्राहितः सन् तां प्रति चोदनामसहमानो लिङ्गस्य वा रजोहरणमुखवस्त्रिकारूपस्य आरोपणस्य वा प्रायश्चित्तस्य त्यागं कुर्यात् । यदि वा घातं चोदकस्य कुर्यात्, घातग्रहणमुपलक्षणं, पिट्टणं वा लकुटादिभिर्जीविताद्व्यपरोपणं वा कुर्यात् कलहं वा राटिरूपं विदध्यात् कोपावेशतः सर्वस्याप्यकृत्यसंभवात्; सम्प्रति वृषभदृष्टान्त उच्यते—केदारेसुं सालीवाविता तेयकेयारावित्तीए परिक्खित्ताकया तेसिं एक्कं बारं कयं । अन्नया तेण बारेण वसभो पविट्ठो, केयारेसु साली चरइ केयारसामी आगतो । तं वसभं पविठं पासिऊणं तं बार ढक्कियं । ततो सरमादीहिं तं वसभं परितावेति । ताहे तेणं परिताविएणं इमं कयं ।

जंपि न चिएणंतं तेण चमढियं पेल्लियं वसहराए । केयारेक्कदुवारे पोयालेणं निरूद्धेणं ॥ ७१ ॥

केदारसक्ते एकस्मिन् द्वारे सति तेन द्वारस्थगनतो निरुद्धेन पोयालेन सांडवृषभेन यदपरेषु केदारेषु न चीर्णं तदपि शरादिभिः परिताप्यमानेन इतस्ततः परिभ्रमता चमढियंति विनाशितं पेल्लियं चेति पातितं शीघ्रं । एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः—

तणुयंमिपि अवराहे कयंमि अणुवाय चोइएणं तं । सेसचरणं पि मिलियं अपसत्थपसत्थ बिइयंतु ॥७२॥

एवं वृषभदृष्टान्तगतेन प्रकारेण स्तोकेऽप्यपराधे कृते अनुपायेन उपायाभावेन यश्चोदितस्तेनानुपायश्चोदितेनाधिकृतप्रतिसेवनातः शेषं यच्चारित्रमवतिष्ठते तदपि लिङ्गत्यागादिना मलिनं क्रियते । इदमप्रशस्तमुदाहरणम्, द्वितीयंतूदाहरणं प्रशस्तं, तच्चेदम्—अन्नो केयारसामी, वसभं केयारेसुं सालिं चरंतं पासिऊणं दुवारस्स एगपासेठिच्चासद्दं करेति । ततो सो वसभो

भीतो तेण दुवारेण निप्फडत्ति निप्फडंतो य लेट्ठुमादीहिं आहतो। एवं तस्स खेत्तमलणादिया पुव्वुत्ता दोसा न जाया। एवं आयरिएण वि सो उववाएण चोएयव्वो जहा न रूसति। ततो पुव्वुत्तो एगो वि दोसो न संभवति। व्याख्यातं प्रथमं सूत्रमधुना द्वितीयं व्याचिख्यासुः प्रथमतः सूत्रेण सह सम्बन्धमाह—

तेणो व सेविएणं असंथरंतो वि संथरो जातो। बितितो पुण सेवंतो अकप्पियं नेव संथरंति ॥ ७३ ॥

अनन्तरसूत्राभिहितोऽसंस्तरन्नपि तेनैव प्रागुक्तेनाकल्पिकेन सेवितेन प्रतिसेवितेन संस्तरो विवक्षिताऽनुष्ठानवहनसमर्थो जातः। द्वितीयः पुनरधिकृतसूत्रोक्तो अकल्पिकमपि प्रतिसेवमानो नैवं संस्तरति। नैवाधिकृतानुष्ठानवहन समर्थ उपजायते। ततोऽसंस्तरतो विधि ख्यापनार्थमधिकृत सूत्रारम्भः ॥

एमेव य बीयसुत्तेण नाणत्तं नवरं असंथरं तंमि। करणं अणुपरिहारी चोयगगोणीए दिठंतो ॥७४॥

यथा प्रागुक्तसूत्रेऽभिहितमुभयबलं परियागमित्यादि एमेव अनेनैव प्रकारेणास्मिन्नप्यधिकृते द्वितीये सूत्रे वक्तव्यं। नवरमत्र नानात्वमिदमसंस्तरति अकल्पिकप्रतिसेवनेनापि संस्तरणमप्राप्नुवति करणमनुपरिहारिणः यन्न शक्नोति परिहारिकः कर्तुं तद्भणितः सन् करोत्यनुपरिहारिक इति भावः। चोयगगोणीए दिठंतो इति पश्चाद्व्याख्येयम्। सम्प्रति यदनुपरिहारिणा कर्तव्यं तदाह—

पेहा भिक्खग्गहणे उट्ठंतनिवेसणे य धुवणेय। जं जं न तरइ काउं, तं तं से करेइ बितिओउ ॥ ७५ ॥

प्रेक्षाया भिक्षाग्रहणे उत्तिष्ठति उत्थानं कर्तुमारभमाणो निवेशने चानुपरिहारिणः करणं भवतीति शेषः। इयमत्र भावना—यदि परिहारिको भाण्डं प्रत्युपेक्षितुं न शक्नोति ततोऽनुपारिहारिकं ब्रूते प्रत्युपेक्षस्वेदं भाण्डकमिति,। ततोऽनुपारिहारिकस्तस्य भाण्डं प्रत्युपेक्षते तथा यदि भिक्षानिमित्तं हिण्डितुं न शक्नोति ततो अभिधत्ते भिक्षामटः ततो भिक्षामटित्वा ददाति,। एवमुत्थानं यदि कर्तुं न शक्तस्तत उत्थापयति। उपवेष्टुमशक्तमुपवेशयति लेपकृदादिना खरंटितं पात्रबन्धादि यदि प्रक्षालयितुमशक्तस्तदातदपि प्रक्षालयति,। अत्र चोयगगोणीए दिट्ठंतो इत्यस्यावकाशः। चोदकः प्राह यदि नाम तस्यानु परिहारिणा कर्तव्यं ततः किमुक्तमेव. करोति सर्वं कस्मान्न कुरुते तथाहि यथा भिक्षाहिण्डनार्थ मुत्थातुमशक्नुवता परिहारिकेणोक्ते मामुत्थापयेति तमनुपारिहारिक उत्थापयति। तथा भिक्षामटित्वा कस्माद्भक्तमानेतुं न ददाति यथा वा भणितः सन् भिक्षामटित्वा भिक्षामानेतुं तस्मै प्रयच्छति, तथा भाण्डप्रत्युपेक्षणादिकमप्यभणित एव कस्मान्न करोति। सूरिराह—गोण्यात्र दृष्टान्तः। यथाकस्यापि गौर्वातादिना भग्नशरीरा मुपविष्टामुत्थातुमशक्नुवन्तीं पुच्छे गृहित्वा गोनायक उत्थापयति। सा चोत्थिता सती स्वयमेव चारिं चरितुं याति। यदि पुनरसमर्था चारि चरणाय गंतुं तदा चारिं पानीयं चानीय ददाति। एवं च तावत्करोति यावद्बलिष्टोपजायते। एवं च पारिहारिकोऽपि यत्कर्तुं न शक्नोति तत्तत् से तस्य द्वितीयोऽनुपारिहारिकः करोति। यत्पुनः कर्तुमलं तत्स्वयमेवानिगूहित बलवीर्यः करोति। एवं नाम तेनवीर्याचारोऽनुचीर्णो भवति। सम्प्रति यदुक्तमण्ड परिहारिणं कीरमाणं वेयावच्चं जं साएज्जति तत्र साइज्जणामाह—

जंसे अणुपरिहारी करेइ तं जइ बलंमि संतंमि। ननिसेहइ सा साइज्जणा उ तहियं तु सठाणं॥ ७६॥

यत् से तस्य परिहारिणोऽनुपरिहारी करोति तद्यदि तेन क्रियमाणं सत्यपि बलेऽपिशब्दोऽत्रानुक्तोऽपि सामर्थ्याद्गम्यते। न निषेधते न निवारयति. सा नामसाइज्जणा स्वादना तत्र च तस्यां च स्वादनायां क्रियमाणायां प्रायश्चित्तं स्वस्थानम् किमुक्तं भवति ? प्रथमोद्देशके येषु स्थानेष्वालपनादिषु लघव उक्तास्तेषु स्थानेष्वस्य गुरुकादातव्याः, अनुमननाऽध्यवसायस्याति प्रमादहेतुत्वात्।

सूत्रम्—परिहारकप्पट्ठियं भिक्खुंगिलायमाणं णो कप्पइ तस्स गणावच्छेइयस्स णिज्जूहितए, अगिलाए तस्स करणिज्जं वेयावडियं० जाव ततो रोगाओ विप्पमुक्को ततो पच्छा तस्स अहालहुस्सयं नामं ववहारे पट्ठवेयव्वेसिया ॥ सू. ७ ॥ अथास्य सूत्रस्य पूर्वसूत्रेण सह कः संबंधः ? उच्यते—

तव सोसियस्स वाऊ, खुभेज्ज पित्तं व दोवि समगं वा। सणग्गि पारणंमी, गेलन्नमयं तु संबंधो ॥७७॥

तपः शोषितस्य घोरपरिहारतपसा शोषमुपागतस्य वातः क्षुभ्येत। यदि वा पित्तं अथवा द्वयमपिवातपित्ते समकं क्षुभ्येयातां, ततो वातेन पित्तेन वा सन्ने विध्याते अग्नौ पारणे कृते सति ग्लानत्वमुपजायते,। ततो ग्लानस्य सतो विधिख्यापनार्थमेतत्सूत्रमुपागतमित्येष सूत्रस्य सम्बन्धः। अनेन सम्बन्धेन आयातस्यास्य व्याख्या—परिहारकल्पस्थितं भिक्षुं ग्लायन्तं यस्य सकाशमागतस्तस्य गणावच्छेदिनो न कल्पते निर्यूहितुमपाकर्तुं वैयावृत्त्या करणादिना किन्त्वग्लान्या तस्य करणीयं वैयावृत्यं तावद्यावत्स रोगातङ्काद्विप्रमुक्तो भवति,। ततः पश्चात्तस्य परिहारिणो लहुस्सगत्ति स्तोको नामव्यवहारः प्रायश्चित्तं

प्रस्थापयितव्यो दातव्यः स्यादिति सूत्रं संक्षेपार्थः व्यासार्थं तु भाष्यकृद्विवक्षुर्यैः कारणैः स ग्लायति तान्यभिधित्सुराह—

पढमबिइएहिं न तरइ गेलण्णेणं तवो किलंतो वा। निज्जूहणा अकरणं ठाणं च न देइ वसहीए॥७८॥

प्रथमद्वितीयाभ्यां क्षुत्पिपासालक्षणाभ्यां परीषहाभ्याममभिभूतः सन् परिहारी ग्लायति। यदि वा ग्लानत्वेन अथवा तपसा क्लान्तः सन् एतावता गिलायमाणमिति पदं व्याख्यातमधुना 'निज्जूहित्तए' इति व्याचिख्यासुराह—निर्यूहना नाम वैयावृत्यस्याकरणं यदि वा वसतौ दोषाभावे यत्स्थानं न ददाति एषा निर्यूहना वैयावृत्याकरणादिना यत्तस्याऽपाकरणं सा निर्यूहनेति भावः। यदुक्तमगिलाए तस्स करणिज्जमिति। तत्र गिला प्रतिषेधेनाऽगिला ज्ञायते इति गिलाव्याख्यानार्थमाह—

निववेढिं च कुणंतो जो कुणइ एरिसा गिला होइ। पडिलेहुठवणाइ वेयावडियं तु पुव्वुत्तं॥ ७९॥

यो नाम नृपवेष्टिं राजवेष्टिमिव कुर्वन् वैयावृत्यं करोति एतादृशी भवति गिला ग्लानिः गिलायाः प्रतिषेधोऽगिला तया करणीयं वैयावृत्यं किं तदित्याह—प्रतिलेखनोत्थापनादिकं भाण्डस्य प्रत्युपेक्षणमुपविष्टस्योत्थापनमादि शब्दात् भिक्षानयनादि परिग्रहः। एतत्पूर्वोक्तं वैयावृत्यं अत्र निर्युक्तिविस्तरः—

परिहारिकारणंमि आगमे निज्जुहणंमि चउगुरुगा। आणाइया य दोसा जं सेवति तं च पावहिति॥

परिहारिणः कारणे वक्ष्यमाणलक्षणे आगमे आगमने सति यदि निर्यूहना क्रियते तदा तस्य गणावच्छेदिनो निर्यूहितुः

प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका मासाः । तथा आज्ञादयश्च आज्ञा अनवस्था मिथ्यात्वविराधनारूपाश्च तस्य दोषाः । तथा यद्वैयावृत्या करणतः स्थानालाभेन वा प्रतिसेवते परिहारी, तच्च निमित्तमपि च प्रायश्चित्तं सप्राप्नोतीति, संप्रति यैः कारणैः परिहारिण आगमनं भवति, तान्यभिधित्सुराह ॥ ८० ॥

कालगतो से सहाओ, असिवे रायाव बोहिय भएवा । एएहिं कारणेहिं, एगागी होज्ज परिहारी ॥८१॥

से तस्य परिहारिणः सहाय एको अनेको वा कालगतः, यदि वा साधूनामशिवमुपस्थितम्, अथवा राजाप्रद्विष्टः, बोहियत्ति म्लेच्छाः तद्भयं वा समुपजातं ततः साधूनां वृन्दस्फोट उपजायते एतैः कारणैः स परिहारी एकाकी भवेत् । एकाकिनश्च सतः परिहारतपो न निर्वहति, विशेषतो ग्लायतस्तस्य आगमनमिति ॥

तम्हा कायव्वं से कप्पट्ठियमणु परिहारियं ठवेऊण । बितियपदे असिवादी, अगहियगहियंमि आदेसे

यस्मादेवं कारणे समागतस्तस्मात्से तस्य परिहारिणः प्रायश्चित्तपरिज्ञाननिमित्तं सकलगच्छसमक्षं कल्पस्थितमनुपहारिणं च स्थापयित्वा कर्तव्यं, यत्करणं द्वितीयपदे अशिवादिलक्षणेऽपवादेन निर्यूहेनापि परिहारिणं स गणावच्छेदी अशिवादिभिश्च गृहीताऽगृहीतविषये आदेशः प्रकारश्चतुर्भङ्ग्या(गा)त्मकः तमेवप्रकारमेवाह ॥ ८२ ॥

गहियागहिए भंगा, चउरो न उ वसति पढमबितिएसु । इच्छाए तइय भंगे सुद्धो उ चतुत्थओ भंगो ॥८३॥

गृहीतागृहीते गृहीतागृहितविषये भङ्गाश्चत्वारस्तद्यथा—अशिवेन गच्छो गृहीतो न परिहारीति प्रथमो भङ्गः, परिहारी-

गृहितो न गच्छ इति द्वितीयः, परिहार्य पि गृहीतो गच्छोऽपीति तृतीयः, न गच्छो न परिहारीति चतुर्थः। तत्र प्रथमे द्वितीये वा भङ्गे न प्रविशति, प्रथमभंगे परिहारिणो द्वितीयभंगे वास्तव्यानामनर्थसंभवात् तृतीयभंगे पुनरिच्छया प्रवेशः, यदिसदृशेनाशिवेन गृहीताः परिहारीगच्छश्च ततः प्रवेश्यते, अथ विसदृशेन, एकसोमप्मुखीभिरपरः कालमुखीभीरक्तमुखीभिर्वातदा न प्रवेश्यते, अन्यतरस्यानर्थसंभवात्, यस्तु चतुर्थो भंगः सशुद्धः एव सम्प्रति प्रथमादिषु भङ्गेषु प्रतिषिद्धमपि प्रवेशनं कुर्वतः प्रायश्चित्तविधिमाह—

अइगमणे चउगुरुगा साहूसागारिगामबहि ठेंति। कप्पट्ठ सिद्ध सन्नी साहुगिहत्थं पवेसेंति ॥ ८४ ॥

प्रथमादिषु प्रतिषेधमतिक्रम्य गमनं प्रवेशनमिति गमनं तस्मिन् प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुका मासाः आज्ञाऽनवस्था मिथ्यात्वविराधनाश्च दोषास्तथा यदि प्रथमादिषु भङ्गेषु प्रतिषिद्धेऽपि प्रवेशने कृते साधुरेकोऽपि कालं करोति तदा चरमं पाराञ्चितं नाम प्रायश्चित्तं। अथ शैय्यातरस्य कालकरणं ततश्चत्वारो गुरुकाः। यत एवं प्रायश्चित्तमतः परिहारिकेण ग्रामस्य बहिः स्थित्वा यदि कल्पस्थकं पश्यति। यदि वा सिद्धत्ति सिद्धपुत्रं अथवा संज्ञितं श्रावकं साधुं वा विचारादिविनिर्गतं गृहस्थं वा, ततः सन्देशं कथयित्वा प्रेषयति यथा गत्वा साधूनामाचक्ष्व बहिः प्रव्रजितो युष्मान् द्रष्टुकामास्तिष्ठति। स तथा प्रेषितः साधुनामाख्याति ततः किमित्याह—

गंतूण पुच्छिऊणं तस्य य वयणं करेंति न करेंति। एगा भोगणासव्वे बहिठाणं वारणं इयरे ॥ ८५ ॥

ग्रामाभ्यन्तरवर्तिनः साधवः परिहारिणः समीपं गत्वा पृच्छंति निराबाधं भवतो वर्तते। तत्र यदि ब्रूते ग्रहितोऽहमशिवेनेति। तदा तस्स य वयणं करिंति न करिंतित्ति तस्य परिहारकस्य वचनं प्रवेशलक्षणं ते कुर्वन्ति। यदिवानकुर्वंति किमुक्तं भवति? प्रथमे द्वितीये वा भङ्गे न कुर्वन्ति तृतीयभंगे चतुर्थे कुर्वन्ति, तृतीये यतनामाह—एगा भोगणेत्यादि, तृतीये भङ्गे यदि सदृशमशिवं तत एकस्मिन्नुपाश्रये तं कुर्वन्ति। अथ विसदृशः तर्हि नैकस्मिन्नुपाश्रये स्थापनीयोऽन्यतरस्यानर्थसंभवात्। किन्तु भिन्ने-तस्मिन्नप्यसम्बन्धे अथ व्यवच्छिन्नं गृहं न किमपि लभ्यते,। ततः सम्बन्धेऽपि गृहे पृथग् द्वारे स्थापनीयः एगाभोगणसव्वेति। एकस्य साधोराभोगनं प्रतिजागरणं किमुक्तं भवति। एकः साधुस्तं ग्लायन्तं परिहारिणं प्रतिजागर्ति, शेषाः सर्वेऽपि साधवः तत्प्रायोग्यमौषधादिकं याचन्ते। बहिट्ठाणमिति यदि पुनः परिहारिणो वसतावानयने शय्यातरोऽप्रीतिं करोति तदा ग्रामस्य बहिर्वसतेर्दूरे वा योऽन्यो वाटकादिस्तत्र परिहारिणः स्थानं कर्तव्यम्। वारणं इयरे इति, अथ सागारिको यस्तं प्रतिचरति यश्च तत्र गत्वा शरीरवार्त्तां पृच्छति तस्मिन् वारणं प्रतिषेधं करोति। यथा—यूयमशिवगृहीतस्य समीपं गच्छत आगच्छत एवं च तेन सह सम्पर्कं कुर्वाणा अस्माकमप्यशिवं संचारयिष्यतस्तस्मान्माकोऽपि युष्मन्मध्ये तत्र यासीत्, तदा यतना कर्तव्या सा चाग्रे स्वयमेव वक्ष्यते साम्प्रतमेगाभोय(ग)णे सव्वे' इति व्याख्यानयन्नाह—

वोच्छिन्न घरस्सासइ पिहद्दुवारे वसंति संति संबद्धे। एगो तं पडिजग्गति, जोग्गं सव्वेवि झोसंति ॥८६॥

व्यवच्छिन्नग्रहस्य असम्बद्धस्योपाश्रयस्य असति अभावे सम्बद्धेऽप्युपाश्रये वसति। कथं भूते इत्याह—पृथग्द्वारे विभिन्न-द्वारे तत एकोतमिति तं परिहारिणं प्रति जागर्ति प्रतिचरति, शेषाः सर्वेऽपि साधवो योग्यमौषधादिकं झोषयन्ति मार्गयन्ति।

आभोगनं मार्गणं झोषणमिति ह्येकार्थ उक्तं च—' आभोगणंति वा मग्गणंति वा झोसणंति वा एगठमिति ' सम्प्रति बहि ठाणमिति व्याख्यानयति—

सागारिय अचियत्ते वाहिं पडियरण तहवि नेच्छंति। अदिठे कुणइ एगो, न पुणो बेंति दिठंमि ॥८७॥

सागारिकः शय्यातरस्तस्य अचि(वि)यत्ते अप्रीतौ ग्रामस्य बहिर्वसतेर्दूरे वा योऽन्यउपाश्रयस्तं याचित्वा तं परिहारिणं विमुच्य एकः साधुः प्रतिचरति । वारणं इयरे इत्यस्य व्याख्यानमाह—' तहवि नेच्छंते ' इत्यादि तथापि एवमपि शय्यातरो नेच्छति यथा किमिति यूयं गमनागमन कारणेनास्माकमप्यशिवं सञ्चारतस्तस्मान्मा कोऽपि तत्र गच्छेदिति । तदा एकः साधुः यथा शय्यातरो न पश्यति न जानाति वा तथा प्रतिचरति । यदि पुनः कथमपि शय्यातरेण स्वयं दृष्टो भवेत् ज्ञातो वा ततो वदेत् यथा यूयं वारिता अपि न तिष्ठथ तदा तद्दृष्टे उपलक्षणमेतत् ज्ञाते वारिते चैवं वक्तव्यं न भूयो गमिष्यामि क्षमस्वैकवारमिति । अथ सागारिकस्य गाढमप्रीतिकरणं ततः सर्वेऽप्यन्यवसतिं याचित्वा च तिष्ठन्ति ।

बहु पाउग्गमुवस्सय असती वसहा दुवेऽहवा तिण्णी। कइयव कलहेणण्णहिं उप्पायण वाहिं संच्छोभो ॥८८॥

बहुप्रायोग्योपाश्रयस्या सति अभावे, किमुक्तं भवति ? यत्र सर्वे साधवो मान्ति स उपाश्रयोऽन्यो न लभ्यते । ततो द्वौ वृषभावथवा त्रयः कैतवेन कलहं कृत्वा अन्यत्र वसत्यन्तरे गच्छंति । तत्र स्थिताः परिहारिणः परिचेष्टां कुर्वन्ति। अन्यतरकै रपि औषधादीनामुत्पादनं कृत्वा औषधादीनि याचित्वा बहिः संक्षोभः क्रियते । बहिः परिहारिणः समीपे प्राप्यते । येऽपि

च कैतवकलहं कृत्वा न विनिर्गतास्तेऽप्यन्यतरकैः सह विविक्ते प्रदेशे मिलित्वा पारिहारिकयोग्यं गृह्णन्ति सम्प्रति तद्गतप्रतिचरणविधिमाह—

ते तस्स सोहियस्स य उव्वत्तणसंथरंवधोवेज्जा । अच्छेक्कोवहिपेहे अच्चियलिंगेण जा पउणो ॥८९॥

तेऽभ्यन्तरकाः कलहव्याजेन विनिर्गतास्तस्य शोधितस्य प्रतिपन्नपरिहारतपः प्रायश्चित्तस्य उद्वर्तनमुपलक्षणमेतत् । परावर्तनमौषधादि प्रदानं च वस्त्रान्तरितेन हस्तेन कुर्वन्ति । वस्त्राणि च तस्य सत्कानि सान्तरमेकोनंतरितानि गृह्णन्ति सोऽन्यस्मै समर्पयति । सोऽन्यस्मायित्यन्तरितं धावयन्ति प्रक्षालयन्ति । उपधिमपि तस्य प्रत्युपेक्षन्ते । अच्छिक्का अस्पृष्टास्सन्तः बहुवचनप्रक्रमेऽप्येकवचनं गाथायां प्राकृतत्वात् वचनव्यत्ययोऽपि हि प्राकृते यथा लक्ष्यं भवतीति । एवं तावत् प्रतिजागर(ग्र)ति यावत्स प्रगुणो भवति । राजप्रद्वेषे तु यत् यत्रार्चितं लिङ्गं तेन लिङ्गेन यावत् प्रगुणो भवति तावत्प्रतिजाग्रति ।

सम्प्रति तस्स अहालघुस्सगे नामं ववहारो पट्ठवेयव्वे सिया इति सूत्रं व्याख्यानयन् व्यवहारं यथा लघुकं प्रस्थापनं च पर्यायैर्व्याख्यानयति—

ववहारो आलोयण सोही पच्छित्तमेव एगट्ठा । थोवो उ अहा लहुसो पट्ठवणा होइ दाणं तु ॥९०॥

व्यवहार आलोचनाशोधिः प्रायश्चित्तमित्येकोऽर्थः । तथा यथा लघुको नाम स्तोकः तथा प्रस्थापयितव्यः इति प्रस्थापना दानं ततो दातव्यो यथा लहु मित्यर्थो वेदितव्यः । यथा लघुस्वको व्यवहारः प्रस्थापयितव्य इत्युक्तं ततो यथा लघुकादि व्यवहार प्ररूपणार्थमाह—

गुरुओ गुरुतरागो अहा गुरुगो य होइ ववहारो । लहुओ लहुअतरागो अहा लहुगोय ववहारो ॥ भा०९१॥
लहुसो लहुसतरागो अहा लहुसो य होइ ववहारो। एएसिं पच्छित्तं वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥भा०९२॥

व्यवहारस्त्रिविधस्तद्यथा गुरुको लघुको लघुस्वकश्च तत्र यो गुरुकः स त्रिविधस्तद्यथा गुरुको गुरुतरको यथा गुरुस्वकश्च लघुकोपि त्रिविधस्तद्यथा लघुः लघुतरो यथा लघुस्वको, लघुस्वकोपि त्रिविधस्तद्यथा लघुस्वो लघुस्वतरको यथा लघुस्वकश्च; एतेषां व्यवहाराणां यथानुपूर्व्या यथोक्त परिपाट्या प्रायश्चित्तं वक्ष्यामि; । किमुक्तं भवत्येतेषु व्यवहारेषु समुपस्थितेषु यथा परिपाट्या प्रायश्चित्तपरिमाणं अभिधास्ये यथा प्रतिज्ञातमेव करोति ।

गुरुगो य होइ मासो गुरुग तरागो भवे चउम्मासो। अह गुरुगो छम्मासो गुरुगयपक्खंमि पडिवत्ती ॥

गुरुको नाम व्यवहारो मासो मासपरिमाणः, गुरुके व्यवहारे समापतिते मास एकः प्रायश्चित्तं दातव्य इति भावः ।एवं गुरुतरको भवति चतुर्मास चतुर्मास परिमाणः यथा गुरुकः षण्मासः षण्मासपरिमाणः । एषा गुरुकपक्षे गुरुकव्यवहारे त्रिविधे यथाक्रमंप्रायश्चित्तप्रतिपत्तिः सम्प्रति लघुक लघुस्वकव्यवहारविषयं प्रायश्चित्तप्रमाणमाह—॥ ९३ ॥

तीसा य पण्णवीसा, वीसा पण्णरसेव य। दसपंचयदिवसाइं, लहु सगपक्खंमि पडिवत्ती ॥ भा० ९४ ॥

लघुको व्यवहारस्त्रिंशस्त्रिंशद्दिवसपरिमाणः । एवं लघुतरक पञ्चविंशति दिनमानः, । यथा लघुस्वको विंशति विंशति दिनमानः। एषा लघुकव्यवहारे त्रिविधे यथाक्रमंप्रायश्चित्तप्रतिपत्तिः । तथा लघुस्वको व्यवहारः पञ्चदश पञ्चदशदिवस

प्रायश्चित्तपरिमाणः । एवं लघुस्वतरको दशदिवसमानो यथा लघुस्वकः पञ्चदिवसानि पञ्च दिवस प्रायश्चित्तानि परिमाणः । एषा लघुस्वव्यवहारपक्षे प्रायश्चित्तपरिमाणप्रतिपत्तिः । अथ कं व्यवहारं केन तपसा पूरयतीति प्रतिपादनार्थमाह—

गुरुगं च अट्ठमं खलु गुरुगतरागं च होइ दसमं तु । अह गुरुग दुवारसमं गुरुगपक्खंमि पडिवत्ती ॥

गुरुकं व्यवहारं मासपरिमाणं अष्टमं कुर्वन् पूरयति । किमुक्तं भवति ? गुरुकं व्यवहारं मासपरिमाणमष्टमेन वहति । तथा गुरुतरकं चतुर्मासप्रमाणं व्यवहारं दशमं कुर्वन् पूरयति दशमेन वहतीत्यर्थः । यथा गुरुकं षण्मासप्रमाणं व्यवहारं द्वादशकं कुर्वन् द्वादशमेनेत्यर्थः पूरयति एषा गुरुकपक्षे गुरुकव्यवहारपूरणविषये ततः प्रतिपत्तिः ॥ ९५ ॥

छट्ठं च चउत्थं वा आयंबिल एगट्ठाण पुरिमड्ढं । निव्वीयं दायव्वं अहा लहुस्सम्मि सुद्धो वा ॥भा०९६॥

लघुकं व्यवहारं त्रिंशद्दिनपरिमाणं षष्टं कुर्वन् पूरयाति । लघुतरकं पञ्चविंशद्दिवसपरिमाणव्यवहारं चतुर्थ कुर्वन् यथा लघुकव्यवहारं विंशति दिवसमानमाचाम्लं कुर्वन् एषा लघुकत्रिविधव्यवहार पूरणे तपः प्रतिपत्तिः । तथा लघुकस्वभावव्यवहारं पञ्चदशादिवस परिमाणमेकस्थानकं कुर्वन् पूरयति । लघुतरस्वकव्यवहारं दशदिवस परिमाणं पूर्वार्धं कुर्वन् यथा लघुस्वकव्यवहारं पञ्चदिनपरिमाणं निर्विकृतिकं कुर्वन् पूरयति । तत एतेषु गुरुकगुरुतरकादिषु व्यवहारेष्वनेनैव क्रमेण तपो दातव्यं । यदि वा यथा लघुस्वके व्यवहारे प्रस्थापयितव्ये स प्रतिपन्नव्यवहारतपः प्रायश्चित्त एवमेवालोचनाप्रदानमात्रतः शुद्धः क्रियते कारणे यतनया प्रतिसेवनात्

सूत्रम्—अणवट्ठप्पं भिक्खुं गिलायमाणं नोकप्पइ तस्स गणावच्छेइयस्स निज्जूहित्तए, अगिलाए तस्स करणिज्जं वेयावडियं जाव तओ रोगायंकाओ विप्पमुक्को तओ पच्छातस्स अहालहुसए नामं ववहारे पट्ठवियव्वेसिया ॥ सू ॥ ७ ॥ अथास्य सूत्रस्य कः सम्बंध उच्यते—

पच्छित्तं खलु पगयं निज्जूहण ठाणुवत्तए जोगो । होति तवो च्छेदो वा गिलाए तुल्लाहिगारो वा ॥९७॥

योगः सम्बन्धः पूर्वसूत्रेण सहास्य सूत्रस्यायं भवति—प्रायश्चित्तं खलु प्रकृतमधिकृतं, ततः प्रायश्चित्तप्रस्तावादधिकृतस्याप्यनवस्थाप्यसूत्रस्यावकाशः । अथवा प्राक्तनसूत्रेषु पारिहारिक उक्तः । पारिहारिकस्य गच्छसामाचार्या निर्यूहणं ततोऽनुवर्तते निर्यूहणमिति निर्यूहणं प्रस्तावादनवस्थाप्यस्यापि निर्यूहस्य विधिप्ररूपणा यदि वा तवोच्छेदो वेति प्राक्तपोर्हं प्रायश्चित्तं प्रतिपन्नस्य सूत्रमुक्तमिदानीं च्छेदार्हं प्रतिपन्नस्य वक्तव्यम् । छेदश्च द्विधा—पर्याय व्यवच्छेदो मण्डलीव्यवच्छेदश्च । ततो मण्डल्याव्यवच्छिन्नमनवस्थाप्यमपेत्त्याधिकृतसूत्रस्योपनिपातः । अथवा पूर्वसूत्रे ग्लायतो विधिरुक्तोऽनेनापि ग्लायतो विधिरुच्यते इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—अनवस्थाप्यं नवमप्रायश्चित्तप्रतिपन्नभिक्षुं ग्लायन्तं न कल्पते । यस्य समीपगतस्य गणायच्छेदिनो निर्यूहितुं निराकर्तुं किन्तु तस्य अगिलया राजवेष्टिमिवाननु मन्यमानेन सर्वज्ञादेश इति बुद्धया कर्मनिर्जरणनिमित्तं तस्य करणीयम् वैयावृत्यं तावत् यावत् रोगातङ्कात् विप्रमुक्तो भवति, । ततः पश्चात्तस्य प्रगुणी भूतस्य सतो यथा लघुस्वको यथोदितस्वरूपो व्यवहारः प्रायश्चित्तं प्रस्थापयितव्यो दातव्यः स्यात् ॥

सूत्रम्—पारंचियंति भिक्खुं गिलायमाणं नो कप्पए तस्स गणावच्छेदितस्स निज्जूहित्तए अगिलाए तस्स करणिज्जं वेयावडियं जाव रोगातंकातो विप्पमुक्के ततो पच्छा। तस्स आहालहुस्सगो ववहारो पठवियठ्वे सिया ॥ सू ८ ॥ अथास्य सूत्रस्य पूर्वसूत्रेण सह कः सम्बन्ध उच्यते—

सगणे गिलायमाणं कारणपरगच्छमागयं वावि । माहु नकुज्जा निज्जुहणोत्तिइइ सुत्त संबंधो ॥९८॥

यथा अनवस्थाप्यस्य कर्तव्यं तथा प्रतिपन्नपारांचितप्रायश्चित्तस्यापि न पुनरेष निर्यूहितो निष्काशित इति कृत्वा स्वगणे ग्लायन्तं रोगातङ्क वशतो ग्लानिमुपगच्छन्तं यदि वा प्रागुक्तैरशिवादिभिः कारणैः परगच्छमागतं मा हु निश्चितं वृत्यावृत्यविषयं न कुर्यात् न कार्षीत् । किन्तु तस्यापि वैयावृत्यस्यावश्यमगिलया कर्तव्यं । तथा प्रतिपन्नपाराश्चितप्रायश्चित्तस्यापि तत्र स्वगणे चेत्रबहिः स्थितस्याचार्यः स्वयमुदन्तं वहति । परगणेऽपि कारणवशादायातस्य तदीय आचार्यः करोति । यथा सूत्रं वैयावृत्यमित्येष पूर्वसूत्रेण सहास्य सूत्रस्य सम्बन्धः । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या कर्तव्या । सा च प्राग्वत् साम्प्रतमनवस्थाप्य पाराश्चितयोः स्वरूपमातिदेशत आह—

अणवट्ठप्पो पारांची, पुव्वं भणितो इमं तु नाणत्तं । कायव्व गिलाणस्स उ अकरणे गुरुगा य आणादी॥९९॥

अनवस्थोऽनवस्थाप्यः पाराश्ची पाराश्चितः । पूर्वं कल्पाध्ययने भणितः । इदं तु वक्ष्यमाणं नानात्वं तत्र ग्लानस्य सतश्चिन्ता न कृता, अत्र तु क्रियते । कथमित्याह—ग्लानस्य सतो गणावच्छेदिना आचार्येण च यथासूत्रं वैयावृत्यं कर्त्तव्यं

यदि पुनर्न कुरुते ततोऽकरणे चत्वारो गुरुकाः गुरुमासाः प्रायश्चित्तं तथा आज्ञादय आज्ञाऽनवस्था मिथ्यात्वविराधनादोषाः सम्प्रति पाराश्चितं प्रत्याचार्यस्य वैयावृत्यकरणे शिक्षामाह—

उलोयणं गवेसणा आयरिओ कुणति सव्वकालंपि, उप्पण्ण कारणम्मी सव्वपवत्तेण कायव्वं ॥१००॥

अवलोकनं निरीक्षणं क्षेत्रबहिः स्थितस्य पाराश्चितस्य गवेषणं च तद्योग्यस्य भक्तपानादेराचार्यः सर्वकालमपि यावत्पाराश्चितावस्थायाः कालस्तावत्तं सकलमपि यावत्करोति। उत्पन्ने कारणे ग्लानत्वादि लक्षणे पुनः सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यमाचार्येण।

जोउ उवेहं कुज्जा आयरितो केणाई पमादेणं। आरोवणाउ तस्सा कायव्वा पुव्वनिद्दिट्ठा ॥१०१॥

यः पुनराचार्यः किमपि जनव्याक्षेपादिना प्रमादेन उपेक्षां कुरुते, तस्यारोपणा प्रायश्चित्तारोपणा पूर्वनिर्दिष्टा कर्तव्या चत्वारो गुरुकास्तस्मै प्रायश्चित्तं दातव्यमिति भावः.

सूत्रम्–खित्तचित्ते भिक्खू गिलायमाणं नो कप्पइ तस्स गणाऽवच्छेइयस्स निज्जूहितए अगिलाए तस्सकरणिज्जं वेयावडियं. जावरोगायंकाओविप्पमुक्क तओपच्छा तस्स अहालहुयस्सए नामं ववहारे पट्ठवेसिया सू. ९ खित्तचित्तं गिलायमाणमित्यादिसूत्रं। अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध उच्यते—

घोरम्मि तवे दिन्ने, भएण सहसा भवेज्ज खित्तोउ। गेलन्नं वा पगयं अगिलाए करणं च संबंधो ॥१०२॥

घोरे रौद्रे पारिहारिकादिरूपे तपसि दत्ते भयेन सहसा भवेत् क्षिप्तःक्षिप्तचित्तः अपहृतचित्त इत्यर्थः । अथवा ग्लान्यं प्रकृतं क्षिप्तचित्तोऽपि च ग्लानकल्पस्ततस्तस्यापि अगिलया यथोक्तस्वरूपया कर्तव्यमिति तत्प्रतिपादनार्थमेष सूत्रोपनिपात इत्ययं पूर्वसूत्रेण सहास्य सम्बन्धः । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या सा च प्राग्वत् ॥ सम्प्रति क्षिप्तचित्तप्ररूपणार्थमाह—

लोइय लोउत्तरिओ, दुविहो खित्तो समासतो होइ। कह पुण हवेज्ज खित्तो, इमेहिं सुण कारणे हिं तु

समासतः सङ्क्षेपतो द्विविधो द्वि प्रकारः क्षिप्तो भवति । तद्यथा–लौकिको लोकोत्तरिकश्च । तत्र लोके भवो लौकिकः, अध्यात्मादित्वादिकण् एवं लोकोत्तरे भवो लोकोत्तरिकः अथ कथं केन प्रकारेण पुनः क्षिप्तः क्षिप्तचित्तो भवेत्। सूरिराह–शृणु एभिर्वक्ष्यमाणैर्भवति तान्येव कारणान्याह—१०३ ॥

रागेण वा भयेण व अहवा अवमाणितो नरिंदेण। एएहिं खित्तचित्तो वणियादि परूवणा लोए ॥१०४॥

रागेण वा यदि वा भयेन अथवा नरेन्द्रेण प्रजापतिना उपलक्षणमेतत् । सामान्येन वा प्रभुणा अपमानितोऽपमानं ग्राहितः एतैः खलु कारणैः क्षिप्तचित्तो भवति । ते च लोके उदाहरणत्वेन प्ररूपिता वणिगादयः। तत्र रागेण क्षिप्तचित्तो यथा वणिग्भार्या । तथा हि—काचिद्वणिग् भार्या भर्तारं मृतं श्रुत्वा क्षिप्तचित्ता जाता, भयेनापमानेन च क्षिप्तचित्तत्वे उदाहरणान्याह—

भयतो सोमिलबडुतो, सहसोत्थरितो व संजुयादीसु। धण हरणेण पहूण व विमाणतो लोइया खित्तो ॥

भयतो भयेन क्षिप्तचित्तो यथा गजसुकुमालमारको जनार्दनभयेन सोमिलनामा बटुको ब्राह्मणः। अथवा संयुगं-(सं)ग्रामस्तत्र आदिशब्दात् परबलधाटीसमापतनादि परिग्रहस्तैर्गाथायां सप्तमीतृतीयार्थे सहसा अतर्कितः समन्ततः परिग्रहीतो भयेन क्षिप्तचित्तो भवति। स च प्रतीत एव भयेनोदाहरणमुक्तम्। संप्रत्यपमानत आह—प्रभुणा वा नरेन्द्रेण धनहरणेन समस्तद्रव्यापहरणतो विमानितोऽपमानितः क्षिप्तो भवति। एवमादिकानि लौकिकान्युदाहरणानि क्षिप्तचित्तविषयाणि॥ सम्प्रति लोकोत्तरिकान्यभिधित्सुराह—१०५॥

रागम्मि रायखुड्डो जड्डादितिरिक्खचरयवायम्मि। रागेण जहा खित्तो तमहं वोच्छं समासेण॥१०६॥

रागे सप्तमी तृतीयार्थे। रागेण क्षिप्तचित्तो यथा राजक्षुल्लकः राजपुत्रः क्षुल्लकोराजक्षुल्लकः शाकपार्थिवादिदर्शनादिमध्यपदलोपीसमासः। भयेन यथा जड्डादीन् हस्तिप्रभृतीन् तिरश्चो दृष्ट्वा। अपमानतो यथा चरकेण सह वादे पराजितः तत्र। रागेण यथा-राजक्षुल्लको यः क्षिप्तचित्तोऽभवत्तमहं तथा समासेन वक्ष्ये॥ यथा प्रतिज्ञातं करोति—

जियसत्तुनरवइस्सा पव्वज्जा सिक्खणा वि देसंमि। काऊण पोयणम्मी तंव्वाइ निव्वुतो भयवं॥१०७॥

एक्को य तस्स भाया रज्जसिरिं पयहिऊण पव्वइतो। भाउग अणुरागेणं खित्तो जातो इमो उ विही॥१०८॥

जितशत्रुर्नामनरपतिस्तस्य प्रव्रज्या अभूत्। धर्मं तथाविधानां स्थविराणामन्तिके श्रुत्वा प्रव्रज्यां स प्रतिपन्नवानित्यर्थः। प्रव्रज्यानन्तरं च तस्य शिक्षणाग्रहणशिक्षा आसेवनाशिक्षा च प्रवृत्ता, कालान्तरे च पोतनपुरे विदेशरूपे परतीर्थिभिः सह

वाद उपस्थितः। ततस्तैः सह शोभनो वादः सद्वादस्तं दत्वा महतीं जिनशासनप्रभावनां कृत्वा स भगवान् निवृत्तो मुक्तिपदवीमधिरूढः। एक्को य इत्यादि, एकश्च तस्य भ्राता जितशत्रो राज्ञः प्रव्रजितस्यानुरागेण राज्यश्रियं प्रहाय परित्यज्य जितशत्रुप्रव्रज्या प्रतिपत्त्यनन्तरं कियता कालेन प्रव्रजितः प्रव्रज्यां प्रतिपन्नः। स च तं ज्येष्ठभ्रातरं विदेशे पोतनपुरे कालगतं श्रुत्वा भ्रात्रनुरागेणाक्षिप्तोऽपहृतचित्तो जातस्तत्र चायं वक्ष्यमाणस्तत्प्रगुणीकरणाय विधिस्तमेवाह—

तेलोक्कदेव महिया तित्थयरा नीरया गया सिद्धिं। थेरा वि गया केई चरणगुण पहावगा धीरा ॥ १०९ ॥

तस्य भ्रातादिमरणं श्रुत्वा क्षिप्तचित्ती भूतस्याश्वासनार्थमियं देशना कर्त्तव्या यथा मरणपर्यवसानो जीवलोकस्तथा हि ये तीर्थकरा भगवन्तस्त्रैलोक्यदेवैस्त्रिभुवननिवासिभिर्भवनपत्यादिभिर्देवैर्महितास्तेऽपि नीरजसो विगतसमस्तकर्मपरमाणवः सन्तो गताः सिद्धिं, तथा स्थविरा अपि केचिन्महीयांसो गौतमस्वामिप्रभृतयश्चरणगुणप्रभावका धीरा महासत्वा देवदानवै रप्यक्षोभ्याः सिद्धिंगताः तद्यदि भगवतामपि तीर्थकृतां महतामपि महर्षीणामीदृशा गतिस्तत्र का कथा शेषजन्तूनां तस्मादेतादृशीं संसारस्थितिमनुविचिन्त्य न शोकः कर्तव्य इति। अन्यच्च—

न हु होइ सोइयव्वो जो कालगतो दढो चरित्तंमि। सो होइ सोतियव्वो जो संजम दुब्बलो विहरे ॥११०॥

न हु निश्चितं स शोचयितव्यो भवति यश्चारित्रे दृढः सन् कालगतः, स खलु भवति शोचयितव्यो यः संयमे दुर्बलः सन् विहृतवान्। स कस्मात् शोचयितव्य इत्यत आह—

जो जहव तहव लद्धं भुंजइ आहार उवहिमाईयं । समणगुण मुक्कजोगी संसारपवड्ढगो भणितो॥११॥

यो नाम यथा वा तथा वा दोषदुष्टतया न निर्दोषतया इत्यर्थः । लब्धं आहारोपध्यादिकं भुङ्क्ते उपभोगपरिभोग विषयी करोति । स श्रमणानां गुणा मूलगुणोत्तरगुणरूपाः श्रमणगुणास्तैर्मुक्ताः परित्यक्तास्तद्रहिता ये योगा मनोवाक्कायव्यापारास्ते श्रमणगुणमुक्तयोगास्ते यस्य सन्ति श्रमणगुणमुक्तयोगी संसारप्रवर्धको भणितस्तीर्थंकर गणधरैस्ततोयः संयमदुर्बलो विहृतवान् स शोच्य एव भवदीयस्तु भ्राता यदि कालगतो दृढचारित्रे ततः स परलोकेऽपि सुगतिभागिति न करणीयः शोकः सम्प्रति जड्डाइतिरिक्ख इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह—

जड्डाइतेरिच्छे सत्थं अगणीयमेहविज्जूय । उमे पडिभेसणाया चरगं पुव्वं परूवेउं ॥ ११२ ॥

जड्डो हस्ती आदिशब्दात् सिंहादि परिग्रहः तान् तिरश्चो दृष्ट्वा किमुक्तं भवति । गजं वा मदोन्मत्तं सिंहं वा गुञ्जन्तं व्याघ्रं वा तीक्ष्णखरनखरविकरालमुखं दृष्ट्वा कोऽपि भयतः क्षिप्तचित्तो भवति । कोऽपि पुनः शस्त्राणि खड्गादीन्यायुधानि दृष्ट्वा इयमत्र भावना—केनापि परिहासेनोद्गीर्णं खड्गं वा कुन्तं वा क्षुरिकादिकं वा दृष्ट्वा कोऽपि हा मारयति मामेष इति सहसाक्षिप्तचित्त उपजायते । तथा अग्नौप्रदीपनकेच लग्ने कोऽपि भयतः क्षिप्तो भवति । कोऽपि स्तनितं मेघगर्जितमाकर्ण्य कोऽपि विद्युत् (तं) दृष्ट्वा एवं क्षिप्तचित्तस्य जातस्य ओमे पडिभीसणाया इति अवमो लघुतरस्तेन प्रतिभीषणांहस्त्यादेः कर्तव्यं । येन क्षिप्तचित्ततापगच्छति यदि पुनश्चरकेण वादे पराजितः इति क्षिप्तचित्तो भवेत् । ततश्चरकं पूर्वं प्ररूप्य प्रज्ञाप्य तदनन्तरं

तेन स्वमुखोच्चारितेन वचसा तस्य क्षिप्तचित्तताऽपसारयितव्या । सम्प्रत्यपमानतः क्षिप्तचित्ततां भावयति—

अवहीरितोवगणिणा अहवण सगणेण कम्हिएइ पमाए । वायंमि विचरगाईं पराइतो तत्थिमा जयणा ।११३।

गणिना आचार्येण सोऽवधीरितः स्यादथवा णमिति वाक्यालङ्कारे स्वगणेन स्वगच्छेन गणावच्छेद्यादिना कस्मिंश्चित्प्रमादे वर्त्तमानः सन् गाढं शिक्षितो भवेत्, । ततोऽपमानेन क्षिप्तचित्तो जायते, यदि वा चरकादिना परतीर्थिकेन वादे पराजित इत्यपमानतः क्षिप्तचित्तः स्यात् । तत्र तस्मिन् क्षिप्तचित्ते इयं वक्ष्यमाणा यतना तत्र प्रथमतो भयेन क्षिप्तचित्ते यतनामाह—

कण्णंमि एस सीहो गहितो अहिधाडितो य सो हत्थी । खुड्डल तरगेण तु मे ते विय गमिया पुरा पाला ॥११४॥

इह पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् पाला इत्युक्ते हस्तिपालाः सिंहपाला द्रष्टव्याः । तेऽपि पुरा पूर्वं गमिताः, प्रतिबोधिताः कर्त्तव्याः । यथास्माकमेकः क्षुल्लको युष्मदीयं सिंहं हस्तिनं वा दृष्ट्वा क्षोभमुपागतः ततः स यथा क्षोभं मुञ्चति तथा कर्तव्यम् । एवं तेषु प्रतिबोधितेषु सक्षिप्तचित्तीभूतस्तेषामन्तिके नीयते । नीत्वा च तेषां मध्ये यः क्षुल्लकादपि लघुतरः तेन सिंहः कर्णे धार्यते । हस्ती वा तेन धाड्यते ततः स क्षिप्तचित्तः प्रोच्यते त्वत्तोऽपि यः क्षुल्लतरो अतिशयेन लघुस्तेन एष सिंहः कर्णे गृहीतः । अथवा सहस्ती अनेन धाटितस्त्वं तु बिभेषि किंत्वमेतस्मादपि भीरुर्जातो धाष्टर्यमवलम्ब्यमिति—

सत्थऽग्गि थंभेउ पण्णोल्लणं तस्स एव सो हत्थी ॥ थेरा चम्म विकट्टण, अलाय चक्कं दोसुं च ॥११५॥

यदि शस्त्रं यदि वाग्निं दृष्ट्वा क्षिप्तोऽभवत्। ततः शस्त्रमग्निं च विद्ययास्तम्भित्वा तस्य पादाभ्यां प्रणोदनं कर्तव्यं भणितव्यं च तं प्रति एषोऽस्माभिरग्निः शस्त्रं च पादाभ्यां प्रणोद्यते। त्वं पुनरेताभ्यां बिभेषीति यदि वा पानीये नार्द्रीकृत्य हस्तादिभिः सोऽग्निः स्पृश्यते भण्यते च। एतस्मादपि तव किं भयं तथा यतो हस्तिनः तस्य भयमभूत्। स हस्ती स्वयं पराङ्मुखो गच्छन् दर्श्यते। यथा यतस्त्वं बिभेषि सहस्ती नश्यति नश्यद्वर्तते ततः कथं त्वमेवं भीरोरपि भीरुर्जातः। तथा यो गर्जितं श्रुत्वा भयमग्रहीत्। तं प्रत्युच्यते स्थविरा नभसि शुष्कं चर्म विकर्षति आकर्षति। एवं चोक्त्वा शुष्क चर्मणा आकर्षणे शब्दः श्राव्यते ततो भयं जरयति। तथा यद्यग्नेः स्तम्भनं न ज्ञायते, तदा द्वयोः अग्नौ च विद्युति च भयं प्रतिपन्नः सन् अलातचक्रं पुनरकस्मात्तस्य दर्श्यते, यावदुभयोरपि भयं जीर्णं भवति। सम्प्रति वादे पराजयादपमानतः क्षिप्तचित्ती भूतस्य यतनामाह—

एएण जितोमि अहं तं पुण सहसा न लक्खियं णेण। धिक्कय कइयवं लज्जावितोय पउणो ततो खुड्डो ॥११६॥

इहैकेन चरकेण वादे पराजितः स च ज्ञाप्यते यथोक्तं प्राक् ततः स आगत्य वदति। एतेनाहं वादे जितोऽस्मि तत्पुनः स्वयं जयनमनेन सहसा न लक्षितं ततो मेलोकतो जयप्रवादोऽभवत्। एवमुक्ते स,चरको,धिक्कृतेनाधिकारेण लज्जाप्यते. लज्जां ग्राह्यते। लज्जां च ग्राहितः सन् सोपसार्यते ततः स क्षिप्तो भण्यते। किमिति त्वमपंथानं गृहीतवान् वादे हि ननु त्वया पराजितः। तदा च त्वत्समक्षमेवैष धिक्कारं ग्राहित इति। एवं यतनायां क्रियमाणायां यदि स क्षुल्लकः प्रगुणी भवति ततः सुन्दरम्॥

तहवि य अठायमाणो संरक्खमरक्खणो य चउगुरुगा । आणाइणो य दोसा, जं सेवंति जं च पाविहिती ११७

तथापि च एवं यतनायामपि च क्रियमाणायामपि तिष्ठति अनिवर्तमाने चिप्तचित्तत्वे संरक्षणं वच्यमाणयतनया कर्तव्यं अरक्षणे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका गुरुमासाः । तथा आज्ञादय आज्ञाऽनवस्था मिथ्यात्वविराधनादोषाः । तथा असंरक्षमाणो यत्सेवते षट्जीवनिकायविराधनादिकं, यं च प्राप्स्यत्यनर्थं तन्निमित्तं च प्रायश्चित्तं । अथ किं सेवते किं वा प्राप्स्यतीति तन्निरूपणार्थमाह—

छक्कायाण विराहणज्झामणतेणाति वायणं चेव । अग(व)डेविसमे य पडिए, तम्हा रक्खंति जयणाए

षण्णां कायानां पृथिवीकायिकादीनां विराधना क्रियेत । ध्यापनं प्रदीपनकं तद्वा कुर्यात् । यदि वा स्तैन्यमथवातिपातनमात्मनः परस्य वा विधीयेत। अवटे कूपेऽथवाऽन्यत्राविषमे पतितो भवेत् तदेवमसंरक्षणे य त इमे दोषास्तस्मात् रक्षन्ति यतनया वच्यमाणाया साम्प्रतमेनामेव गाथां व्याचिख्यासुराह— ११८

सस्सगिहादीण डहे तेणे अवसो सयं वा ही रेज्जा ॥ मारणपिट्टणमुभये तद्दोसा जं च सेसाणं ॥११९॥

सस्यं धान्यं तद्गृहं सस्यगृहं तदादीनि आदिशब्दात् शेषगृहापणादिपरिग्रहः दहेत चिप्तचित्ततया अग्निप्रदानेन भस्मसात् कुर्यात्, । एतेन ध्मापन (ध्यामन) मिति व्याख्यातम् । यदि वा स्तेनयेत (चोरयेत्) अथवा स स्वयं किमपि भिद्येत (केनापि ह्रियेत) अनेन स्तैन्यं व्याख्यातम् । मारणं पिट्टनमुभयस्मिन् स्यात् किमुक्तं भवति । स चिप्तचित्तत्वेन परवश

इव स्वयमात्मानं मारयेत् पिट्टयेत्, वा परं मारयन् पिट्टयित्वा सपरेण मर्येत, पिट्येत वा इति तद्दोसा जं च सेसाणमिति तस्य क्षिप्तचित्तस्य दोषात् यच्च शेषाणां साधूनां मारणं पिट्टनं वा। तथा हि–स क्षिप्तचित्तः परान् यदा व्यापादयति पिट्टयति वा, तदापरे स्वरूपमजानानाः शेषसाधूनामपि घातप्रहारादिकं कुर्युस्तन्निमित्तमपि प्रायश्चित्तमरक्षणे द्रष्टव्यम्। शेषाणि तु स्थानानि सुगमानीति न व्याख्यानयति। यदुक्तं तस्माद्रक्षयन्ति यतनयेति। तत्र यतनामाह—

महिड्ढीएउठनिवेसणा य आहारविगिंचणा वि उस्सग्गो। रक्खंताणय फिडिए अगवेसणे होंति चउगुरुगा

महर्द्धिको नाम ग्रामस्य नगरस्य वा रक्षाकारी तस्य कथनीयम्। तथा उठनिवेसणा इति मृदुबन्धैस्तथा संयमनीयो यथा स्वयमुत्थानं निवेशनं च कर्तुमीशो भवति। तथा यदि वातादिना धातुक्षोभोऽस्याभूदिति ज्ञायते तदाऽपथ्याहारपरिहारेण स्निग्धमधुमधुरादिरूप आहारः प्रदातव्यः। विगिंचणत्ति उच्चारादेस्तस्य परिष्ठापनं कर्तव्यं। यदिपुनर्देवताकृत एष उपद्रव इति ज्ञायते तदा प्रासुकैषणीयेन क्रिया कार्या, तथा विउस्सग्गो इति किमयं वातादिना क्षोभ उत देवताकृत उपद्रव इति परिज्ञानाय देवताराधनार्थं कायोत्सर्गः करणीयः। ततस्तस्या आकंपितया कथिते सति तदनुरूपोयत्नो यथोक्तः स्वरूपः करणीयः। एवं रक्षतामपि यदि स कथञ्चित् स्फिटितः स्यात्। ततस्तस्य गवेषणं कर्तव्यं, अन्यथाऽगवेषणे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः। एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतो महर्धिकद्वारं विवृणोति—१२०

अम्हं एत्थ पिसातो रक्खंताणंपि फिट्टइ कयाई। सहु परिरक्खेयव्वो महड्ढिए रक्खिए कहणा॥ १२१॥

रक्षा अस्यास्तीति रक्षको रक्षायां नियुक्तो राक्षिको वा तस्मिन् रक्षके राक्षिके वा ग्रामस्य नगरस्य वा रक्षके कारणिके महर्द्धिके कथना कर्तव्या। तस्मै कथयितव्यमिति भावः । यथा अत्र तस्मिन्नुपाश्रये अस्माकं रक्षतामपि एष पिशाचो ग्रथिलः कदाचित् स्फिटति अपगच्छति स हु निश्चितं परिरक्षितव्यः प्रतिपन्नवत्सलत्वादिति व्याख्यातं महर्द्धिकद्वारमधुना 'उठनिवेसणाय' इति व्याख्यानयति--

मिउ बंधेहि तहाणं जमेंति जह सो सयंतु उठेति। उव्वरगसत्थरहिते वाहि कुदंडे असुण्णं च ॥१२२॥

मृदुबन्धैः कोमल बंधै स्तथा णमिति तं क्षिप्तचित्तं यमयन्ति बध्नन्ति यथा स्वयमुत्तिष्ठति । तु शब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वान्निविशते च तथा स तस्मिन्नपवरके स्थाप्यते । यत्र न किमपि शस्त्रं भवति। अन्यथा स क्षिप्तचित्ततया युक्तमयुक्तं चाऽजानानः शस्त्रं दृष्ट्वा तेनात्मानं व्यापादयेत् । तस्य चापवरकस्य द्वारं बहिः कुदण्डेन वंशटोकरादिना बध्यते न येन निर्गत्यापगच्छति तथा अशून्यं यथा भवति । एवं स वारेण प्रति वारेण जाग्रियते । अन्यथा शून्यमात्मानमुपलभ्य बहुतरं क्षिप्तचित्तीभूयात् ।

उव्वरयस्स य असती पुव्वखया सती य खंमए अगडे। तस्सोवरिं च चक्कं न फिडुइ जह उ प्फिडंतोवि॥१२३॥

अपवरकस्य असति अभावे पूर्वखनि (खा) तकूपे निर्जले स प्रक्षिप्यते तस्याप्यभावे अवटो नवः खन्यते, खनित्वा तत्र स प्रक्षिप्यते। प्रक्षिप्य च तस्याऽवटकस्योपरि चक्रं रथाङ्गं स्थगनाय दीयते, यथा स उस्फिटन्नपि उत्प्लवमानोऽपि नास्फिटति न बहिर्गच्छति ॥ साम्प्रतमाहारविगिञ्चणेत्यादि व्याख्यानयति--

निद्धमहुरं च भत्तं करीस सेज्जा नो जहा वाऊ। दव्वियधातुक्खोभे नाउं उस्सग्गतो किरिया ॥१२४॥

यदि वातादिना धातुक्षोभोऽस्य सञ्जात इति ज्ञायते तदा भक्तमपथ्यपरिहारेण स्निग्धं मधुरं च तस्मै दातव्यम् । शय्या च करीषमयी कर्त्तव्या, साहि सोष्णा भवति । उष्णे च वातश्लेष्मापहारः । तथा किमयं दैविको देवेन भूतादिना कृत उपद्रव उत धातु क्षोभज इति ज्ञातुं देवताराधनाय उत्सर्गः क्रियते । तस्मिंश्च क्रियमाणे यदा कंपितया देवतया कथितं तदनुसारेण ततः क्रिया कर्त्तव्या । यदि दैविक इति; सम्प्रति ' रक्खंताण य फिटिए ' इत्यादि व्याख्यानयति—

अगडे पलायमग्गण अन्नगणाओवि जेण सा रक्खो । गुरुगाय जं च जत्तो तेसिं च निवेयणा करणं ॥१२५॥

अगडे इति सप्तमी पञ्चम्यर्थे । ततोऽयमर्थः, अवटात् कूपात् उपलक्षणमेतत् अपवरकाद्वा यदि पलायते, कथमपि ततस्तस्य मार्गणमन्वेषणं कर्तव्यम् । तथा ये तत्रान्यत्र वा आसन्ने दूरे वा अन्यगणा विद्यन्ते तेषां च निवेदनाकरणं तेषामपि निवेदनं कर्तव्यमिति भावः । यथास्मदीय एषः साधुः क्षिप्तचित्तो नष्टो वर्तते ततस्तैरपि गवेषणीयः दृष्टे च संग्रहणीयः । यदि पुनर्न गवेषयन्ति स्वगणवर्तिनोऽन्यगणवर्तिनो वा तदा तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरु मासाः, यच्च करिष्यति षड्जीवनिकायविराधनादिकं तन्निमित्तं तेषां प्रायश्चित्तमिति ।

छम्मासे पडियरिउं अणिच्छमाणेसु भुज्जतरगोवि । कुलगणसंघसमाए पुव्वगमेणं निवेएज्जा ॥१२६॥

पूर्वोक्तेन प्रकारेण तावत्स प्रति चरणीयो यावत् षण्मासा भवन्ति, ततो यदि प्रगुणो जायते तर्हि सुन्दरमथ न प्रगुणीभूतस्ततो भूयस्तरकमपि तस्य प्रतिचरणं विधेयं । अथ ते साधवः परिश्रान्ता भूयस्तरकं प्रतिचरणं नेच्छंति, । ततस्तेभ्य-

निच्छतस्तु कुलगणसङ्घसमवायं कृत्वा पूर्वगमेन कल्पोक्तप्रकारेण तस्मै निवेदनीयं । निवेद्य च तदाज्ञया वर्तितव्यमिति अथ स साधुः कदाचिद्राजादीनां स्वजनः स्यात् तत इयं यतना विधेया--

रणणो निवेइयंमि तेसिं वयणो गवेसणा होंति । ओसह वेज्जासंबंधुवस्सए तीसुवी जयणा ॥१२७॥

यदि राज्ञोऽन्येषां वा स पुत्रादिको भवेत् ततो राज्ञ उपलक्षणमेतत् । अन्येषां वा स्वजनानां निवेदनं क्रियते, तथा युष्मदीय एष पुत्रादिकः क्षिप्तचित्तो जात इति एवं निवेदिते यदि ब्रुवते राजादयो मम पुत्रादिनां क्रिया स्वयमेव क्रियमाणा वर्तते । तत इहैव तमप्यानयतेति ततः स तेषां वचनेन तत्र नीयते। नीतस्य च तस्य तत्र गवेषणा भवति। अयमत्र भावार्थः। साधवोऽपि तत्र गत्वा औषध भेषजानि प्रयच्छन्ति प्रतिदिवसं च शरीरस्योदन्तं वहन्ति । यदि पुनः सम्बन्धिनः स्वजना वदेयुर्वयमौषधानि वैद्यं वासं वा संप्रयच्छामः । परमस्माकमासन्ने प्रवेशे स्थित्वा यूयं प्रतिचरथ तत्र यदि शोभनो भावस्तदेवं क्रियते । अथ गृहस्थीकरणाय तेषां भावः । तदा न तत्र नयनं किन्तु स्वोपाश्रय एव ध्रियते तत्र च त्रिष्वपि आहारोपधिशय्यासु यतना कर्तव्या । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो रण्णो निवेइयंमीत्येतद्व्याख्यानयति--

पुत्तादीणं किरियं सयमेव घरंमि कोइ कारेज्जा । अणुजाणंते य तहिं इमे च गंतुं पडियरंति ॥१२८॥

यदि कोऽपि राजा अन्यो वा तस्य क्षिप्तचित्तस्य साधोः स्वजनो गृहे स्वयमेव साधुनिवेदनात् प्राक् आत्मनैव पुत्रादिनां क्रियां चिकित्सां कारयति तदा तस्मै निवेदिते युष्मदीयः क्षिप्तचित्तो जात इति कथिते यदि ते अनुजानते यथा तमत्र समान-

यतेति ततः स तत्र नीयते नीतं च सन्तमिमेऽपि गच्छवासिनः साधवो गत्वा प्रतिचरन्ति ॥

ओसह वेज्जे देमो पडिजग्गहणं तहिं ठियं चेव। तेसिं विरू व भावं न देंति माणं गिही कुज्जा ॥१२९॥

कदाचित्स्वजनाः ब्रूयुः यथा औषधानि वैद्यं च वयं दद्मः। केवलमिह अस्मिन्नस्माकमासन्ने प्रदेशे स्थितं णमित्येन प्रतिजाग्रत तत्र यदि तेषां भावो विरूपो गृहस्थी करणात्मकस्ततः तेषां तथारूपं भावमिङ्गिताकारकुशला ज्ञात्वा न ददति न प्रयच्छति न तेषामासन्ने प्रदेशे नयन्तीति भावः। कुत इत्याह—मा एतं गृहस्थी कुर्युरितिहेतोः सम्प्रतितीसुवि जयणेत्येत द्व्याख्यानयति—

आहार उवहि सेज्जा उग्गम उप्पायणा दिसु जयंता। वायादि खोभंमि विजयंति पत्तेयमिस्सा वा ॥१३०॥

आहारे उपधौ शय्यायां च विषये उद्गमोत्पादनादिषु आदिशब्दादेषणादि दोषपरिग्रहः यतन्ते प्रयत्नपरा भवन्ति। उद्गमोत्पादनादिदोषविशुद्धाहाराद्युत्पादनेन प्रतिचारका अन्येपि च यतमानास्तं प्रतिचरन्तीति भावः। एषा यतना दैविके क्षिप्तचित्तत्वे द्रष्टव्या एवं वातादिना धातुक्षोभेऽपि प्रत्येकं सांभोगिका मिश्रा वा असांभोगिकैः संमिश्रा वा पूर्वोक्तप्रकारेण यतन्ते ॥

पुव्वुद्दिठो उवविही इह वि करेंताण होंति तह चेव। तेगिच्छंमि कयम्मी आदेसा तिन्निसुद्धो वा ॥१३१॥

यः पूर्वं कल्पाध्ययने ग्लानसूत्र उद्दिष्टः प्रतिपादितो विधिः स एव इहापि क्षिप्तचित्तसूत्रेऽपि वैयावृत्यं कुर्वता तथैव भवति। चैकित्स्येच चिकित्सायाः कर्मणि च कृते प्रगुणीभूते च तस्मिन् त्रय आदेशा एके ब्रुवते। गुरुको व्यवहारः प्रस्था-

पयितव्योऽपरे ब्रुवते लघुकोऽन्ये आचक्षते लघुस्वकः । तत्र तृतीय आदेशः प्रमाणं सूत्रोपदिष्टत्वात् । अथवा स शुद्धो न प्रायश्चित्तभाक् परवशतया रागद्वेषाभावेन प्रतिसेवनादेतदेव विभावयिषुरिदमाह—

चउरो य हुंति भंगा तेसिं वयणंमि होंति पन्नवणा । परिसाए मज्झंमि पट्ठवणा होइ पच्छित्ते ॥१३२॥

इह चारित्रविषये वृद्धिहान्यादिगताश्चत्वारो भवन्ति भङ्गास्ते चाग्रे च वक्ष्यन्ते । तेषां च भङ्गानां वचनेन गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे भवति । पर्षदो मध्ये प्रज्ञापना प्ररूपणा तदनन्तरं यदि भवति शुद्धिमात्रनिमित्तं प्रायश्चित्तं दातव्यं ततस्तस्य प्रायश्चित्तस्य लघुकस्वरूपस्य गाथायां सप्तमी षष्ठ्यर्थे भवति । प्रस्थापनादानमिति सम्प्रति चतुरो भङ्गान् कथयन् प्रायश्चित्तदानाभावं भावयति—

वड्ढति हायति उभयं, अवट्ठियं च चरणं भवे चउहा । खइयं तहो वसमियं मीस अहखायखित्तं च ॥१३३॥

कस्यापि चारित्रं वर्धते, कस्यापि हीयते कस्यापि वर्धते हीयते च, कस्याप्यवस्थितं वर्तते । एते चत्वारो भङ्गाश्चारित्रस्य । साम्प्रतममीषामेव चतुर्णां भङ्गानां यथासंख्येन विषयान् प्रदर्शयति । खइयमित्यादि क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्ने क्षायिकं चरणं वर्तते, । उपशमश्रेणीतः प्रतिपतने औपशमिकं चरणहानिमुपगच्छति । क्षायोपशमिकं तद्रागद्वेषोत्कर्षापकर्षवशतः क्षीयते परिवर्धते च, । यथाख्यातं क्षिप्तं च पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् क्षिप्तचित्तं चारित्रं चावस्थितं यथाख्यातचारित्रे सर्वथा रागद्वेषोदयाभावात् क्षिप्तचित्तचारित्रे परवशतया प्रवृत्तेस्ततो रागद्वेषाभावात्तदेवं । यतः क्षिप्तचित्ते चारित्रमवस्थितमतो

नासौ प्रायश्चित्तभागिति, पर आह ननु स क्षिप्तचित्त आश्रवद्वारेषु चिरकालं प्रवर्तितः बहुविधं वाऽसमंजसं तेन प्रलपितं लौकलोकोत्तरविरुद्धं च समाचरितं। ततः कथमयमप्रायंश्चित्तभाक्, अत्र सूरिराह—

कामं आसवदारेसु वट्टितो पलवियं बहुविहं च। लोगविरुद्धाय एया लोगोत्तरियाय आइगा ॥१३४॥

काममित्यनुमतौ अनुमतमेतत्। यथा स आश्रवद्वारेषु प्रवर्तितो बहुविधं च तेन प्रलपितं लोकविरुद्धानि लोकोत्तरिकानि च पदानि आचीर्णानि प्रतिसेवितानि—

नय बंधहेउ विगलित्तणेण कम्मस्स उवचओ होइ। लोकोवि एत्थ सक्खी जह एस परव्वसो कासी ॥१३५॥

तथापि न च नैव तस्य च क्षिप्तचित्तस्य बन्धहेतुविकलत्वेन बन्धहेतवो रागद्वेषास्तद्विकलत्वेन तद्रहितत्वेन कर्मण उपचयो भवति—कर्मोपचयस्य रागद्वेषाधीनत्वात् तस्य च रागद्वेषविकलत्वात् न च तद्रागद्वेष विकलत्वं वचनमात्र सिद्धं, यतो लोको-ऽप्यत्रास्मिन् विषये साक्षी यथा एष सर्वं परवशोऽकार्षीदिति। ततो रागद्वेषाभावान्नकर्मोपचयस्तस्य तदनुगत्वात्। तथा चाह—

रागद्दोसाणुगया जीवा कम्मस्स बंधगा होंति। रागादि विसेसेणय वि बंध विसेसो वि अविगीतो ॥१३६॥

रागद्वेषाभ्यामनुगताः सन्तो जीवाः कर्मणो बन्धका भवन्ति। ततो रागद्वेषतारतम्येन बन्धविशेषो बन्धतरतम भावोऽविगीतो विप्रतिपन्नः। ततः क्षिप्तचित्तस्य रागद्वेषाभावतः कर्मोपचयाभावः। अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन दृढयति—

कुणमाणी वि य चिट्ठा परतंताण ट्ठिया बहुविहाओ। किरियाफलेण जुज्जइ, न जहा एमेव एवं पि ॥१३७॥

यथा नर्तकी यन्त्रकाष्टमयी परतन्त्रा परायत्ता परप्रयोगत इत्यर्थः। बहुविधा बहुप्रकारा अपि, तुशब्दोऽपि शब्दार्थः। चेष्टा कुर्वाणा क्रियाफलेन कर्मणा न युज्यते। एवमेव अनेनैव प्रकारेण एवमपि क्षिप्तचित्तमनेका अपि विरुद्धाः क्रियाः कुर्वाणः न कर्मोपचयं पश्यति, अत्र परस्य मतमाशङ्कमानः आह—

जइ इच्छसि सा सेरी अचेयणा तेण से चओ नत्थि। जीव परिग्गहिया पुण वोंदी असमंजसं समया ॥१३८॥

यदि त्वमेतदिच्छसि अनुमन्यते यथा सासेरीति देशीवचनमेतत् यन्त्रमयी नर्तकी अचेतना तेन कारणेन से तस्याश्च कर्मोपचयो नास्ति वोंदिस्तनुः पुनर्जीव परिगृहीता जीवेनाधिष्ठिता जीवपरिग्रहीतत्वाचावश्यं तद्विरुद्धचेष्टातः कर्मोपचय सम्भवस्ततो या सेरी दृष्टान्तेन समता आपादिता साऽसमञ्जसमयुज्यमानाऽचेतनाचेतनत्वे च दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्यात्। अत्राचार्य आह—

चेयणमचेयणं वा परतत्तंतेण दोवि तुल्लाइं। न तयावि सेसयं एत्थ किंच भणाती सुणविसेसं ॥१३३॥

चेतनं वा स्यादचेतनं वा चेतनत्वाचेतनत्वविशेषस्यात्राप्रयोजकत्वात्। कथमप्रयोजकत्वमत आह—परतन्त्रत्वेन परायत्ततया। यतो द्वे अपि तुल्ये ततो न किश्चिद्वैषम्यं। पर आह—न त्वया अत्र कर्मोपचयचिन्तायां कश्चिदपि मनागपि विशेषितं येन जीवपरिगृहीतत्वेऽप्येकत्र कर्मोपचयो भवत्येकत्र नेति प्रतिपाद्यमाह अत्राचार्यो भणति ब्रुते, शृणु भण्यमानं विशेषं। तमेवाह—

णणु सो चेव विसेसो जं एगमचेयणं स विन्नेयं । जह चेयणाविसेसो तह भणसु इमं निसामेह ॥१४०॥

ननु स एवं यन्त्र नर्तकी स्वाभाविक नर्तकी दृष्टान्तसूचितो विशेष एवं शरीरं जीवपरिगृहीतमपि परायत्ततया चेष्टामानमचेतनमेवं स्वायत्ततया प्रवृत्तेः सचित्तं सचेतनमिति । पर आह—यथैष चेतने विशेषो निस्संदिग्ध प्रतिपत्तिविषयो भवति । तथा भणत प्रतिपादयत आचार्यः प्राह—तत इदं वक्ष्यमाणं निशमय आकर्णय । तदेवाह—

जो पेल्लितो परेणं हेऊवसणस्स होइ कायाणं । तत्थ न दोसं दूच्छसि लोगेण समं तहा तं च ॥१४१॥

यः परेण प्रेरितः स च कायादीनां पृथिव्यादीनां व्यसनस्य संघट्टनपरितापनादिरूपस्य हेतुः कारणं भवति । तत्र तस्मिन् परेण प्रेरित तथा काय व्यसनहेतौ न त्वं दोषमिच्छसि अनात्मवशतया प्रवृत्तेः । कथं पुनर्दोषं नेच्छसीत्यत आह—लोकेन समं लोकेन सह लोके तथा दर्शनतः इत्यर्थः । तथा हि लोको यो यत्रानात्मवशतया प्रवर्तते तं तत्र निर्दोषमभिमन्यते ततो लोके तथा दर्शनतस्तमपि कायव्यसने हेतुं निर्दोषमभिमन्यताम् । यथा च तं निर्दोषमिच्छसि तथा तमपि च क्षिप्तचित्तं निर्दोषं पश्य, तस्यापि परायत्ततया तथारूपासु चेष्टासु प्रवृत्तेः । एतदेव सविशेषं भावयति—

पासंतो वि य काये अपच्चलो अप्पगं वि धारेउं । जह पेल्लितो अदोसो एमे वमिमंपि पासामो ॥१४२॥

यथा परेण प्रेरित आत्मानं विधारयितुं संस्थापयितुमप्रत्यलोऽसमर्थः सन् पश्यन्नपि कायान् पृथिवीकायिकादीन् विराधयन्, अग्निकापुत्राचार्य इवादोषो निर्दोषः । एवमेव अनेनैव प्रकारेणापरायत्ततया प्रवृत्तिलक्षणेन इममपि क्षिप्त-

चित्तमदोषं पश्यामः । इह पूर्वं प्रगुणीभूतस्य प्रायश्चित्तदानविषये त्रय आदेशा गुरुकादय उक्तास्ततस्तानेव गुरुकादीन् प्ररूपयति—

गुरुगो गुरुतरागो अहागुरुगो य होइ ववहारो । लहुओ लहुयतरागो अहालहुगो य ववहारो ॥ १४३ ॥
लहुसो लहुसतरागो अहा लहुसो य होइ ववहारो । एएसिं पच्छित्तं वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥१४४॥
गुरुगो य होइ मासो गुरुय तरागो य होइ चउमासो । अह गुरुगोच्छम्मासो गुरुगपक्खंमि पडिवत्ती॥१४५॥
तीसा य पण्णवीसा वीसा पएणरस सेवय । दस पंच य दिवसाइं लहु सगपक्खंमि पडिवत्ती ॥१४६॥
गुरुगं च अठमं खलु गुरुगतरागं च होइ दसमं तु । आहा गुरुग दुवालसमं गुरुगपक्खंमि पडिवत्ती॥ १४७ ॥
छठं च चउत्थं वा आयंबिल एगठाण पुरिमड्ढा । निव्विइगं दायव्वं अह लहुसगंमि सुद्धो वा ॥ १४८ ॥

(आसां षण्णामपि गाथानां व्याख्या पूर्ववत्) (६१ थी ६६ गाथा जुओ.)

❋सूत्रं—" दित्तचित्तं भिक्खुं गिलायमाणं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेदि यस्स निज्जूहित्तए अगिलाए तस्स करणिज्जं वेयावडियं जाव ततो रोगातंकातो विप्पमुक्खो । ततो पच्छा तस्स अहा लहुस्सगे नामं ववहारे पट्ठवियव्वे सिया " इति सूत्र ११ ॥

अस्य व्याख्या संक्षेपतः प्राग्वत् । सम्प्रति भाष्यकारो विस्तरमभिधित्सुराह—

एसेव गमो नियमा, दित्तादीणं पि होति नायव्वो । जो होइ दित्तचित्तो सो पवलति अनिच्छियव्वाइं ॥

एष एवानन्तरं क्षिप्तचित्तसूत्रगत एव गमः प्रकारो लौकिकलोकोत्तरिकभेदादिरूपो दीप्तानामपि दीप्तचित्तप्रभृतीनामपि नियमाद्वेदितव्यः । यदि पुनर्नानात्वं तदभिधातव्यं । तदेवाधिकृतसूत्रेऽभिधित्सुराह—'जो होइ' इत्यादि यो भवति दीप्तचित्तः सोऽनीप्सितव्यानि बहूनि प्रलपति बहनीप्सित प्रलपनं तस्य लक्षणं क्षिप्तचित्तस्त्वपहृत चित्ततया मौनेनाप्यवतिष्ठते इति परस्परं सूत्रयोर्विशेषं इति भावः ॥ अथ कथमेष दीप्तचित्तो भवतीति तत्कारण प्रतिपादनार्थमाह—१४९

इति एस असंमाणाखित्तो संमाणतो हवति दित्तो । अग्गीव इंधणेहिं दिप्पइ चित्तं इमेहिं तु ॥१५०॥

इति प्रागुक्तेन प्रकारेण एष क्षिप्तः क्षिप्तचित्तोऽसम्मानतो अपमानतो भवति । दीप्तो दीप्तचित्तः पुनः सम्मानतो विशिष्ट सन्मानावाप्तितो भवति । दीप्तचित्तो नाम यस्य दीप्तचित्तं तच्च चित्तं दीप्यते अग्निरिवेन्धनैरेभिर्वक्ष्यमाणैर्लाभमदादिभिस्तानेवाह—

लाभमदेणव मत्तो अहवा जेऊण दुज्जए सत्तू । दित्तंमि सातवाहणो तमहं वोच्छं समासेणं ॥१५१॥

लाभमदेण वा मत्तः सन् दिप्तचित्तो भवति । अथवा दुर्जयान् शत्रून् जित्वा उभयस्मिन्नपि दीप्ते दीप्तचित्ते लौकिको दृष्टान्तः शातवाहनो राजा, । तमहं सातवाहनदृष्टान्तं समासेन वक्ष्ये । यथा प्रतिज्ञातमेव करोति—

महुरा दंडेणत्ती निग्गय सहस्सा अपुच्छियं कयरं। तस्स य तिक्खा आणा दुहागया दोवि पाडेउं ॥१५२॥

गोयावरीए नईए तडे पइठाणं नयरं। तत्थ साल(त)वाहणो राया। तत्थ सालवाहणो राया तस्स खरगओ अमच्चो। अन्नया सो सालवाहणो राया दंडनायगं आणवेइ। महुरं घेतूण सिग्घमागच्छ, सो य सहसा अपुच्छिऊण दंडेहिं सह निग्गतो। ततो चिन्ता जाया का महुरा घेतव्वा। दक्खिणमहुरा उत्तरमहुरा वा। तस्स आणातिक्खा पुणो पुच्छिउं न तीरति। ततो दंडा दुहा काऊण दोसुवि पेसिया गहिया तो दोवि महुराओ ततो वद्धावगो पेसिओ। तेण गंतूण राया वद्धावितो–देव दोवि महुरातो गहियातो। अन्नो आगतो देव! पट्टदेवीए पुत्तो जातो, अन्नो आगतो देव! अमुगत्थपदेसे विपुलो निहीपायडो जाओ। ततो उवरुवरि कल्लाणनिवेयणे जे हरिस वस विसप्पमाणहयहियतो परवसो जातो। तओ हरिसं धरिउमवायं तो सयणिज्जं कुट्टइ खंभे आहणइ, कुड्डे विद्दवइ बहूणि य असमंजसाणि पलवति, । ततो खरगेणाम च्चेणं तमुवाएण पडिबोहिऊ कामेण खंभा कुड्डा बहुविद्दविया रण्णा पुच्छियं केण विद्दवियं सो भणइ तुब्भेहिं। ततो मम संमुहमलीयमेवं भणतित्ति रुट्ठेण रन्ना खरगो पाएण ताडितो, । ततो संकेइय पुरिसेहिं उप्पाडितो, अन्नत्थ संगोविओ य। ततो कम्हि पओयणे समावडिए रण्णा पुच्छिओ कत्थमे अमच्चो चिट्ठति। संकेतिय पुरिसेहिं कहियं देव तुम्हं अविणाय कारित्ति सो मारितो। राया विसूरिउं पवत्तो, दुठु कयं मए। तयाणिं न किंपि वेइयंति, ततो सभावत्थो जातो। ताहे संकेइय पुरिसेहिं विण्णवितो–देव गवेसामिं जइवि कयाइ चण्डालेहिं रक्खितो होज्जा। ततो गवेसिऊण आणीतो राया संतुट्ठो अमच्चेण सब्भावो कहितो। तुट्ठेणविउला भोगा दिण्णा।

साम्प्रतमक्षरार्थो विव्रियते—सातवाहनेन राज्ञा मथुराग्रहणाय दण्डस्य दलस्याज्ञप्तिः कृता ते दण्डाः सहसा कां मथुरां गृह्णीम इत्यपृष्ट्वा निर्गताः । तस्य च राज्ञ आज्ञा तीक्ष्णा । ततो भूयः प्रष्टुं न शक्नुवन्त, । ततस्ते दण्डा द्विविधा गताः द्विधा विभज्य एके दक्षिण मथुरायामपरे उत्तरमथुरायां गता इत्यर्थः । द्वे अपि च मथुरे पातयित्वा ते समागताः ॥

सुयजम्ममहुरपाडण निहिलंभ निवेयणा जुगवदित्तो । सयणिज्ज खंभकुड्डे कुट्टेइ इमाइं पलवंतो ॥१५३॥

सुतस्य जन्म मथुरयोः पातनं निधेर्लाभस्य च युगपन्निवेदनायां स हर्षवशात् दिप्तोदिप्तचित्तोऽभवत् । दीप्तचित्ततया इमानि वक्ष्यमाणानि प्रलपन्शयनीयस्तम्भकुड्यानि कुट्टयति तत्र यानि प्रलपति तान्याह—

सच्चं भणगोयावरि पुव्वसमुद्देण साहिया संती । सालाहण कुल सरिसं जतिते कूले कुलं अत्थि ॥१५४॥

हे गोदावरि पूर्वसमुद्रेण साधिकृता कृतमर्यादा सती सत्यं भण—ब्रूहि यदि तव कूले सातवाहनसदृशं कुलमस्ति ॥

उत्तरतो हिमवंतो, दाहिणतो सालवाहणो राया । समभारभरक्कंता तेण न पल्लत्थए पुढवी ॥१५५॥

उत्तरत उत्तरस्यां दिशि हिमवान् गिरिर्दक्षिणतः सातवाहनो राजा तेन समभारभाराक्रान्ता सती पृथिवी न पर्यस्यति । अन्यथा यद्यहं दक्षिणतो न स्यां ततो हिमवद्गिरिभाराक्रान्ता नियमतः पर्यस्येत् ॥

एयाणि य अन्नाणि य पलवितो सो अभाणियव्वाइं । कुसलेण अमच्चेणं, खरगेणं सो उवाएणं ॥

एतान्यवन्तरोदितानि अन्यानि च सोऽभणितव्यानि बहूनि प्रलपितवान् । ततःकुशलेन खरकनाम्ना अमात्येनोपायेन

प्रतिबोधयितुकामेन किमित्याह— १५६

विद्दवियं केणंति य तुज्झेहिं पायतालणा खरए । कत्थत्ति मारितो सो दुठित्ति य दंसणे भोगा ॥१५७॥

विद्रवितं विनाशितं समस्तं स्तम्भकुड्यादि राज्ञापृष्टं केनेदं विनाशितं । अमात्यः सम्मुखीभूय सदोषं निष्ठुरं च वक्ति युष्माभिस्ततो राज्ञा कुपितेन तस्य पादेन ताडना कृता तदन्तरं संकेतितपुरुषैः स उत्पाटितः संगोपितश्च । ततः समागते कस्मिंश्चित् प्रयोजने राज्ञापृष्टं 'कुत्रामात्यो वर्त्तते'? संकेतितपुरुषैरुक्तं—'देव युष्मत्पादानामविनयकारी मारितः ततो दुष्टं कृतं मयेति प्रभूतं विस्म(स्त)रितवान् स्वस्थीभूतेऽस्मिन् जाते संकेतितपुरुषैरमात्यस्य दर्शनं कारितं । सद्भावकथनानन्तरं राज्ञा तस्मै विपुला भोगाः प्रदत्ता इति उक्तो लौकिको दीप्तचित्तो लोकान्तरिकमाह—

महज्झयणभत्तखीरे कंबलगपडिग्गहे फलग सड्ढे । पासाए कप्पट्ठे वायं काऊण वादितो ॥ १५८ ॥

महाध्ययनं पौण्डरीकादिकं दिवसेन पौरुष्यावासमागतम् । अथवा भक्तमुत्कृष्टं लब्ध्वा नास्मिन् क्षेत्रे भक्तमीदृशं केनापि लब्धपूर्वं, यदि वा क्षीरं चातुर्जातकसम्मिश्रमवाप्य नैतादृशमुत्कृष्टं क्षीरं केनापि लभ्यते । यदि वा कम्बलरत्नमती वोत्कृष्टमथवा विशिष्टवर्णादिगुणोपेतं अपलक्षणहीनं पतद्ग्रहं फलगत्ति यद्वा फलकं चम्पकपट्टादिकमथवा श्राद्धमीश्वरमतिदातारमुपासकत्वेन प्रतिपन्नं लब्ध्वा यदि वा प्रासादे सर्वोत्कृष्टे उपाश्रयत्वेन लब्धे, कप्पट्ठे वा इति ईश्वरपुत्रे रूपवति प्रज्ञानिधाने लब्धे प्रमोदते, प्रमोदनवशाच्च दीप्तभित्तो भवति । एतेन लाभमदेन वा मत्त इति लोकोत्तरे योजितमधुना दुर्जयान् शत्रून्

जित्वेत्येतद्योजयति, वायं काउणवत्ति वादं वा परप्रवादिना दुर्जयेन, सह कृत्वा तं पराजित्यातिहर्षवशतो दीप्तो दीप्तचित्तो भवति साम्प्रतमेनामेव गाथां विनेयजनानुग्रहाय विवरिषुराह—

पुंडरियमाइयं खलु अज्झयणं कड्ढिऊण दिवसेण । हरिसेणदित्तवित्तो एवं होज्जा हि कोईउ ॥१५९॥

कश्चित्पौण्डरीकादिकमध्ययनं खलु दिवसेन उपलक्षणमेतत् पौरुष्यादिना वा कर्षित्वा पठित्वा हर्षेण दीप्तचित्तो भवेत् । एवमध्ययनलाभेन दीप्तचित्तता ॥

दुल्लहदव्वे देसे पडिसेविय तं अलद्धपुव्वं वा । आहारोवहि वसही अहुणविवाहो व कप्पठो ॥१६०॥

दुर्लभद्रव्ये देशे तत् दुर्लभद्रव्यं केनाप्यलब्धपूर्वं । वाशब्दः समुच्चये प्रतिसेव्य लब्ध्वा दीप्तचित्तो भवति । एवमाहारे भक्तक्षीरादिके उपधौ कम्बलरत्नादिके वसतौ प्रासादादिरूपायां लब्धायां यदि वा कप्पठेत्ति । ईश्वरपुत्रोऽधुना कृतवीवाहः प्रज्ञानिधानं शिष्यत्वेन लब्ध इति हर्षेण दीप्तचित्तो भूयात् । तत्रैतेषु दीप्तचित्तेषु यतनामाह—

दिवसेण पोरिसीए व तुमए ठवियं इमेण सअद्धेणं । एयस्स नत्थिगव्वो, दुम्मेहतरस्स को तुज्झ ॥१६१॥

दिवसेन पौरुष्या वा त्वया पौण्डरीकादिकमध्ययनं स्थापितं पठितं तदनेन दिवसस्य पौरुष्या वा अर्धेन तथाप्येतस्य नास्ति गर्वः । तव पुनर्दुर्मेधस्तरस्यको गर्वो नैव युक्त इति भावः । एतस्मादिति अपि तव हीनप्रज्ञत्वात् ॥

तद्दव्वस्स दुगंच्छेण दिठंतो भावणो असरिसेणं । पगयंमि पण्णवेत्ता, विज्जादि विसोहि जा कम्मं ॥१६२॥

यतो दुर्लभद्रव्यं भक्तक्षीरादि तेन लब्धं तस्य द्रव्यस्य जुगुप्सनं क्रियते यथा नेदमतिशोभनममुको वाऽस्य दोष इत्यादि । यदि वा दृष्टान्तोऽन्येनापीदृशमानीतामिति प्रदर्शनं क्रियते । तस्य दृष्टान्तस्य भावना असदृशेन तस्मात् शतमानेन सहस्रभागेन वा यो हीनस्तेन कर्तव्या । तथा पगयंमीत्यादि प्रकृते अवमतरस्य विशिष्टे प्रासादादिके सम्पाद्ये तथाविधं श्रावकमितरं वा प्राप्य तदभावे कस्यापि महर्द्धिकस्य विद्यादि । आदिशब्दात् मन्त्रचूर्णादिपरिग्रहः यावत् कर्मापि कार्मण-मपि प्रयुज्य ततोऽवमतरस्य विशिष्टप्रासादादिसम्पादनेनेतरस्यापभ्राजना सम्पादनीया येन प्रगुणो भवति। ततः पश्चाद्विद्यादि-प्रयोगजनितपापविशुद्धये विशोधिः प्रायश्चितं प्रतिपत्तव्येति साम्प्रतमेतदेव विवरीषुराह—

उक्कोसबहुविहीयं आहारोवगरणफलगमादीयं । खुड्डेणोमतरेणं आणीतो भामि(यि)तो पडणो ।१६३।

उत्कृष्टं बहुविधिकं बहुभेदमाहारं भक्तक्षीरादिकमुपकरणं कम्बलरत्नप्रभृति, फलकं चम्पकपट्ट तिनिसपट्टादिकमादिशब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः तथाविधश्राद्धप्रज्ञापनेन विद्यादिप्रयोगेन वा सम्पाद्य क्षुद्रेण क्षुल्लकेन गुणतोऽवमतरेण शतभागसहस्र-भागादिना हीनेन आनीतमुपदर्श्य सोऽपभ्राजितः क्रियते । ततः प्रगुणो भवति प्रासादादि विषये यतनामाह—

आदिट्ठसड्ढकहणं आउट्टा अभिणवो य पासाओ । कयमेत्तेय विवाहे सिद्धादि सुया कइयवेणं ।१६४।

यस्तेन श्राद्धो न दृष्टोऽदृष्टपूर्वस्तस्यादृष्टस्य श्राद्धस्य कथनं प्रज्ञापना उपलक्षणमेतत् । महर्द्धिकस्य विद्यादिप्रयोगतोऽभि-मुखीकरणं वा ततस्ते आवृत्ताः सन्तस्तस्य लब्ध्यभिमानिनः समीपमागत्य ब्रुवते वयमेते क्षुल्लकेन प्रज्ञापितास्ततोऽभिनव एव-

कृतमात्र एव वावधारणेप्रासादो दत्तः तथा कैतवने कपटेन सिद्धादिसुतः सिद्धपुत्रादिसुताः कृतमात्रएवविवाहे उत्पादनीयाः इयमत्र भावना–सिद्धपुत्रादिकेषु प्रज्ञापनमितरस्य प्रज्ञापनं विद्यादि प्रयोगं वा कृत्वा तत्सुताः कृतमात्रवीवाहा एव. व्रतार्थं तत्समचमुपस्थापनीया येन तस्यापभ्राजनोपजायते। ततः पश्चात् शकुनादिवैगुण्यमुद्भाव्य ते मुच्यंते यदि न स्यात् तात्त्विकी व्रतश्रद्धेति वायं काऊण वेत्यत्र यतनामाह—

चरगादिपन्नवेउं पुव्वं तस्स पुरतो जिणावेंति। उमतरागेण ततो पगुणत्तिश्रो भामितो एवं ॥१६५॥

चरकादिकं प्रचण्डं परवादिनमधःकृतसाधोर्वादेनासाध्यं पूर्वं प्रज्ञाप्य प्ररूपितस्याधिकृतस्य वादाभिमानिनः साधोः पुरतो अवमतरेण चरकादिकं जापयन्ति। वरवृषभास्ततः स एवमपभ्राजितः सन् प्रगुणायते प्रगुणी भवति।

सूत्रं–" जक्खाविठं भिक्खुं गिलायमाणं नो कप्पइ, तस्सगणावच्छेदियस्स निज्जूहित्तए जाव रोगातंकातो विप्पमुक्को ततो पच्छा तस्स अहालहुस्सगे नामं ववहारेते पट्ठवियव्वे सियाइति" सू. १२

अथास्य सूत्रस्य पूर्वसूत्रेण सम्बन्ध उच्यते—

पोग्गलअसुभसमुदतो एसणागंतुको दुवेण्हंपि। जक्खावेसेणं पुण नियमा आगंतुगो होइ ॥१६६॥

द्वयोः क्षिप्तचित्तदीप्तचित्तयोरेष पीडाहेतुत्वेनानन्तरमुद्दिष्टोऽशुभपुद्गलसमुदायोऽनागन्तुकः स्वशरीरसंभवी प्रतिपादितः यत्त्वावेशेन पुनः ग्लायति पीडा हेतुरशुभपुद्गलसमुदायो नियमादागन्तुको भवति। ततोऽनागन्तुका शुभपुद्गलसमुदयप्रतिपा-

दनार्थमेषसूत्रारंभः प्रकारान्तरेण संबंधमाह—

अहवाभयसोगजुओ चिंतद्दित्तो अइहरसितोवा; आवस्सतिजक्खेहिं, अइमत्तो होइ संबंधो ॥१६७॥

अथवेति प्रकारांतरोपप्रदर्शने भयशोकयुक्तो वा चिन्तार्दितो वा एतेन क्षिप्तचित्त उक्तः । अतिहर्षितो वानेन दीप्तचित्तोऽभिहितः यक्षैः परवशहृदयतया आविश्यते आलिह्यतेततः क्षिप्तदीप्तसूत्रानन्तरं यक्षाविष्टसूत्रमित्ययमन्यो भवति सम्बन्धः । अनेनैव सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या पूर्ववत् । सम्प्रति यतो यक्षाविष्टो भवति तत्प्रतिपादनार्थमाह—

पुव्वभवियवेरेणं अहवा रागेण रंगितो संतो । एएहि जक्खविट्ठो सेठी सप्भिलगवेसादी ॥ १६८ ॥

पौर्वभविकेन पूर्वभवभाविना वैरेण अथवा रागेण रञ्जितः सन् यक्षैराविश्यते । एताभ्यां रागद्वेषाभ्यां यक्षाविष्टो भवति यथा श्रेष्टी द्वेष्यभार्यया भूतिकयासज्झिणत्ति लघुभ्राताज्येष्टभातृभार्यया द्वेष्यादिभिरित्यत्रादि शब्दात् भृतिका ज्येष्ट भार्यया परिग्रहः तत्र श्रेष्ठ्याद्युदाहरणमाह—

सेट्ठिस्स दोन्नि महिला पियाय वेस्साय वंतरीजाया । सामन्नंमि पयत्तं च्छलेति तं पुव्ववेरेणं ॥१६९॥

एगो सेट्ठी, तस्स दो महिला । एगा पिया एगा वेस्सा । तउ जा वेसा सा अकामनिज्जराए मरिऊणं वंतरी जाया, सिट्ठीवि तहारूवाणं थेराणमंतिए धम्मं सोच्चा पव्वइतो । सा य वंतरी पुव्ववेरेण छिद्दाणि मग्गति । अन्नयापमत्तं दट्ठूण च्छालियाइतो । अक्षरार्थस्त्वयं श्रेष्ठिनो द्वे महिले । तद्यथा—एका प्रिया अपरा द्वेष्या । तत्रैकामृत्वा व्यन्तरी जाता । सा श्रामण्ये स्थितं श्रेष्ठिनं प्रमत्तं दृष्ट्वा पूर्वभववैरेण छलितवती गाथायामतीतकालेऽपि वर्तमानता प्राकृतत्वात् सम्प्रति लघुभ्रातृदृष्टान्तमाह—

जेट्ठगभाउमहिला अज्झोवण्णाओ होइ खुड्डुलिए। धरमाणयारियंमी पडिसेहे वंतरी जाया ॥१७०॥

एगंमि गामे दो भायरो। तस्स जेट्ठस्स भारिया खुड्डलगे अज्झोववण्णा सा तं पत्थेइ खुड्डलगो निच्छइ भणइ–तुमं मम जेट्ठभाउयं धरमाणं न पाससि। तीए चिंतियं जीवइ ताव मे नत्थि एसो देवरोत्ति तओच्छिद्दं लहिऊण विससंचारेण मारितो नियभत्ता। ततो भणियं जस्स भयं कासी सो मओ। इयाणि पूरेहि मे मणोरहं। तेण चिंतियं नूणमेताए मारितो जेट्ठभाउगो धिरत्थुकामभोगाणमिति संवेगगतो पव्वइतो। इयरो वि दुह संतत्ता अकामनिज्जराए मरिऊण वंतरी जाया। ओहिणा पुव्वभयं पासति दिट्ठो देवरो सामन्ने ट्ठितो। ततो नाहमणेण इच्छियत्ति पुव्वभववेरमणुसरंतीए। पमत्तो च्छलितो, अक्षरयोजना त्वियम्–ज्येष्ठभ्रातृमहिला क्षुल्लके लघुभ्रातरि अध्युपपन्ना जातानुरागा सा च तेन ज्येष्ठो भ्राता धरन्तं जीवन्तं न पश्यतीति प्रतिषिद्धा, मारिते प्रव्रज्याप्रतिपत्तितः प्रतिषिद्धेति व्यन्तरी जाता। अत्र पूर्वरागः पश्चाद्द्वेषः, भृतिका दृष्टान्तमाह––

भतिया कुडुंबिएण, पडिसिद्धा वाणमंतरी जाया। पवत्तं सामण्णम्मि पमत्तं, छलेतितं पुव्ववेरेण ॥

एगो कुटुम्बितो उरालसरीरो एगाए भइगाए उरालसरीराए पत्थितो, सा तेण नेच्छिया ततो सा गाढमज्झुववण्णा। तेण सह संपउगमलभमाणी दुक्खसागरमोगाढा अकामनिज्जराए मरिऊणं वंतरी जाया,। सो य कुटुम्बितो तहा रूवाणं थेराणं अंतिते पव्वइतो, सो तीए आभोगितो अन्नया पमत्तं दट्ठूण च्छलियाइतो ॥ अक्षरार्थस्त्वयम्–भृतिकाकर्मकारी कौटु-

म्बिकेनप्रतिषिद्धा व्यन्तरी जाता । ततस्तं कौटुम्बिनं श्रामण्याश्रितं प्रमत्तं सन्तं पूर्ववैरेण च्छलितेत्ति छलितवती ॥ सम्प्रत्येवं छलितस्य यतनामाह–१७१

तस्स उ भूयविगिच्छा भूयरवावेसेणं सयं वावि । नीउत्तमंतु भावं, नाउं किरिया जहा पुव्विं ॥

तस्य रागेण द्वेषेण वा व्यन्तरादिना छलितस्य पुनः क्रिया कर्तव्येति योगः कथमित्याह–तस्य भूतस्य नीचमुत्तमं तु भावं ज्ञात्वा । कथं ज्ञात्वेत्यतआह–यथाभिहितं पूर्वं किमुक्तं भवति कायोत्सर्गेण देवतामाकम्प्य तद्वचनतः का क्रिया कर्तव्येत्यत आह–भूतचिकित्सा भूतोच्चाटिनी चिकित्सा भूतचिकित्सा; यच्चाविष्टः किलोन्मादं प्राप्नोति ततो यच्चाविष्टसूत्रानन्तरमुन्मादप्राप्तसूत्रमाह–१७२

सूत्रं–उम्मायपत्तं भिक्खुं गिलायमाणं नो कप्पए तस्स गणावच्छेयस्स निज्जूहित्तए अगिलाए करणिज्जं वेयावडियं जाव तातो रोगायंताको विप्पमुक्को ततो पच्छा लहुस्सगे नामं ववहारे पट्ठवियव्वेसिया " इति ॥ अस्य व्याख्या पूर्ववत् । साम्प्रतमुन्मादप्ररूपणार्थं भाष्यकारः प्राह—

उम्मातो खलु दुविहो जक्खावेसो य मोहणिज्जो य । जक्खावेसो उत्तो मोहेण इमो उ वोच्छामि ॥

उन्मादः खलु निश्चितं द्विविधो द्विप्रकारस्तद्यथा–यच्चावेशहेतुको यच्चावेशः कार्ये कारणोपचारात् । एवं मोहनीयकर्मोदयहेतुको मोहनीयः । च शब्दौ परस्परसमुच्चयार्थौ स्वगतानेकभेदसंसूचकौ वा तत्र यो यच्चावेशो यच्चावेशहेतुकः सोऽनन्तरसूत्रे

उक्तो यश्च मोहेन मोहनीयोदयेन मोहनीयं स नाम येनात्मा मुह्यति । तच्च ज्ञानावरणं मोहनीयं यथा द्रष्टव्यं द्वाभ्यामप्यात्मनो विपर्यासोपादानात् तेनोत्तरत्रोच्यमानमाह च पित्तमुच्छाए इत्याद्युच्यमानं न विरोधभाक् । इमोत्ति अयमनन्तर वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षीभूत इव । तमे वेदानीं वक्ष्यामि ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति–१७३

रूवंगि दट्ठूण उम्मदो अहव पित्तमुच्छाए । कह रूवं दट्ठूणं हवेज्ज उम्मायपत्तो य ॥ १७४ ॥

रूपेणातिशायिना युक्तमङ्गं शरीरं यस्याः सा रूपाङ्गी । तां दृष्ट्वा कस्याप्युन्मादो भवेत् । कोप्युन्मादभाग् भूयादिति भावः । अथवा पित्तमूर्च्छाया पित्तोद्रेकेण उपलक्षणमेतत् । वातोद्रेकवशतो वा स्याद् उन्मादः, । पर आह–कथं रूपं दृष्ट्वा भवेदुन्मादप्राप्तः । सूरिराह–

दट्ठूण नडिं कोइ उत्तरवेउव्वियं मयणमत्तो । तेणेव य रूपेण उ उड्डंमि *कयंमि निव्विण्णो ।१७५।

कश्चिदल्पसत्वो नटीं दृष्ट्वा । किं विशिष्टामित्याह–उत्तरवैकुर्विकां उत्तरमुत्तरकालभाविनः स्वाभाविकमित्यर्थः । वैकुर्विकं विकुर्वणं विकुर्वस्तेन निवृत्तं वैकुर्विकं विशिष्टवस्त्रविशिष्टाभरण सुश्लिष्टतत्परिधानसमीचीनकुंकुमाद्युपलेपनजनितमतिमनोहारि रामणीयकं यस्याः सा तथा तां दृष्ट्वा मदनमत्त उन्माद प्राप्तो भवेत्तत्रेयं यतना उत्तरवैकुर्विकरूपापसारणेन तेनैव स्वा-

* (कयंमित्ति शब्दस्य प्रतिद्वयेऽल्पकर्मणी रूपंकृतमस्ति, अन्यायां कृतायां रूपंकृतमस्ति अन्यतरायांकृतायां अल्पकर्मणि रूपद्वयमपि गृहीतमस्ति)

भाविकेन रूपेण तस्यामुद्धीयां कृतायां, गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् मानस्वरूपप्रदर्शनेन कश्चिदल्पकर्मा निर्विषो भवति, तद्विषयं विरागमुपपद्यते। तत एतत्कर्तव्यम्—

पण्णवियाओ विरूवा उम्मंडिज्जंती एतस्स पुरतो उ। रूववतीए उ भत्तं दिज्जइ जेणं तुं छेड्डइ ।१७६।

अन्यच्च च यदि सा नटीस्वरूपतो विरूपा भवति ततः सा पूर्वं प्रज्ञाप्यते प्रज्ञापिता च सती तस्याधिकृतस्य तां दृष्ट्वा उन्मादप्राप्तस्य पुरत उन्मद्यते। यत्तस्या मण्डनं तत्सर्वमपनीयते। ततो विरूपरूपदर्शनतस्तस्य विरागो भवति। अथ सास्वभावतोऽपि रूपवती अतिशायिनोद्भटेन रूपेण युक्ता ततस्तस्यास्तद्भक्तं मदनफलमिश्रादिदीयते। येन तस्य पुरतश्छर्दयति उद्वमनं च कुर्वती सा किल जुगुप्सनीया भवति ततः सतां दृष्ट्वा विरज्यते इति ॥

गुज्झंगंमि य वियडं पज्जावेऊण खदियमाईणं। तद्दायणा विरागो होज्ज जहासाढभूतिस्स ॥ १७७ ॥

यदि पुनः कस्यापि गुह्याङ्गविषयउन्मादो भवति,। न रूपलावण्याद्यपेक्षितस्ततः चरकादिनां विकटं मद्यं पाययित्वा प्रसुप्तीकृतां तां प्रभूत मद्योद्गालिखरण्टितसर्वशरीरा(वयवा)णामत एव मक्षिकाभिर्भिणिभिणायमानानां तद्दायणत्ति तस्य गुह्याङ्गस्य मद्योद्गालनादिना बीभत्सीभूतस्य दर्शना क्रियते। ततो भवति दर्शनानन्तरं कस्यापि महात्मनो विरागः। यथा आषाढभूतेः क्षुल्लकस्य, वातेनपित्तेन चोन्मादयतनामाह—

वाते अप्भंगसिणेह पज्जणादी तहा निवाए य। सक्करखीरादि हियपित्त चि(ति)गिच्छा उ कायव्वा॥

वाते वातनिमित्ते उन्मादे तैलादिना शरीरस्याभ्यङ्गः क्रियते, स्नेहपायनं घृतपायनमादिशब्दात्तथाविधान्यचिकित्सा परिग्रहः तत्कार्यते। तथा निवाते स्थाप्यते, पित्तवशादुन्मत्तीभूतस्य शर्कराक्षीरादिभिस्तस्य चिकित्सा कर्तव्या–१७८

सूत्रम्——उवस्सग्गपत्तं भिक्खुं गीलायमाणं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेदितस्य निज्जूहित्तए अगिलाए करणिज्जं वेयावडियं जाव रोगातंकातो विप्पमुक्के। ततो पच्छा तस्स अहालहुस्सगे नामं ववहारे पट्ठवियव्वे सिया इति ॥ अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ?

मोहेण पित्ततो वा आया संचेयतो समक्खातो। एसो उ उवस्सग्गो इमो उअण्णो परसमुत्थो ।१७९।

मोहेन मोहनीयोदयेन वेदोदयेनेत्यर्थः पित्ततो वा पित्तोदयेनेत्यर्थः। उन्मत्तः स आत्मा संचेतकः आत्मनैवात्मनो दुःखोत्पादकः समाख्यातः यच्चात्मनैवात्मनो दुःखोत्पादनमेष आत्मसंचेतनीय उपसर्गः ततः पूर्वमात्मसंचेतनीय उपसर्ग उत्कृष्टत उपसर्गाधिकारादयमन्यः परसमुत्थ उपसर्गोऽनेन प्रतिपाद्यते इत्यनेन सम्बन्धेनायाततस्यास्य व्याख्या सा च प्राग्वत्। तत्रोपसर्गप्रतिपादनार्थमाह—

तिविहो य उवस्सग्गो दिव्वो माणुस्सितो तिरिच्छो य।
दिव्वो उ पुव्वभणितो माणुसतिरिए अतो वोच्छं ॥ १८० ॥

त्रिविधः खलु परसमुत्थ उपसर्ग । तद्यथा—दैवो मानुषिकस्तैरश्चश्च । तत्र दैवो देवकृतः पूर्वमनन्तरसूत्रस्याधस्ताद्भणितः । अतो मानुषं तैरश्चं च वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

विज्जाए मंतेण व चुण्णेण व जोइतो अणप्प वसो । अणुसासणा लिहावण खमए महुरा तिरिक्खादी ।१८१।

विद्यया वा मन्त्रेण वा चूर्णेन वा योजितः सम्बन्धितः सन् कश्चिदनात्मवशो भूयात् । तत्रानुशासनेति यथारूपो लुब्धया विद्यादिप्रयोजितं तस्यानुशासना क्रियते । यथा तपस्वी एष न वर्तते तव तं प्रतीदृशं कर्तुं एवं करणे हि प्रभूतपापोपचयसंभव इत्यादि । अथैवमनुशासितापि न निवर्तते तर्हि तस्यास्तं प्रति प्रतिविद्यया विद्वेषणमुत्पाद्यते अथ सा नास्ति तादृशी प्रतिविद्या, तर्हि लिहावणत्ति शुन्याः सागारिकं विद्याप्रयोगतस्तस्य पुरत आलेखाप्यते येन स तत् दृष्ट्वा सागारिकमिदमति बीभत्समिति जानानो विरागमुपपद्यते । एषा मानुषिक उपसर्गः; । खमगे महुरा इति मधु(थु)रायां श्रमणीप्रभृतीनां मानुष उपसर्गोऽभूत् । तं क्षपको निवारितवान् । एषोपि मानुष उपसर्गः । तैरश्चमाह—तिरिक्खो य इति तिर्यञ्चो ग्रामेयका आरण्यका वा श्रमणादीनामुपसर्गान् कुर्वन्तिते यथाशक्ति निराकर्तव्याः । साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीषुराह—

विज्जामंते चुण्णे अभिजोइ बोहियादिगहिए वा । अणुसासणा लिहावण महुराखमकादिव बलेण ।१८२।

विद्यामन्त्रेण चूर्णे वा अभियोजितो बोधिकास्तेना, आदिशब्दात् म्लेच्छादिपरिग्रहस्तैर्वा गृहीते यथा विद्यया योजितं तस्याः प्रागुक्तप्रकारेणानुशासना क्रियते । तथा प्रतिष्ठंत्यां प्रतिविद्या प्रयोगतस्तं प्रति विद्वेषणमुत्पाद्यते तस्याभावे पूर्वप्रकारेण ले (लि)खापनं कार्यते, बोधिकादि गृहीते पुनः मथुराक्षपकादिनेव बलेन यथाशक्ति बोधिकादेर्निवारणं कर्तव्यं विद्या-

अभियोगमेव भेदतः संप्रति प्रतिपादयति--

विद्यादभियोगो पुण दुविहो माणुस्सितो य दिव्वो य ।
तं पुण जाणंति कहं जइ नामं गिरहए तेसिं ॥ १८३ ॥

विद्यादिभिरभियोगोऽभियुज्यमानता पुनर्द्विविधो द्विप्रकारस्तद्यथा-मानुषिको दैवश्च । तत्र मनुष्येण कृतो मानुषिको देवस्यायं तेन कृतत्वाद्दैवः । तत्र देवकृतो विद्यादिभिरभियोगः । एष एव यत्तस्मिन् दूरस्थितेऽपि तत्प्रभावात् स तथारूप उन्मत्तो जायते । अथ तं विद्याद्यभियोगं दैवं मानुषिकं वा कथं जानन्ति । सूरिराह तयोर्देवमनुष्ययोर्मध्ये यस्य नाम गृह्णाति तत्कृतः स विद्याद्यभियोगो ज्ञेयः साम्प्रतमणुसासणा लिहावणेत्येतद्व्याख्यानयति---

अणुसासियंमि अट्ठिए, विद्देसं देंति तहविय अट्ठिते । जक्खीए कोवीणं तस्स उ पुरओ लिहावंति ॥

येन सामान्यतः स्त्रिया पुरुषेण वा विद्याद्यभियोजितं तस्यानुशासना क्रियते । अनुशासितेप्य तिष्ठति विद्याप्रयोगतस्तं विवचितं साधुं प्रति तस्य विद्याद्यभियोक्तुं विद्वेषं ददत्युत्पादयन्ति वरवृषभाः तथापि च तस्मिन्नतिष्ठति यच्याः शुन्याः कौपीनं तस्य पुरतो विद्याप्रयोगतो लिखापयन्ति । येन स तत् दृष्ट्वा तस्या इदं सागारिकमिति जानानो विरज्यते । सम्प्रति विद्याप्रयोगे दृढादरताख्यापनार्थमाह--१८४

विसस्स विसमेवेह उसहं अग्गिमग्गिणो । मंतस्स पडिमंतो उ दुज्जणस्स विवज्जणा ॥ १८५ ॥

विषस्यौषधं विषमेव, अन्यथा विषानिवृत्तेः । एवमग्रे भूतादियुक्तस्यौषधमग्निः, मन्त्रस्य प्रतिमन्त्रो दुर्जनस्यौषधं विवर्जना तद्ग्रामनगरपरित्यागेन परित्यागः । ततो विद्याद्यभियोगेसाधुसाध्वीरक्षणार्थं प्रति विद्यादिप्रयोक्तव्यमिति ।

जति पुण होज्जगिलाणो निरुज्झमाणो ततो से तिगिच्छं । संवरियमसंवरिया उवालभंते निसिं वसभा ।

यदि पुनर्विद्याद्यभियोजितस्तदभिमुखं गच्छन् निरुध्यमानो ग्लानो भवति ततः स तस्य साधोः चिकित्सां संवृत्तां केनाप्य लक्ष्यमाणां कुर्वन्ति तथा असंवृत्ता यया विद्याद्यभियोजितं तस्या प्रत्यक्षीभूय निशि रात्रौ तामुपालभन्ते, भेषयन्ति पिट्टयंति च तावत् यावत् सा मुञ्चतीति; खमए महुरत्ति । अस्य व्याख्यानमाह—१८६

थूभमहेसड्ढि समणी बोहियहरणं य निवसुय तावे । मज्झेण य अक्कंदे कयम्मि जुद्धेण मोएत्ति ॥

महुरानयरीए थूभो देवनिमित्तो । तस्स महिमा निमित्तं सड्ढीतो समणीहिं समं निग्गयातो रायपुत्तो य । तत्थ अदूरे आयावंतो चिट्ठेइ । ततो सड्ढी समणीतो बोहिएहिं गहियातो । तेणं आणीयातो बाहिं तं साहुं दट्ठुं अक्कंदो कतो । ततो रायपुत्तेण साहुणा जुद्धं दाऊण मोइयातो । अक्षरगमनिका त्वियम् स्तूपस्यमहे महोत्सवे श्राद्धिकाः श्रमणीभिः सह निर्गतास्तासां बोधिकैश्चौरैर्हरणम् । नृपसुतश्च तत्रादूरे आतापयति बोधिकैश्च तास्तस्य मध्येन नीयन्ते । ताभिश्च तं दृष्ट्वा आक्रन्दे कृते स युद्धेन स्तेनेभ्यश्चस्ता मोचयति । उक्तो मानुषिक उपसर्गः । सम्प्रति तैरश्चमाह—१८७

गामेणारसेणव अभिभूयं संजयं तु तिरिएणं । थद्धं पकंपिया वा रक्खेअरक्खणे गुरुगा ॥ १८८ ॥

ग्रामेनारण्येन वा तिरश्चा अभिभूतमापादिताभिभवं संयतं च यदि वा स्तब्धं तद्भयात् स्तंभीभूतं प्रकम्पितं वा तद्भयतः प्रकम्पमानशरीरं रक्षेत्। यदि पुनर्नरक्षति सत्यपि बले ततोऽरक्षणे प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुका मासाः।

सूत्रम्——साहिगरणं भिक्खुं गिलायमाणं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेयस्स निज्जूहित्तए अगिलाए करणिज्जं वेयावडियं। जाव रोगायंकातो विप्पमुक्के ततो पच्छा अहालहुस्सगे नामं ववहारे पट्ठवियव्वे सिया इति। अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध इति सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह—

अभिभवमाणो समणो परिग्गहो वासे चारितो कलहो। उवसामेयव्वो उ ततो अह कुज्जा दुविहभेयं तु।

श्रमणं साधुमभिभवन् गृहस्थो यदि वा से तस्य गृहस्थस्य परिग्रहः परिजनश्चा वारितः सन् कलहं कुर्यात् ततः स कलह उपशमयितव्यः। एतत्प्रदर्शनार्थमधिकृतसूत्रारम्भः अस्य व्याख्या प्राग्वत्। अथ सोऽनुपशान्तः सन् कुर्यात्तद्विविधं द्विप्रकारं संयमभेदं जीवितभेदं चेत्यर्थः तत आह—१८९

संयमजीवियभेदे सारक्खण साहुणो य कायव्वं। पडिवक्खनिराकरणं तस्स ससत्तीए कायव्वं॥

संयमभेदे जीवितभेदे वा तेन क्रियमाणे संरक्षणं साधोः कर्तव्यम्। तथा तस्य साधोर्यः प्रतिपक्षस्तस्य निराकरणं स्वशक्त्या कर्तव्यं कथं कर्त्तव्यमित्यत आह—१९०

अणुसासणभेसण या जा लद्धी तस्स तं न हावेज्जा। किं वा सति सत्तीए होइ सपक्खे उवेक्खाए॥

तस्य प्रथमतः कोमलवचनैरनुशासनं कर्तव्यं तथाप्यतिष्ठति भीषणमुत्पादनीयं। तथाप्यतिष्ठति या यस्य लब्धिः स तां न हापयेत् प्रयुंजीतेत्यर्थः। एतदेव विपक्षे फलभावोपदर्शने द्रढयति किं वा सत्यां शक्तौ भवति स्वपक्षे स्वपक्षस्य उपेक्षा, उपेक्षया नैव किञ्चिदिति भावः केवलं स्वशक्तितः वैकल्यमुपेक्षानिमित्तं प्रायश्चित्तापत्तिश्च भवति। तस्मादवश्यं स्वशक्तिः परिस्फोरणीयेति ॥

सूत्रम्——सपायच्छित्तं भिक्खुं गिलायमाणो नो कप्पइतस्स गणावच्छेदियस्य निज्जूहित्तए अगिलाए करणिज्जं वेयावडियं जाव रोगातङ्कातो विप्पमुक्के ततो पच्छा अहालहुस्सगे नामं ववहारे पट्ठवियव्वे सिया ॥ अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? उच्यते—

अहिगरणंमि कयंमि खामिय समुवट्ठियस्स पच्छित्तं। तप्पढमयाभएणव, होज्जा किलंतोच वहमाणो ॥

अधिकरणे कृते क्षामिते च तस्मिन् समुपस्थितस्य प्रायश्चित्तं दीयते। ततः साधिकरणसूत्रानन्तरं सप्रायश्चित्तं सूत्रमुक्तमस्य व्याख्या प्रागवत्। सप्रायश्चित्तं भिक्खुं गिलायमाणमित्युक्तं। तत्र यथा ग्लानिर्भवति तथा प्रतिपादयति। तप्पढमयाए इत्यादि तस्याधिकृतस्य साधोः तत्प्रथमंतायां प्रायश्चित्त प्रथमंतायां भवेत्कथमहमेतत् प्रायश्चित्तं वोक्ष्यामीत्येवं रूपेण यदि वा वहन् तपसा क्लान्तः सन् ग्लानो भवति। तत्रेयं यतना। १६२

पायच्छित्ते दिन्ने भीयस्स, विसज्जणा किलंतस्स, अणुसट्ठि यं वहं तस्स, उभयेणखित्तस्स तेगिच्छं ॥

प्रायश्चित्ते दत्ते भीतः सन् यदि ग्लायति ततस्तस्यसतः क्लान्तस्य विसर्जना क्रियते प्रायश्चित्तं मुत्कलं क्रियते इति भावः।

अथ वहन् क्लाम्यति ततस्तस्य वहतोऽनुशिष्टिर्दीयते, यथा मा भैषीः बहुगतं स्तोकं तिष्ठति यदि वा वयं साहाय्यं करिष्याम इत्यादि अथैवमनुशिष्यमाणोऽपि भयेन क्षिप्तचित्तो भूयात् ततस्तस्य भयेन क्षिप्तस्य सतश्चैकितत्स्यं चिकित्साकर्म कारयितव्यमिति ॥ १९३

सूत्रम्——भत्तपाणपडियाइ क्खिप्पं भिक्खुं गिलायमाणं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेयगस्स निज्जूहित्तए अगिलाए करणिज्जं वियावडियं जाव रोगातंकातो विप्पमुक्के ततो पच्छा अहा लहुस्सगे नामं ववहारे पट्ठवियव्वे सिया ॥ अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? उच्यते—

पच्छित्तं इत्तरितो होइ तवो वण्णितो उ जो एस । आवकहियं पुण तवो होइ परिण्णा अणसणं तु ॥

प्रायश्चित्तं प्रायश्चित्तरूपं यदेतत्तपोऽनन्तरसूत्रे वर्णितं तत्तप इत्वरं भवति यत्पुनः परिज्ञारूपं तपोऽनशनं तत् यावत् कथिकं (तं) तत इत्वर तपः प्रतिपादनानन्तरं यावत्कथिकतपः प्रतिपादनार्थमधिकृतं सूत्रम् । अथवायं सम्बन्धः—१९४

अट्ठं वा हेउं वा समणस्स उ विरहिए कहेमाणे । मुच्छाए विवडियस्स उ कप्पइ गहणं परिण्णाए ॥

अर्थं वा भाविप्रयोजनं हेतुं वा कस्यापि प्रयोजनस्य कारणं श्रमणस्याचार्यादेः शेषजनविरहिते प्रदेशे कथयन् मूर्च्छया विपतितस्यात्मनः प्रगुणं भवन्तमनुमन्यमानस्य कल्पते ग्रहणं परिज्ञायानशनप्रत्याख्यानस्य तत एतदर्थं प्रतिपादनार्थं सप्रायश्चित्तसूत्रानन्तरमिदं भक्तपानप्रत्याख्यानसूत्रमनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । भक्तं च पानं च भक्तपानेतेप्रत्या-

ख्याते येन स तथा क्लान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनादिति भिक्षुं ग्लायन्तमित्यादि प्रागवत्। अत्र वैयावृत्यमाह—१६५

गीयत्थाण असती सव्वसती एव कारणपरिण्णा। पाणगभत्तसमाही कहणा आलोगधीरवणा ॥

गीतार्थानामसति अभावे यदि वा सर्वस्यापि साधोरशिवादिकारणत एकस्यापि साधोरभावे कारणपरिज्ञत्ति कारणवशत एकाकिना जातेन परिज्ञाप्रत्याख्यानं भक्तपानस्य कृतं ततस्तस्य कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य गीतार्थानामभावे यदि वा कारणत एकस्यापि साधोरभावे सीदतो योग्यपानकप्रदानेन चरमेप्सितभक्तप्रदानेन च समाधिरुत्पादनीया। कथना धर्मकथना यथाशक्ति स्वशरीरानाबाधया कर्तव्या। तथा आलोकं आलोचनं सदापयितव्यः। यदि कथमपि चिरजीवनेन भयमुत्पद्यते यथा नाद्यापि म्रियते किमपि भविष्यतीति न जानीम इति तस्य धीरापनाकर्तव्या। १६६

जइ वा न निव्वहेज्जा असमाही वासे तम्मि गच्छम्मि। करणिज्ज तत्थगते ववहारो एत्थ सुद्धो वा।

यदि वा प्रबलबुभुक्षावेदनीयोदयतया कृतभक्तप्रत्याख्यानतया न निर्वहेत्। न यावत्कथिकमनशनं प्रतिपालयितुं क्षम इति। यावदसमाधिर्वा तस्मिन् गच्छे तस्य वर्तते ततोऽन्यत्र गते तस्मिन् यत्कर्त्तव्यं तत्करणीयं अन्यत्र नीत्वा यद्यदुचितं तत्तस्य करणीयमित्यर्थः। पश्चादनशनप्रत्याख्यानभङ्गविषयस्तस्य व्यवहारः प्रायश्चित्तं दातव्यम्। अथ स्वगच्छसमाधिमात्रेणान्यत्र गतस्ततः समिथ्यादुष्कृतप्रदानमात्रेण शुद्ध इति॥ १६७

सूत्रम्--अट्ठ जायं भिक्खुं गिलायमाणं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेदियस्स निज्जूहित्तए

अगिलाए करणिज्जं वेयावडियं जाव रोगातंकातो विप्पमुक्के । ततो पच्छा अहालहुस्सगे नामं ववहारे पट्ठवियव्वे सिया इति ॥ अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धः ? उच्यते—

वुत्तं हि उत्तमट्ठे पडियरणट्ठा व दुक्खरे दिक्खा । एत्तो य तस्समीवं जइ हीरइ अट्ठजायमंतो ॥

उक्तं हि यस्मात्पूर्वं कल्पाध्ययने उत्तमार्थे उत्तमार्थं प्रतिपत्तुकामस्य दुव्यत्तरे दुव्यत्तरस्य दासस्य दीक्षा दीयते । यदि वा प्रतिचरणाय एष दीक्षितो मां ग्लानं सन्तं प्रति चरिष्यतीति निमित्तं । एतो य इत्यादि इतश्च दीक्षादानानन्तरं तत्समीपाद्यस्य समीपे दीक्षा गृहीता तस्य सकाशात् । गाथायां द्वितीया पञ्चम्यर्थे । यदि हृदये अतो अर्थजातं भवति । प्रयोजनजातमुत्पद्यते ततः सम्प्रत्यर्थे जातस्तत्रावकाशः । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । सा च प्राग्वत् । साम्प्रतमर्थजातं भिक्षुं ग्लायन्तमित्यत्र योऽर्थजातशब्दस्तद्व्युत्पत्तिप्रतिपादनार्थमाह—॥ १९८॥

अत्थेण जस्स कज्जं संजायं एस अट्ठजातो य। सो पुण संजमभावा चालिजंतो परिगिलाइ॥१९९॥

अर्थेन अर्थितया जातं कार्यं यस्य सम्बन्धः विवक्षायामत्र षष्ठी येनेत्यर्थः । सोऽर्थजातः गमकत्वादेवमपि समासः । उपलक्षणमेतत् । तेनैवमपि व्युत्पत्तिरवसातव्या अर्थःप्रयोजनं जातोऽस्येत्यर्थजातः; पक्षद्वयेऽपि जातस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात् स पुनः कथं ग्लायतीति चेदत आहः—स पुनः प्रथमतः प्रथमव्युत्पत्तिसूचितः संयमभावात् चाल्यमानः कंप्यमानः परिग्लायति। द्वितीयव्युत्पत्तिपक्षे प्रयोजनानिष्पत्त्या ग्लायति, तस्योभयस्यापि अगिलया प्रागुक्तस्वरूपया वक्ष्यमाणं वैयावृत्त्यं

करणीयं यावत् रोगातङ्कात् संयमभावचलनात् प्रयोजनानिष्पादनाच्च विप्रमुक्तं स्यात् । ततः पश्चात्यत्किमप्याचरितं भीषणादि तद्विषये यथा लघुस्वको व्यवहारः प्रस्थापितः स्यादिति सम्प्रति निर्युक्तिकृत् येषु स्थानेषु संयमस्थितस्याप्यर्थजातमुत्पाद्यते तान्यभिधित्सुराह—

सेवगपुरिसेओमे आवन्न अणत्तबोहिगे तेणे । एएहिं अट्ठजातं उप्पज्जइ संयमट्ठियस्स ॥ २०० ॥

सेवकपुरुषे सेवकपुरुषविषये एवमेव ओमेदुर्भिक्षे तथा आपन्ने दासत्वं समापन्ने तथा विदेशान्तरगमने उत्तमर्णेनात्ते तथा बोधिकैरपहरणे स्तेनैरपहरणे च बोधिका अनार्यम्लेच्छाः स्तेना आर्यजनपदजाता अपि शरीरापहारिणः एतैः कारणै-रर्थजातं प्रयोजनजातमुत्पद्यते । संयमस्थितस्यापीति एव निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः । साम्प्रतमेतामेव विवरीतु कामः प्रथमतः सेवकपुरुषद्वारमाह—

अपरिग्गहगणियाए सेवगपुरिसो उ कोइ आलत्तो ! सो तं अतिरागेणं पणायए अट्ठजायाय ॥२०१॥
सा रूविणित्ति काउं, रण्णाणीया उ खंधवारेण। इयरो तीए विउत्तो, दुक्खत्तो तेय निक्खंतो ॥२०२॥
पच्चागय तं सोउं, निक्खंतं बेइगंतूणं तहियं । बहुयंमे उवउत्तं, जइदिज्जइ तो विसज्जामि ॥२०३॥

न विद्यतेपरिग्रहः कस्यापि यस्याः सा अपरिग्रहाः सा चासौ गणिका च अपरिग्रहगणिका तया कोऽपि राजादीनां सेवकः पुरुषः आलप्तः संभाषितः आलप्य च स्वगृहमानीतः, । ततः सा अर्थजाता सती तं पुरुषमतिरागेणातिरागवशात्

प्रणयते प्रसादयति, अन्यदा सा गणिकारूपिणी अतिशयेन रूपवतीति कृत्वा राज्ञा स्कन्धावारेण कटकेन गच्छता आत्मना सहानीता, इतरोऽपि च सेवकपुरुषस्तया गणिकया वियुक्तो दुखार्तः प्रियाविप्रयोगपीडितो निष्क्रान्तस्तथा रूपाणांस्थविराणामन्तिकेप्रव्रज्यां प्रतिपन्नः,। सा च वेश्या राज्ञासह प्रत्यागता तं पुरुषं न पश्यति गषेषयितुमारब्धा। ततः कस्यापि पार्श्वे तं निष्क्रान्तं श्रुत्वा यत्र तत्र स तिष्ठति। तस्यां वसतौ गत्वा तान् स्थविरान् ब्रूते। बहुकं प्रभूतं मम तु द्रव्यमनेनोपयुक्तमात्मोपयोगं नीतं भुक्तमित्यर्थः। तद्यदि दीयते ततो विसृजामि। एवमुक्ते यत्कर्तव्यं स्थविरै स्तदाह—

सरभेदवण्णभेयं अंतद्धाणं विरेयणं वावि। वरधणुमयवेस पुस्सभूती कुसलो सुहुमेय झाणंमि।२०४।

गुटिकाप्रयोगतस्तस्य स्वरभेदं वर्णभेदं वा स्थविराः कुर्वन्ति। यथा सा तं न प्रत्यभिजानाति यदि वा ग्रामान्तरादि प्रेषणेन अन्तर्धानं व्यवधानं क्रियते,। अथवा तथा विधौषधप्रयोगतो विरेचनं कार्यते तेन स ग्लान इव लक्ष्यते, कृच्छ्रेणैष जीवतीति ज्ञात्वा सा तं मुञ्चति। अथवा शक्तौ सत्यां यथा ब्रह्मदत्तहिण्ड्यां धनुःपुत्रेण वरधनुना मृतकवेषकः कृतस्तथा निश्चलो निरुच्छ्वासः सूक्ष्ममुच्छ्वसत् तिष्ठति येन मृत इति ज्ञात्वा तया विसृज्यते, यदि वा यथा पुष्पभूतिराचार्यः सूक्ष्मे ध्याने कुशलः सन् ध्यानवशात् निश्चलो निरुच्छ्वासोऽतिष्ठन्, तथा तेनापि सूक्ष्मध्यानकुशलेन तथा स्थातव्यं येन सा मृत इत्यवगम्य विमुञ्चति एषां प्रयोगाणामभावे—

अणुसट्ठि उच्चरणी गमंति णं मित्तणायगादीहिं। एवंपि अट्ठायं ते कारंति सुत्तं मि जं वुत्तं ॥२०५॥

तस्या गणिकाया यानि मित्राणि ये च ज्ञातय आदिशब्दात्तदन्यस्तथाविधपरिग्रहः तैः स्थविरास्तां गमयन्ति बोधयन्ति।

येनानुशिष्टिमुच्चरतिमुत्कलनं करोतीति भावः एवमपि अतिष्ठन्त्यां तस्यां यदुक्तं सूत्रे तत्कुर्वन्ति । किमुक्तं भवतीति स मोक्तव्य इति सूत्रे मोचनस्याभिधानात् । तथा चोक्तं—ताहे सो मोक्खेयव्वो एवं सुत्ते भणियमिति गतं सेवकपुरुषद्वारमधुना अवमद्वारमाह—

सकुटुंबो निक्खंतो अज्ज तं दारगं तु निक्खिविउं । मित्तस्स घरो सोच्चिय कालगतो तोवमं जायं । तत्थ अणोदिज्जंतो तस्स उपत्तेहिं सो ततो चेडो। धोलंतो आवण्णो दासत्तं तस्स आगमणं॥२०७॥

मथुरायां किल नगर्यां कोऽपि वणिक् अव्यक्तं बालं दारकं पुत्रं मित्रस्य गृहे निक्षिप्य सकुटुम्बो निष्क्रान्तः । सोऽपि च मित्रभूतः पुरुषः कालगतः, ततो तस्मात्तस्य कालगमनानन्तरमवमं दुर्भिक्षं तस्य मित्रस्य पुत्रैः स चेडो नाद्रियमाणोऽन्यत्रान्यत्र धोलति परिभ्रमति । स च तथा परिभ्रमन् कस्यापि गृहे दासत्वमापन्नस्तस्य च पितुर्यथा विहारक्रमं विहरतस्तस्यामेव मथुरायामागमनं जातम् । तेन च सर्वं तत् ज्ञातम् । सम्प्रति तन्मोचने विधिमभिधित्सुराह—

अणुसासकहणठवियं भीसणववहारलिंग जं जत्थ । दूराभोगगवेसण पंथो जयणा जया जत्थ॥२०८॥

पूर्वमनुशासनं तस्य कर्तव्यं, ततो धर्मकथाप्रसङ्गेन कथनं स्थापत्या पुत्रादेः करणीयम् । एवमप्यतिष्ठति यन्निष्क्रामता स्थापितद्रव्यं तत् गृहीत्वा समर्पणीयं, तस्याभावे निजकानां तस्य वा भीषणमुत्पादनीयं यदि वा राजकुले गत्वा व्यवहारः कार्यः । एवमप्यतिष्ठति यत् यत्रलिङ्गं पूज्यं तत्तत्र परिगृह्य स मोचनीयः । एतस्यापि प्रयोगस्याभावे दूरेणोच्छन्नस्वामिकतया

दूरे देशे व्यवधानेन वा यन्निधानं तस्याभोगः कर्तव्यः। तदनन्तरं तस्य गवेषणा साक्षान्निरीक्षणं करणीयम् गवेषणाया च गमने पथि मार्गे यतना यथौघानियुक्तावुक्ता तथा कर्तव्या। या च यत्र यतना सापि तत्र विधेया यथा सूत्रामिति द्वारगाथा संक्षेपार्थः। साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतोऽनुशासनकथनद्वारमाह—

निच्छिन्नो तुज्झ घरे रिसिपुत्तो मुंच होहिइ धम्मो। धम्मकह पसंगेणं कहणं थावच्च पुत्तस्स॥२०९॥

एष ऋषिपुत्रस्तव गृहेऽवमादिकं समस्तमपि निस्तीर्णोऽधुना व्रतग्रहणार्थमुद्यत इत्यमुं मुञ्च तव प्रभूतो धर्मो भविष्यति। एतावता गतमनुशासनं द्वारं। तदनन्तरं धर्मकथामारभते। धर्मकथाप्रसङ्गेन च कथनं स्थापत्या पुत्रस्य करणीयं यथा स स्थापत्या पुत्रो व्रतं जिघृक्षुर्वासुदेवेन महता निष्क्रामणमहिम्ना निष्काश्य पार्श्वस्थितेन व्रतग्रहणं कारित, इति। एवं युष्माभिरपि कर्तव्यम्॥

तहवि अट्ठंते ठवियं विभीसणा ववहारनिक्खमं तेणं। तं घेत्तूणं निज्जइ तस्स सइए इमं कुज्जा।२१०।

तथापि च एवमपि वानुशासने कथने च कृते इत्यर्थः अतिष्ठति स्थापितं च देयं भीषणं वा करणीयं व्यवहारे वा समाकर्षणीयः। तत्र स्थापितं भावयति। तेन पित्रा निष्क्रामयता किमपि स्थापितं द्रव्यमस्ति तत् गृहीत्वा तस्मै दातव्यम् उपलक्षणमेतत्, तेनेदं द्रष्टव्यमभिनवः कोऽपि शैक्षक उपस्थितः। तस्य यत् किमप्यर्थजातं स्थापितमस्ति। यदि वा गच्छान्तरे यः कोऽपि शैक्षिक उपस्थितस्तस्य हस्ते यत् द्रव्यमवतिष्ठते तद्गृहीत्वा तस्मै दीयते। तस्य द्रव्यस्यासति अभावे इदं वक्ष्यमाणं कुर्यात्। तदेवाह—

नियल्लगाण तस्य व भीसणं राउले सयं वावि । अवरिक्कामो अम्हे कहं व लज्जा न तुज्झति ॥२११॥
ववहारेण अहयं भागं पिच्छामि बहुतरागं स । अच्चिय लिंगं व करे पन्नवणा दावणट्ठाए ॥ २१२ ॥

निजकानामात्मीयानां स्वजनानां भीषणं कर्तव्यं । यथा वयमविरिक्ता अविभक्तारिक्ता वर्तामहे । ततो मोचयत मदीयं पुत्रं, कथं वा कारणेन युष्माकं न लज्जा अभूत्ततो यदेवं मदीयपुत्रो दासत्वमापन्नोऽद्यापीह धृतो वर्तते, । अथैवमप्युक्ते ते द्रव्यं न प्रयच्छन्ति, । तत इदमपि वक्तव्यं राजकुलं गत्वा व्यवहारेणाप्यहं भागं बहुतरकं प्रभूततरकं ग्रहीष्यामि भवतां पार्श्वे तद्वरमिदानीं स्तोकं प्रयच्छथ, । एवं तेषां भीषणं कर्तव्यम् । यदि वा येन गृहितो वर्तते तस्य भीषणं विधेयं यदि मोचनीयं तर्हि मोचय । अन्यथा भवतस्तं शापं दास्यामि येन न त्वं नेदं वा तव कुटुम्बकमिति । एवं भीषणेऽपि कृते यदि न मुञ्चति यदि वा ते स्वजनाः किमपि न प्रयच्छन्ति तदा स्वयं राजकुले गत्वा निजकैः सह व्यवहारः करणीयः । व्यवहारं च कृत्वा.भाग आत्मीयो गृहीत्वा तस्मै दातव्यः । यदि वा स एव राजकुले व्यवहारेणाकृष्यते तत्र च गत्वा वक्तव्यं यथाऽयमृषिपुत्रो व्रतं जिघृक्षुः । केनापि कपटेन धृतो वर्तते यूयं च धर्मव्यापारनिष्पन्नाः ततो यथार्यं धर्ममाचरति यथा वामीषामृषीणां समाधिरुपजायते तथा यतध्वमिति । अस्यापि प्रकारस्याभावे यत् यत्र लिङ्गमार्चितं तत्परिगृह्णाति । परिगृह्य दापनार्थं, विवक्षित बालक मोचनार्थमित्यर्थः । तल्लिङ्गधारिणां मध्ये ये महान्तस्तेषां प्रज्ञापना कर्तव्या । येन ते मोचयन्ति सम्प्रति दूराभोगेत्यादि व्याख्यानार्थमाह—

पुट्ठा वा अपुट्ठा वा चुयसामिनिहिं कहि ति तो दाही। घेत्तूण जाव दट्ठा पुणरवि सा रक्खणा जयणा।

यदि वा अवध्यादयो अवधिज्ञानेन आदिशब्दात् विशिष्ट श्रुत ज्ञानिपरिग्रहः पृष्टा वा अपृष्टा तथाविधं तस्य प्रयोजनं ज्ञात्वा च्युतस्वामिकं निधिमुत्स(च्छ)न्नस्वामिकं निधिं कथयन्ति। तदानीं यस्य तेषां तत्कथनकस्योपचिततत्वात् ततो यावदर्थः यावता प्रयोजनं तद्गृहीत्वा पुनरपि तस्य निधेः संरक्षणं कर्तव्यं, प्रत्यागच्छता च यतना विधेया। सा चाग्रे स्वयमेव वक्ष्यते;

सोऊण अट्ठजायं अट्ठं पडिजग्गए आयरिओ। संघाडग्गं च देंति पडिजग्गइ णं गिलाणंपि ॥२१४॥

निधिग्रहणाय मार्गे गच्छन्तमर्थजातं साधुं श्रुत्वा सांभोगिकोऽसांभोगिको वाचार्यो थं प्रतिजागर्ति उत्पादयति। यदि पुनस्तस्य द्वितीयः संघाटको न विद्यते ततः सङ्घाटकमपि ददाति। अथ कथमपि स ग्लानोजायते ततो ग्लानमपि संतं प्रति जागर्ति न तूपेक्षते, जिनाज्ञाविराधनप्रसक्तेः; यदुक्तमनन्तरं यतना प्रत्यागच्छता कर्तव्या तामाह—

काउं निसीहियं अट्ठजाय मावेयणं गुरुहत्थे। दाऊण पडिक्कमणं मापेहंता मिगा एस्सो ॥ २१५ ॥

यत्रान्यगणे स प्राघूर्णक आयाति, तत्रनैषेधिकीं कृत्वा नमः क्षमाश्रमणेभ्य इत्युदित्वा च मध्ये प्रविशति प्रविश्य च यदर्थजातं तद्गुरुभ्य आवेदयति कथयति। आवेद्य च तदर्थजातं गुरुहस्ते दत्वा प्रतिक्रामति कस्मात् गुरुहस्ते दत्वा प्रतिक्रामति। निस्वपार्श्वे एव स्थिते इति चेदृयत आह—माप्रेक्षमाणा मृगा इव मृगा अगीतार्था क्षुल्लकादयः पश्येयुर्गुरुहस्ते च स्थितं निरीक्षन्ते। अस्मद्गुरूणां समर्पितमिति विरूपसंकल्पेऽप्रवृत्तेः सम्प्रति जयणा य जाजत्थेति तद्व्याख्यानार्थमाह——

सन्नीव सावको वा वारिए देज्ज अट्ठजातस्स । पच्चुप्पन्ननिहाणे कारणजाए गहणसोही ॥ २१६ ॥

यत्र संज्ञी सिद्धपुत्रः श्रावको वा वर्तते तत्रगत्वा तस्मै स्वरूपं निवेदनीयं प्रज्ञापना च कर्तव्या । ततो यत्तत्र तेन प्रत्युत्पन्नं नवं निधानं गृहीतं वर्तते । तस्यार्थजातस्य मध्यात्कतिपयान् भागान् दद्यात् स्वयं तदानीं प्रज्ञापितो वा गीतार्थत्वात् अस्यप्रकारस्याभावे यन्निधानं दूरमवगाढं ततस्तेन उत्खन्य दीयमानमधिकृते कारणजाते गृह्णानोपि शुद्धः भगवदाज्ञया वर्त्तते, वर्तमानात् । गतमवमद्वारमिदानीमापन्नद्वारमाह—

थोवंपि धरेमाणो कत्थइ दासत्तमेअ दलंते । परदेसंमि वि लब्भति वाणियधम्मो ममेसत्ति ॥ २१७ ॥

स्तोकमपि ऋणं शेषं धारयन् क्वचिद्देशे कोऽपि पुरुषस्ततः अदलंतेत्ति अददानः कालक्रमेण प्रवृद्ध्या दासत्वमेवं प्रतिपद्यते, तस्यैवं दासत्वमापन्नस्य स्वदेशे दीक्षा न दातव्या, । अथ कदाचित्परदेशे गतः सन्नविदितस्वरूपोऽशिवादिकारणतो वा दीक्षितो वा भवेत् । तत्र वणिजा परदेशे वाणिज्यार्थं गतेन दृष्टो भवेत् तत्रायं किल न्यायः परदेशमपि गता वणिज आत्मीयं लभन्ते । तत एवं वणिग्धर्मे व्यवस्थिते स एवं ब्रूयात् मम एष दास इति न मुञ्चिष्ये (मुंचामि) अमुमिति तत्र यत्कर्तव्यं तत्प्रतिपादनार्थं द्वारगाथामाह—

नाहं विदेस आहरणमाइ विज्जायमंतजोगाय । नेमित्तरायधम्मो पासंडगणे धणे चेव ॥ २१८ ॥

यस्तावद्दासत्वमापन्नो वर्तते, न सोऽहं किं त्वहमन्यस्मिन् विदेशे जातस्त्वं तु सादृश्यतया विप्रलब्धोऽसि । अथ स

प्रभूतजनविदितो वर्तते तत एवं न वक्तव्यं किन्तु स्थापत्या पुत्राद्युदाहरणं कथनीयं। यद्यपि कदाचित्तत् श्रवणतः प्रतिबुद्धो मुत्कलयति,। आदिशब्दात् गुटिकाप्रयोगतः स्वरभेदादिकर्तव्यमिति परिग्रहः,। एतेषां प्रयोगणामभावे विद्यामन्त्रो योगा वा ते प्रयोक्तव्या यैः परिगृहीतः सन् मुत्कलयति, तेषामप्यभावे निमित्तेनातीतानागतविषयेण राजा उपलक्षणमेतदन्यो वा नगर-प्रधान आवर्जनीयो येन तत्प्रभावात् स प्रेर्यते धर्मो वा कथनीयो राजादीनां येन ते आवृत्ताः सन्तस्तं प्रेरयन्ति। एतस्यापि प्रयोगस्याभावे पाषाण्डान् सहायान् कुर्याद्यद्वा यो गण सारस्वतादिको बलीयान् तं सहायं कुर्यात्। तदभावे दूराभोगादिना प्रकारेण धनमुत्पाद्य तेन मोचयेत्। एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः। साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीषुराह—

सारक्खणएण जंपसि जातो अन्नत्थ ते वि आमंति। बहुजणविएणायंमि उ थावच्चसुयादि आहरणं॥

यदि प्रभूत जन विदितो न भवति यथार्थं तद्देशजात इति ततः एवं ब्रूयात्। अहमन्यत्र विदेशे जातस्त्वं तु सादृश्येण विप्रलब्ध एवमसमञ्जसं जल्पसि,। एवमुक्ते तेऽपि तत्रत्या आममेवमेतत्। यथार्थंवदतीति साक्षिणो जायन्ते,। अथ तद्देश-जाततया प्रभूतजनविदितो वर्तते। ततस्तस्मिन् बहुजनविज्ञाते पूर्वोक्तं न वक्तव्यं किन्तु प्रबोधनाय स्थापत्यापुत्राद्याहरणं कथनीयम्। २१९

विज्जामंता जोगा अंतद्धाणं विरेयणं वापि। वरधणु य पुस्सभूती गुलिया सुहुमे य ज्झाणंमि॥ २२०॥

विद्यादयो विद्यामन्त्रयोगाः प्रयोक्तव्या येन तैरभियोजितः सन् मुत्कलयति आहरणमादीत्यत्रादि शब्दव्याख्यानार्थ-माह—गुटिकाप्रयोगतः स्वरभेदेन। उपलक्षणमेतत्। वर्णभेदं वा कारयेद्यदि वा अन्तर्धानं ग्रामान्तरप्रेषणेन व्यवधानं, विरेचनं

वा ग्लानतोपदर्शनाय कारयितव्यो येन कृच्छ्रणैष जीवतीति ज्ञात्वा विसृज्यति यदि वा वरधनुरिव गुटिकाप्रयोगतः, पुष्पभूतिराचार्य इव सूक्ष्मध्यानवशतो निश्चलो निरुच्छ्वासस्तथा स्यात् येन मृत इति ज्ञात्वा परित्यज्यते ।

असतीए विण्णवेंती रायाणं सोव होज्ज अहाभिन्नो। तो से कहिज्जइ धम्मो अणिच्छमाणे इमं कुज्जा ॥

एतेषां प्रयोगाणाम सति अभावे राजानं विज्ञापयन्ति यथा तपस्विनमिह परलोकनिस्पृहमेनं व्रताच्च च्यावयतीति । अथ सोऽपि राजा तेन भिन्नो व्युद्ग्राहितो वर्तते ततः से तस्य राज्ञः प्रतिबोधनाय धर्मः कथ्यते । अथ सधर्मं नेच्छति ततस्तस्मिन् धर्ममनिच्छति उपलक्षणमेतत् । निमित्तेन वातीतानागतरूपेण अनावार्य(द्रिय)माणे इदं वक्ष्यमाणं कुर्यात्तदेवाह- २२१

पासंडे व सहाए गेण्हइ तुज्झंपि एरिसं होज्जा । होहामोहसहाया तुब्भंति जो वा गणो बलिओ ॥

पाषण्डान्वासहायान् गृह्णाति अथ ते सहाया न भवन्ति तत इदं तान् प्रतिवक्तव्यम् । युष्माकमपीदृशं प्रयोजनं भवेत् भविष्यति तदायुष्माकमपि वयं सहाया भविष्यामः, एवं तान् सहायान् कृत्वा तद्बलतः स प्रेरणीयो यदि वा यो गणो बलीयान् तं सहायं परिगृह्णीयात् ॥ २२२

एएसिं असतीए संताति जया न होंति उ सहाया । ठवणा दूराभोगण लिंगेणवएसि उं देंति ॥

एतेषां पाषण्डानां गणानां वा असति अभावे ये सन्तः शिष्टास्ते सहायाः कर्तव्याः । यदा तु सन्तो वा सहाया न भवन्ति, तदा ठवणत्ति निष्कामता या द्रव्यस्य स्थापना कृता तद्दानतः स मोचयितव्यो यदि वा दूराभोगणेन प्रामुक्तम-

कारेणाथवा यद्यत्र लिङ्गमर्चितं तेन धनमेषित्वा उत्पाद्य ददति । तस्मै वरवृषभागतमापन्नद्वारमिदानीमृणार्त्त (अनाप्त) द्वारमाह– २२३

एमेव अणेतस्स वि तवतुलणा नवरि एत्थ णाणत्तं। जं जस्स होइ भंडं सो देति ममंतिगे धम्मो।।

एवमेव अनेनैव दासत्वापन्नगतेन द्वारेण प्रकारेण ऋणार्त्तस्यापि प्रागुक्त शब्दार्थस्यामोचणे यतना द्रष्टव्या । नवरमत्र धनदानचिन्तायां नानात्वं किं तदित्याह–तपस्तुलना कर्तव्या सा चैवं । स भण्यते साधवस्तपोधना अहिरण्य सुवर्णालोकेऽपि यद्यस्य भाण्डं भवति सतत्तस्मै उत्तमवृणाय ददाति, । अस्माकं च पार्श्वे धर्मस्तस्मात्त्वमपि धर्मं गृहाण एवमुक्ते स प्राह– २२४

जोणेणकतो धम्मो तं देउ न एत्तियसमं तुलति। हाणी जावेताहिं तावइयं विजथं भणय ।। २२५।।

योऽनेन कृतो धर्मः सर्वं मह्यं ददातु । एवमुक्ते साधुभिर्वक्तव्यं नैतावत् दद्मो यतो नैतावत्समंतुलति स प्राह, एकेनसंवत्सरेण हीनं प्रयच्छत, तदपिप्रतिषेधनीयंद्वाभ्यां संवत्सराभ्यां दत्त इति एवतावत् वैभाषा कर्तव्या । यावदेकेन दिवसेन कृतो योऽनेन धर्मस्तं प्रयच्छत ततो वक्तव्यं नाभ्यधिकं दत्तः दद्मः । किन्तु यावत्तद्गृहीतं मुहूर्तादि कृतेन धर्मेण तोल्यमानं समं तुलति तावत्प्रयच्छामः । एवमुक्ते यदि तोलनाय ढोकते तदा विद्यादिभिस्तुला स्तंभनीया येन क्षणमात्रकृतेनापि धर्मेण सह न समं तोलयतीति धर्मतोलनं च धर्माधिकरणिकनीतिशास्त्रप्रसिद्धमिति ततोऽवसातव्यम् ।

जइ पुण निच्छेज्ज तवं वाणियधम्मेण ताहे सुद्धोउ । को पुण वाणियधम्मो सामुद्दे संभवे इणमे ।।

वत्थाणाभरणाणि य सव्वं छड्डित्तु एगविंदेणं । पोयंमि विवण्णंमि वाणियधम्मे हवेइ सुद्धो ॥२२७॥
एवं इमो वि साहू तुज्जं नियगं च सारमोत्तूणं । निक्खंतो तुज्झ घरे । करेउ इण्हं तु वाणिज्जं ॥२२८॥

यदि पुनरुक्तप्रकारेण ऋणमात्रकृतस्यापि धर्मस्यालाभेन नेच्छे त्तपो गृहीतुं ततो वक्तव्यमेष वाणिगृधर्मेण वणिग् न्यायेन शुद्धः स प्राह—कः पुनर्वणिग् धर्मो येनैष शुद्धः क्रियते। साधवो वदन्ति—समुद्रे संभ्रमे गमनेऽयं वक्ष्यमाणः। तमेवाह —वत्थाणाभरणेत्यादि । यथा वणिक् ऋणं कृत्वा प्रवहणेन समुद्रसमागाढस्तत्रपोते प्रवहणे विपन्ने आत्मीयानि परकीयानि च प्रभूतानि वस्त्रान्याभरणानि च शब्दाच्छेषमपि च नानाविधं क्रियाणकं सर्वं छर्दयित्वा परित्यज्य एकवृन्देन भावप्रधानं एकशब्दः एकतैव वृन्दं तेन एकाकी उत्तीर्णो वणिग् धर्मे वणिगन्याये शुद्धो भवति । न ऋणं दाप्यते । एवमयमपि साधुस्तव सक्तमात्मीयं च सारं सर्वं तव गृहे मुक्त्वानिष्क्रान्तः संसारसमुद्रादुत्तीर्ण इति शुद्धो न धनिका ऋणमात्मीयं याचितुं लभन्ते,। तस्मान्न किञ्चिदत्रतवाभाव्यमस्तीति करोत्विदानीमेष स्वेच्छया पोतवाणिज्यं पोतवणिगिव निर्ऋणो वाणिज्यमिति गतमनाप्तद्वारम् । अधुना वोधिकस्तेन द्वारप्रतिपादनार्थमाह—

बोहिय तेणेहिं हि एवि न मग्गणा साहुणो नियमसो य। अणुसासणमादीतो एसेव कमो निरवसेसो ॥

बोधिकाः स्तेनाश्च प्रागुक्त स्वरूपास्तैर्हृते साधौनियमशो नियमेन साधोर्विमार्गणं कर्तव्यम् । तस्मिंश्च विमार्गणे कर्तव्ये अनुशासनादिको अनुशिष्टिप्रदानादिको धनप्रदानपर्यन्त एष एवानन्तरोदितक्रमो निरवशेषो वेदितव्यः । सम्प्रत्युपसंहार व्याजेन शिक्षामपवादं चाह— २२९

तम्हा अपारयत्ते दिक्खज्जाणारिए य वज्जेज्जा। अट्ठाण अणाभोगा विदेस असिवादितुं दोवि ॥२३०॥

यस्मात्परायत्तदीक्षणे अनार्यदेशगमे चैते दोषा तस्मादपरायत्तान् दीक्षयेत्। अनार्यांश्च देशान् वर्जयेत्। अत्रैवापवादमाह—अद्धाणेति अध्वानं प्रतिपन्नस्य ममोपग्रहमेते करिष्यन्तीति हेतोः परायत्तानपि दीक्षयेत्। यदि वानाभोगतः प्रव्राजयेत् विदेशस्था वा स्वरूपमजानाना दीक्षयेयुरशिवादिषु पुनः कारणेषु दोवितित्ति द्वे अपि परायत्तदीक्षणानार्यदेशगमने अपि कुर्यात्। किमुक्तं भवति। अशिवादिषु कारणेषु समुपस्थितेषु परायत्तानपि गच्छोपग्रहनिमित्तं दीक्षयेत् अनार्यानपि देशान् विहरेदिति।

अणवट्ठप्पं भिक्खुं अगिहिभूयं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेयस्स उवट्ठावेत्तए। अणवट्ठप्पं भिक्खूं गिहिभूयं तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्ठावित्तए इति। अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध उच्यते—

अट्ठस्स कारणेणं साहम्मियतेणमादिज्जइ कुज्जा। इइ अणवट्ठे जोगो। नियमातोयावि दसमस्सा॥

साधर्मिकैःकारणेन प्रागुक्तेनोत्पादितो योऽर्थस्तस्य स्तैन्यमादिशब्दादन्यधार्मिकस्तैन्यादि परिग्रहः यदि कुर्यात्ततः सोऽनवस्थाप्यो भवति। एतदर्थख्यापनार्थमर्थजातसूत्रानन्तरमनवस्थाप्यसूत्रं। इति एषोऽनवस्थाप्यसूत्रस्य योगसम्बन्धः। पाराञ्चितसूत्रस्यापि सम्बन्धमाह—नवमात्प्रायश्चित्तादनवस्थाप्यादनन्तरं किल दशमं पाराञ्चितनामकं प्रायश्चित्तं भवति। ततो नवमानन्तरम प्रायश्चित्तसूत्रस्यारंभः। अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—अनवस्थाप्यं भिक्षुमगृहीभूतमगृहस्थीकृतं नो

कल्पते यस्य समीपेऽवतिष्ठते तस्य गणावच्छेदिनो गणस्वामिन उपस्थापयितुं । तथाऽनवस्थाप्यं भिक्षुंगृहीभूतं कल्पते तस्यगणावच्छेदिन उपस्थापयितुं, सम्प्रति पाराश्चितसूत्रमाह—२३१

सूत्रम्——पारांचियंपि भिक्खुं अगिहिभूयं नो कप्पते तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्ठावेत्तए पारांचियं भिक्खुं गिहिभूयं कप्पइ। तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्ठावित्तए॥ अस्य सूत्र द्वयस्याक्षरगमनिका प्राग्वत् । सम्प्रति भाष्यविस्तरः

अणवट्ठो पारंचिय पुव्वं भणिया इमं तु णाणत्तं। गिहिभूयस्स य करणं, अकरणे गुरुगा य आणादी।

अनवस्थाप्यः पाराश्चित एतौ द्वावपि पूर्वं भणितौ। इदं त्वत्र नानात्वं गृहिभूतस्य गृहस्थरूपसदृशस्य करणं यदि पुनर्गृहिभूतम कृत्वा तमुपस्थापयति। तदा गृहिभूतस्याकरणे प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः। तथा आज्ञादय आज्ञानवस्था मिथ्यात्वविराधनादोषाः । अन्यच्च प्रमत्तं सन्तं देवताच्छलयेत् गृहिभूतस्य तु च्छलना न भवति। यस्माद्गृहीभूतं कृत्वा तमुपस्थापयेत् । गृहस्थरूपताकरणमेव भावयति ।—२३२

वरनेवत्थं एगे ण्हाणादि विवज्जमवरे जुगलमेत्तं । परिसामज्झे धम्मं, सुणेज्जतो कहणादिक्खवा ॥

एके आचार्या एवं ब्रुवते—स्नानविवर्जं वरं नेपथ्यं तस्य क्रियते, । अपरे दाक्षिणात्याः पुनरेवमाहुर्वस्त्रयुगलमात्रं परिधाप्यते, । तत्पर्षन्मध्ये आचार्यसमीपमुपगम्य ब्रुवते । भगवन् धर्मं श्रोतुमिच्छामि । ततः कहणत्ति आचार्यः धर्मं कथयति

कथिते च सति सकलजनसमक्षं ब्रूते श्रद्धामि सम्यग् धर्ममेनमिति मां प्रवाजयत। एवमुक्ते तस्य दीक्षालिङ्ग समर्पणानन्तरं च तत्क्षणमेवोपस्थाप्यते २३३ अत्र शिष्यःप्राह–कस्मादेष गृहस्थावस्थां प्राप्यते। सूरिराह—

उहायितो न कुव्वइ पुणो वि सो तारिसं अतीचारं। होइ भयं सेसाणं गिहिरूवे धम्मिया चेव।

किं वा तस्स न दिज्जति गिहिलिंगं जेण भावतो लिंगं। अजढे वि दव्वलिंगे सलिंगपडिसेवणावि जढं।

अपभ्राजितो म्लानिमापादितः सन् पुनरपि स तादृशमतीचारं न करोति। शेषाणामपि च साधूनां भयमुत्पादितं भवति येन तेऽप्येवं न कुर्वते तस्माद्गृहिरूपे गृहस्थतारूपस्य धर्मताधर्मादनपेता त्याज्या तस्यापाद्यमाना गृहस्थरूपतेति भावः। किं चेत्यादि किं वा केन वा केन वा कारणेन तस्य न दीयते गृहिलिङ्गं दातव्यमेव तस्य गृहिलिङ्गमित्यर्थः। येन कारणेनापरित्यक्तेऽपि द्रव्यलिङ्गे स्वलिङ्गे प्रतिसेवनात्। भावतो लिङ्गं विजढं परित्यक्तमिति २३४–२३५ सम्प्रति सूत्रकृदेवापवादमाह—

“ अणवट्ठप्पं भिक्खुं पारंचिय भिक्खु गिहिभूयं वा। अगिहिभूतं वा कप्पइ तस्स गणावच्छेदितस्स उवट्ठावेत्तए जह। तस्स गणस्स पतियंसिता ” इति ॥

अनवस्थाप्यं भिक्षुं पारांचितं वा भिक्षुं गृहीभूतमगृहीभूतं वा कल्पते तस्स गणावच्छेदिन उपस्थापयितुं कथमित्याह–यथा तस्य गणस्य प्रीतीकं प्रीतिकरमुपस्थापनं स्यात्। तथा कल्पतेनान्यथा, इह यो गृहस्थीभूतः सन्। तावदुपस्थाप्यते। एवमस्यापवादविषयता यस्त्वगृहीभूतः सोऽपवादविषयस्तस्योत्सर्गतः प्रतिषिद्धत्वात्। तत्र यैः कारणैरगृहीभूतोऽप्युपस्थाप्यते तान्यभिधित्सुराह—

अगिहिभूते कारइ रायणुवत्तिए पदुट्ठसमणो वा । पर मोयावण इच्छा दोण्ह गणाणं विवादो वा ॥

अगृहीभूतोऽगृहस्थीभूतः सन् उपस्थाप्यः क्रियते राजानुवृत्या यदि वा प्रद्विष्टः स्वगणोऽथवा परैर्बलात्कारणे मोचापनं परमोचापनं यद्वा इच्छा पूर्यते द्वयोर्गणयोर्विवाद एतैः कारणैरगृहीभूतोऽप्युपस्थाप्यते तत्र यथाराजानुवृत्त्या सोऽगृहस्थीभूतोऽप्युपस्थाप्यो भवति । तथा भाव्यते-इहानवस्थाप्यं पाराश्चितं वा कोऽपि प्रतिपन्नस्तस्य चायं कल्पो यावदनवस्थाप्यं पाराश्चितं वा वहति तावद्बहिः क्षेत्रादवतिष्ठते । स च बहिर्यावत्तिष्ठति तावदगृहस्थः क्रियते किं त्वागतः करिष्यति । बहिश्चावतिष्ठमानः स जिनकल्पिक इव भिक्षाचर्याभलेपकृद्भक्तादिग्रहणात्मिकां करोति । तस्य च तथा बहिस्तिष्ठतो यदाचार्यः करोति तथा प्रतिपादयति—२३६

उल्लोयणं गवेसण आयरिओकुणति सव्वकालंपि । उप्पण्णे कारणंमि सव्वपयत्तेण कायव्वं ॥२३७॥

यस्याचार्यस्य समीपेऽनवस्थाप्यं पाराश्चितं वा प्रतिपन्नः स आचार्यः सर्वकालमपि यावन्तं कालं तत्प्रायश्चित्तं वहति तावन्तं सकलमपि कालं यावत्प्रतिदिवसमवलोकनं करोति । तत्समीपं गत्वा तद्दर्शनं करोतीत्यर्थः तदनन्तरं गवेषणं गतोऽप्यक्लाम(क्लान्त) तया तव दिवसो रात्रि र्वेति पृच्छां करोति उत्पन्ने पुनः कारणे ग्लानत्वलक्षणे सर्वप्रयत्नेन स्वयमाचार्येण कर्तव्यं भक्तपानाहरणादि ।

जो उ उवेहं कुज्जा, आयरिओकेणई पमाएण । आरोवणाउ तस्स कायव्वा पुव्व निद्दिट्ठा ॥ २३८ ॥

यः पुनराचार्यः केनापि प्रमादेन जनव्याक्षेपादिना उपेक्षां कुरुते न तत्समीपं गत्वा तच्छरीरस्योदन्तं वहति। तस्य आरोपणा प्रायश्चित्तप्रदानं पूर्वनिर्दिष्टा कर्तव्या। चत्वारो गुरुकास्तस्य प्रायश्चित्तमारोपयितव्यमिति भावः। यदुक्तमुत्पन्ने कारणे सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं तद्भावयति—

आहरति भत्तपाणं उवत्तणमादियं ति से कुणति। सयमेव गणाहिवती अगिलाणो सयं कुणति ॥२३९॥

अथ सोऽनवस्थाप्यः पाराश्चितो वा ग्लानोऽभवत् ततस्तस्य गणाधिपतिराचार्यः स्वयमेव भक्तं पानं वा हरति आनयति उद्वर्तनादिकमप्यादिशब्दात् परावर्तनोद्धरणोपदेशनादिपरिग्रहः स तस्य स्वयं करोति। अथ जातो ग्लानो नीरोगस्ततः स आचार्यं न किमपि कारयति किंतु सर्वं स्वयमेव कुरुते। अधुना यदुक्तमुलोयणं गवेसणत्ति तद्व्याख्यानार्थमाह—

उभयंपि दाऊण स पडिपुच्छं वोढुं सरीरस्स य वट्टमाणिं।
आसासइत्ताण तवो किलंतं तमेव खेत्तं समुवेंति थेरा ॥ २४० ॥

स्थविराः आचार्याः शिष्याणां प्रतीच्छकानां च उभयमपि सूत्रमर्थं चेत्यर्थः। किं विशिष्टमित्याह—सप्रतिपृच्छं पृच्छा प्रश्नः तस्याः प्रतिवचनं प्रतिपृच्छा प्रत्युक्तौ प्रतिशब्दः सह प्रतिपृच्छा यस्य तत् सप्रतिपृच्छं सूत्रविषये अर्थविषयेवा यद्येन पृष्टं तत्र प्रतिवचनं चेत्यर्थः दत्वा तत्सकाशमुपगम्य तस्य शरीरस्य वर्तमानमुदन्तं वहति। अल्पक्लामतां पृच्छतीति भावः। सोऽपि चाचार्यं समागतं मस्तकेन वन्दे इति फेटावन्दनकेन वन्दते। शरीरस्य चोदन्त मूर्द्धा(ध्वं) यदि तपसा क्लाम्यति तत आश्वासयति। आस्वास्य च तदेव क्षेत्रं यत्र गच्छोऽवतिष्ठते तत्रसमुपगच्छन्ति कदाचिन्नगच्छेयुरपि तत्रेमानि कारणानि।

गेलग्गेण वि पुट्ठो अभिणव मुक्को ततो वरोगातो। कालम्मि दुब्बले वा कप्पे अग्गे व वाघातो ।२४१।

इहैकस्यापि कदाचिदेकवचनं सर्वस्यापि वस्तुन एकानेकरूपताख्यापनार्थमित्यदुष्टं आचार्यो ग्लान्येन वा स्पृष्टः स्यात् ग्लानो भवेदिति भावः। अथवा तस्मात् रोगात् अभिनवमुक्तस्तत्कालमुक्तः स्यात् ततो न गच्छेत् यदि वा काले दुर्बले न विद्यते बलं गमनाय यस्मिन् गाढातपः संभवादिना दुर्बलो ज्येष्ठाषाढादिको दुरुशब्दोऽभाववाची तस्मिन् न गच्छेत् शरीर क्लेशसंभवात्। कज्जेअग्गे व वाघातो इति अत्र सप्तमी तृतीयार्थे प्राकृतत्वात्ततोऽयमर्थः। अन्येन वा कार्येण राज्ञा प्रद्वेषतो निर्विषयत्वाज्ञापनादिना व्याघातो भवेत्। ततो न गच्छेदिति अगमने चोपाध्यायः प्रेषणीयोऽन्यो वा तथा चाह—

पेसेइ उवज्झायं अन्नं गीयं च जो तहिं जोग्गो। पुट्ठो व अपुट्ठो वा तहाविदीवेति तं कज्जं ॥२४२॥

पूर्वोक्तकारणवशतः स्वयमाचार्यस्य गमनाभावे उपाध्यायं तदभावेऽन्यो वा गीतार्थस्तत्रयोग्यस्तं प्रेषयति। स च तत्र गतः सन् तेन पाराश्चितेन किमिति अद्य क्षमाश्रमणो नायात इति पृष्टो वा अथवा न पृष्टस्तथापि तत्कारणं कार्यं कारणं दीपयेत् तथा अमुकेन कारणेन नायात इति ॥

जाणंतामाहप्पं सयमेव भणंति एत्थ तं जोग्गो। अत्थि मम एस विसयो अजाणते सोव ते बेति ॥

इह यदि ग्लानीभवनादिना कारणेन क्षमाश्रमणानामनागमनं पृष्टेनापृष्टेन वा दीपितं तदा न किमप्यन्यत्तेन वा पाराश्चितादिना वक्तव्यम्। किं तु गुर्वादेश एवोभाभ्यां यथोदितः सम्पादनीयः। अथ राज्ञा प्रद्वेषतो निर्विषयत्वाज्ञापना-

दिना, व्याघातो दीपितस्तत्र यदि ते उपाध्याया अन्ये वा गीतार्थास्तस्य शक्तिं स्वयमेवबुध्यन्ते। ततो जानन्तः स्वयमेव तस्य माहात्म्यं तं ब्रुवते, यथा अस्मिन् प्रयोजने त्वं योग्य इति क्रियतामुद्यमः। अथ न जानते तस्य शक्तिं ततः स एव तान् अजानान् ब्रूते यथा अस्ति ममात्र विषय इति एतच्च स्वयमुपाध्यायादिभिर्वा भणितो वक्ति—

अत्थ उ महाणुभागो जहा सुहं गुणसयागरो संघो। गुरुगं पि इमं कज्जं मं पप्प भविस्सए लहुयं॥

तिष्ठतु यथासुखं महान् अनुभागोऽधिकृतप्रयोजनानुकूला अचिन्त्या शक्तिर्यस्य स तथा गुणशतानामनेकेषां गुणानामाकरो निधानं गुणशताकरः सङ्घः यत इदं गुरुकमपि कार्यं मां प्राप्य लघुकं भविष्यति, समर्थोऽहमस्य प्रयोजनस्य लीलयापि साधने इति भावः। एवमुक्ते (क्तः) सोऽनुज्ञातः सन् यत्करोति तदेवाह—॥ २४४॥

अभिहाणहेतुकुसलो बहूसु नीराजितो विउ सभासु। गंतूण रायभवणे भणति तं राय दारट्ठं॥

अभिधानहेतुकुशल इति अभिधानेषु शब्देषु हेतुषु साध्यगमकेषु कुशलो दक्षोऽभिधानहेतुकुशलः शब्दमार्गे तर्कमार्गे वातीव क्षुण्ण इत्यर्थः अत एव बहुषु विद्वत्सभासु नीराजितो निर्वटितः इत्थं भूतः सन् राजभवनं गत्वा तं राजद्वारस्थं प्रतीहारं भणति किं भणतीत्यत आह—॥ २४५॥

पडिहाररूवी भण रायरूविं, तमिच्छए संजयरूविदट्ठुं।
निवेदयित्ता य स पत्थिवस्स, जहिं निवो तस्स तयं पवेसे॥ २४६॥

हे प्रतीहार रूपिन् मध्ये गत्वा राजरूपिणं राजानुकारिणं भण ब्रूहि, यथा त्वां संयतरूपी द्रष्टुमिच्छति एवमुक्तः सन् प्रतीहारस्तथैवास्य निवेदयति । निवेद्य च राजानुमत्या यत्र नृपोऽवतिष्ठते तत्र तं साधुं प्रवेशयति—

तं पूयइत्ताण सुहासणत्थं, पुव्विंसु रायागयकोउहल्लो ।
पण्हे उराले असुए कयाई, सव्वावि आइक्खइ पत्थिवस्स ॥ २४७ ॥

तं साधुं प्रविष्टं सन्तं राजा पूजयित्वा शुभासनस्थं शुभे आसने निषण्णमागतकुतूहलः समुत्पन्नकुतूहलोऽप्राक्षीत् । कानित्याह—प्रश्नान् उदारान् गंभीरार्थान् कदाचिदप्यश्रुतान् प्रतिहाररूपिन् इत्येवमादिकान् सचापिसाधुरेवंपृष्टः पार्थिवस्याचष्टे, किमाचष्टे इत्याह—

जारिसयायआरक्खा सक्कादीणं न तारिसा, तुह रायदारपालो तं पि चक्कीणपडिरूवी ॥

यादृशकाःखलु शक्रादीनामादिशब्दाच्चा सुरादि परिग्रहः आत्मरक्षा न तादृशः एष तव राजन् । द्वारपालस्तत उक्तं हे प्रतिहाररूपिन् तथा त्वमपि यादृशश्चक्री चक्रवर्त्तिः तादृशो न भवसि रत्नाद्यभावादत्रान्तरे चक्रवर्त्तिसमृद्धिराख्यातव्या । किन्तु प्रतापशौर्यन्यायानुपालनादिना तत् प्रतिरूपोऽसि तत उक्तं राजरूपिणं ब्रूहिचक्रवर्तिप्रतिरूपमित्यर्थः । एवमुक्ते राजा प्राह—त्वं कथं श्रमणानां प्रतिरूपी तत आह—॥ २४८ ॥

समणाणं पडिरूवी जं पुच्छसि राय तं कहमहंति । निरतियारा य समणा न तदाहं तेण पडिरूवं ॥

यस्त्वं राजन् पृच्छसि अथ कथं त्वं श्रमणानां प्रतिरूपी तदहं कथयामि । यथा श्रमणा भगवन्तो निरतिचारा न तथाहं ते श्रमणानां प्रतिरूपी न तु साक्षात् श्रमण इति प्रतिरूपित्वमेव भावयति ॥ २४९ ॥

निव्वूढोमि नरेसर खेत्तेविजईण अत्थिउं न लभे । अतियारस्स विसोही पकरेमि पमायमूलस्स ॥

हे नरेश्वर पृथिवीपते ! प्रमादमूलस्यातिचारस्य सम्प्रति विशोधिं करोमि, तां च कुर्वन् निर्यूढोऽस्मि निष्कासितोऽस्मि । तत आस्तामन्यत् क्षेत्रेऽपि यतीनामहं स्थातुं न लभे, ततः श्रमण प्रतिरूप्यमिति राजाप्राह—कस्त्वया कृतोतीचारः का वा. तस्य विशोधिरेवं पृष्टे यत्कर्तव्यं तदाह—॥ २५० ॥

कहणा उट्टण आगमण पुच्छणं दीवणाय कज्जस्स । वीसज्जियंति य मया हासुस्सितो भणति राया ॥

कथनं राज्ञा पृष्टस्य सर्वस्याप्यर्थस्य प्रसङ्गतोऽन्यस्यापि यथा प्रवचनप्रभावना भवति । तत आवर्तनमाकम्पनं राज्ञो भक्ती भवनमिति भावः । तदनन्तरमागमनप्रच्छन्नमागमनकारणस्य प्रश्नः । केन प्रयोजनेन यूयमत्रागताःस्थ, अत्रान्तरे येन कार्येण समागतस्तस्य दीपना प्रकाशना, ततो राजा हासोस्सितो त्ति हासेन उत्सृता हृष्टोद्धासो स्मितो हसितमुखप्रहृष्टश्च सन्नित्यर्थः । भणति यथा मया विसर्जितं मुत्कलितमिति । अथ किं तत्कार्यं यस्य राज्ञो मुत्कलनं कृतमित्यत आह—॥२५१॥

वायपरायणकुवितो चेइयतद्दव्वसंजत्ती गहणो । पुव्वत्ताण चउण्हवि कज्जाण हविज्ज अन्नयरं॥२५२॥

वादे पराजयेन कुपितः स्यात् अथवा चैत्यं जिनायतनं किमपि तेनावष्टब्धं स्यात् ततस्तन्मोचनात् क्रुद्धोभवेत्, । यदि

वा तद्द्रव्यस्य चैत्यद्रव्यस्य ग्रहणेऽथवा संयत्याग्रहणे ततः पूर्वोक्तानां कल्पाध्ययनोक्तानां चतुर्णां निर्विषयित्वा ज्ञापनादीनां कार्याणामन्यतरत् कार्यं भवेत् ॥

संघो न लहति कज्जं लद्धं कज्जं महाणुभागेणं । तुज्झं तु विसज्जमी, सोविय संघोत्ति पूएइ ॥२५३॥

निर्विषयित्वाऽज्ञापनमुत्कलनादिलक्षणं कार्यं सङ्घो न लभते । किन्तु तेनानवस्थाप्येन पाराञ्चितेन वा महानुभागेन लब्धं, न च स एवं कार्यलाभेऽपि गर्वमुद्वहति यत आह—तुज्झं तु इत्यादि राजा प्राह—युष्माकं तु निश्चितं प्रभावेनाहं पूर्वग्राहं विसृजामि नान्यथा सोऽपि ब्रूते—राजन् कोऽहं कियान्मात्रो वा गरीयान् सङ्घो भट्टारकस्तत्प्रभावादहं किञ्चिदज्ञ स्तस्मात्सङ्घमाहूय क्षमयित्वा च यूयमेवं ब्रूथ—मुत्कलितं मया युष्माकमिति सङ्घं पूजयति । ततः किमित्याह—

अब्भत्थितो व रण्णा, सयं व संघो विसज्जयति तुट्ठो। आदीमज्झवसाणे सव्वाविदोसो धुओ होति ॥२५४॥

अभ्यर्थितो वा राज्ञा सङ्घो यदि वा स्वयमपि सन्तुष्टः सङ्घो विसर्जयति किमुक्तं भवति । यद्व्यूढं शेषं सर्वं प्रसादेन मुक्त्वा सोऽगृहस्थीभूत एवोपस्थाप्यते इति एतदेवाह—सव्वापि दोषो धुतः प्रकम्पितः प्रसादेन स्फटित इत्यर्थः। आदौ मध्ये अवसाने वा भवति राजानुवृत्तिद्वारं गतम् । इदानीं प्रद्विष्ट स्वगणद्वारमाह—

स गणो य पदुट्ठो से आवण्णो तं च कारणं नत्थि। एएहिं कारणेहिं य गिहिप्भूते उवट्ठवणा ॥२५५॥

स तस्याचार्यस्य स्वगणः प्रसिद्धः सन् ब्रूते । यथा मुकेन कारणेनैष पाराञ्चितप्रतिपत्त्या गृहिभूतत्वमापन्न इति तच्च

कारणं तस्याचार्यस्य नास्ति । एताभ्यां कारणाभ्यां स्वगणप्रद्वेष कारणाभावलक्षणाभ्यामगृहीभूते अगृहस्थीभूतस्य उपस्थापना क्रियते । एष गाथाक्षरार्थमाह । भावार्थस्त्वयम्—

एगा तरुणी बहुसयणं घेतुं पव्वइया, अन्नया ताए संजतीए आयरितो उभासिओ आयरिएण नेच्छिया, ताहे सा पदोसमावन्ना आयरियस्स तेसिं सयणाणं पव्वइयाणं कहेइ मं एस आयरितो उवसग्गेइ, ताहे ते संजतीए नियल्लग पव्वइया आयरियस्स पउट्ठा भणंति एस आयरितो पारांचिए गिहिभूतो आ भवति, ततो आयरितो अन्नं गणं गंतुं सव्वं जहट्ठियं परिकहेइ; सोय जंगणं गतो, ते तं कज्जं परमत्थं जाणे त्ता तेसिं गमणं रोहेहित्ति; खेत्तस्सबाहिं काऊण तेवि खेत्तस्स बहि ट्ठिया; मा तेसिं अब्भक्खाणइ, त्ताण मिच्छारूपा इच्छा सफला होइत्ति, अगिहिभूयं केयवेण उवट्ठावेंति, तदेवाह——

उहा सणं पडिसिद्धा बहु सयणा देज्ज त्थो भगवत्तिणी ।
तं चावण्णमन्नत्थ कुणह गिहियंति तेबेंति ॥२५६॥

ते नाऊण पउट्ठे माहोहिति ते मिगस्स तरउत्ति मिच्छिच्छा मासफला होहित्ति, तोसितो अगिहिभूतो ॥

काचिद् व्रतिनी बहुस्वजना ऽवभासते याचते, प्रतिसिद्धा सतीच्छोभगमिति अभ्याख्यानं दद्यात् । कालत्रयेऽपि सप्तमीति दत्तवती तथाभ्याख्यानसम्पादितं प्रायश्चित्तमन्यत्र गणे स आचार्यो वहति, तेच संयती स्वजनाः प्रद्विष्टा ब्रुवते कुरुतैनमाचार्यं गृहिकं गृहस्थीभूतमिति, । ते च गणान्तरस्थविरास्तान् प्रद्विष्टान् ज्ञात्वा मा तेषां गम्यतरः पश्चादभूदिति तेऽपि कैतवेन चेत्राद्बहिस्तत्समीपेस्थिताः तथा मा तेषां मिथ्या रूपा इच्छा सफला भवेदिति । सोऽगृहीभूत एवोपस्थाप्यते, ॥२५७॥ गतं स्वगणप्रद्विष्टद्वारमधुना परमोचापन द्वारमाह—

सोउं गिहिलिंगक्करणं अणुरागेणं भणंति गीयत्था । मागीयं कुणह गुरुं अह कुणह इमं निसामेह ॥
विद्धंसामो अम्हे एवं ओहावणे जइ गुरुणं । एएहिं कारणेहिं अगिहिभूतेउवट्ठवणा ॥ २५९ ॥

एगो बहुसिस्सो आयरितो पडिसेवणाए गिहिभुतत्तमावण्णो सो अन्नं गणं गंतु अलोएइ । तेहिं गिहिभूतो कङ्किउमाढत्तो ततो तस्स सीस्सा भणंति—मा अम्हं गुरुंगिहिभूयं कुणइ, जइ पुण अम्हं गुरुणमेवं उहावणा कीरइति तो अम्हे सव्वे उन्निक्खमिस्सामो । ततो तेसिं अपत्तियं माहोहित्ति अगिहिभूतो चेव सोउवट्ठाविज्जत्ति ॥ अक्षरगमनिका—आचार्यस्य गृहलिङ्गकरणं श्रुत्वा तस्य शिष्या अगीतार्था अनुरागेण भणन्ति । मा गृहिकमस्मदीयं गुरुं कुरुत, अथ करिष्यथ तत इदं निशमयत आकर्णयत । एवमपभ्राजना यदि गुरुणां ततो वयं विध्वंसामोत्ति उन्निष्क्रमिष्यामः । एतेन खल्वनन्तरोदितेन कारणेन अगृहीभूतस्य तस्योपस्थापना गतं परमोचापनद्वारमिदानीमिच्छागणद्वयविवादे इति द्वारमाह—

अण्णोण्णेसु गणेसुं वहंति तेसि गुरवो अगीयाणं । ते बिंति अण्णमण्णं किह काहिह अम्ह थेरत्ति ॥

द्वौ गणौ तयोश्च द्वयोरपि गणयोः साधवोऽगीतार्थास्तेषां चगुरूपस्थापनार्हं प्रायश्चित्तस्थानमापन्नौ नवरमेकोऽगृहिभूतो-पस्थापनार्हमपरोगृही भूतोपस्थापनार्हतौ च परस्परं गणयोः प्रतिपद्येते तद्यथा–एकोऽपरस्मिन् गणे अपरोपि तस्मिन् एवमन्योन्यस्य गणयोस्तेषामगीतार्थानां गुरू प्रायश्चितं वहतस्ते गणाः परस्परं ब्रुवते–कथमस्माकं स्थविरान् करिष्यथ । किं-गृहीभूतान् अगृहीभूतान्वातत्र यो गृहिभूतोपस्थापनार्ह प्राप्त स्तद्गणं प्रतीतरे ब्रुवते गृहीभूतं करिष्यामः ।

गिहिभूतेत्तिय उत्ते अम्हेवि करेमो तुज्झगिहीभूतं, अगिहिं दोन्निवि मए भणंति थेरा इमं दोवि ।
नविसुज्झेमो अम्हे अगिहिभूया तहाविणिच्छेसु, इच्छा सं पूरिज्जइ गणपीतिकारगेहिं तु ॥ २६२ ॥

गृहीभूतं करिष्याम इत्युक्ते इतरे वदन्ति वयमपि तवाचार्यं गृहिभूतं करिष्यामः । तत्रैवं परस्परं विवादे तान् द्वयानपि मृगान् अगीतार्थान् भणन्ति । द्वावप्यगृहिभूतौ वयमुपस्थापयिष्यामः,। इतरौ च द्वावाप्याचार्याविदं ब्रूतः न वयमगृहिभूताः शुद्ध्यामः तस्माद्गृहीभूता क्रियामहे इति। एवं यद्यप्य गृहीभूतोपस्थापनं तेनेच्छन्ति तथापि तेषु तथा अनिच्छत्स्वपि गण-प्रीतिकारकैर्महद्भिः स्थविरैः सं ति तेषां द्वयानामपि गणसाधूनामिच्छा पूर्यते द्वावप्यप्रीति परिहारार्थमगृहस्थीभूतावुप-स्थाप्यते इत्यर्थः ॥

सूत्रम्––दोसाहम्मिया एगतो विहरंति, तेहिं एगे तत्थ अण्णयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता

आलोइज्जा अहणं भंते ! अमुएणं साहुणा सद्धिं इमियम्मिकारणम्मि मेहुण पडिसेवी, पच्चयहेउं च सयं पडिसेवियं भणति, तत्थपुच्छियव्वे किं पडिसेवी ? अपडिसेवी ? सेय वएज्जा पडिसेवी परिहारपत्ते; सेय वएज्जाणो पडिसेवी णो परिहारपत्ते जेसेपमाणं वदति सेय पमाणा उ घेतव्वे, सिया से किमाहु भंते ! सच्चपइण्णा ववहारा सू. २४ अथास्य सूत्रस्य पूर्व सूत्रेण सह कः सम्बन्ध स्तत आह—

पुव्वं वतेसु ठविए रायणियत्तं अविसहं कोइ। उमो भविस्सत्ति इमो उ च्छोभग सुत्तसंबंधो ॥२६३॥

अनन्तरे अनवस्थाप्यसूत्रे द्वयोर्मध्ये कोऽपि पूर्वव्रतेषु स्थापितः स्यात् उपस्थापितः स्यात् इत्यर्थः । अपरं पश्चात् तत्र योऽसौ पूर्वमुपस्थापितः पश्चादुपस्थापितस्य रत्नाधिको भवति; स च पश्चादुपस्थापितः कोऽपि पूर्वं व्रतेषु स्थापितस्य रत्नाधिकत्वमविषहमानश्चच्छिद्राणि प्रेक्षते, प्रेक्षमाणश्च कदाचिच्छिद्रमुपलभ्यायम वमो लघुर्मम भविष्यतीति बुद्ध्या च्छोभकमयाख्यानं ददाति, तत एतदर्थप्रतिपादनार्थमवस्थाप्यपाराञ्चितसूत्रानन्तरमधिकृतमभ्याख्यानसूत्रं प्रवृत्तमित्येष स्थोभकः सूत्रसम्बन्धः, अथवान्यसंबंधः

पीतिय पडिवक्खो वा अचियत्तगोण च्छोभगं देज्जा । पच्चयहेउं च परे सयं च पडिसेवियं भणइ ॥

अधस्तनानन्तर सूत्रेऽभिहितमिदं यथा तस्य गणस्य प्रीतिकं भवति,। तथोपस्थापनीयःतस्य च प्रीतिकस्य प्रतिपक्षो वा

शब्दः सम्बन्धस्य प्रकारान्तरोपदर्शने अचियत्तमप्रीतिकमचियत्तंति वा अपियत्तन्ति वा एगट्ठमिति वचनात्। तेन च प्रीतिकेन च्छोभकमभ्याख्यानं दद्यादिति पूर्वं सूत्रानन्तर मस्याभ्याख्यानसूत्रस्योपनिपातः। अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—

द्वौ साधर्मिकौ सांभोगिका वेकत एकेन संघाटकेन विहरतः। तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये एक इतरस्याभ्याख्यानप्रदाननिमित्तमन्यतरदकृत्यस्थानं मैथुनादिकं प्रतिसेव्य प्रतिसेवितमभ्युपगतस्य गुरूणामन्तिके आलोचयेत् आलोचनाप्रकारमाह—अहणमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त! अमुकेन साधुना सार्धमस्मिन् कारणे मैथुनादिके प्रतिसेवी। किमुक्तं भवति। तेनानेन मैथुनादिना कारणेन चारित्रप्रतिकूलक्रियासेवनाभाग् जात इति। अथ स कस्मादात्मानं प्रति सेवितवंतमभ्युपगच्छति न परस्यैव केवलस्याभ्याख्यानं ददाति तत आह—पच्चवहेउं चेत्यादि। परेषामाचार्याणामन्येषां च साधूनामेष सत्यं वदत्यन्यथा को नामात्मानं प्रतिसेवितमाभिमन्यत इति प्रत्ययो विश्वासः स्यादिति हेतोः स्वयमपि च प्रतिसेवितमिति भणति,। एव मुक्तेयस्याभ्याख्यानमदायि स प्रष्टव्यः। किं भवान् प्रतिसेवी न वा, तत्र यदि स वदेत् प्रतिसेवी ततः स परिहारप्राप्तः स्यात् परिहारतपोभाक् क्रियते,। उपलक्षणमेतत् च्छेदादिप्रायश्चित्तभागपि क्रियते इति दृष्टव्यः। अथ स वदेत् नाहं प्रतिसेवी तर्हि न परिहारप्राप्तः स्यात्, न परिहारतपः प्रभृति प्रायश्चित्तभाक् क्रियते इति भावः। स च प्रतिसेवी वा यदभ्याख्यानदाता से तस्य प्रतिसेवनाया प्रमाणं चरिकादि वक्ति,। तस्मात्प्रमाणात् गृहीतव्यो निश्चेतव्यः स अथ किं कस्मात्कारणादेवमाहुर्भवन्तो हे भदन्त सूरिराह—सत्यप्रतिज्ञाव्यवहारास्तीर्थकरैः दर्शिताः। ततो यथा कथंचित्प्रतिसेवी अप्रतिसेवी वा क्रियते। एष सूत्राक्षरार्थः। अधुना निर्युक्ति भाष्यविस्तरः। तत्र भिक्षाचर्या विचारभूमिगमनविहारादिषु यो रत्नाधिकतरः कुतश्चिद्दोषा-

दवमो जातः स तमवमरत्नाधिकं यैः कारणैरभ्याख्यानेन दूषयति। तानि प्रतिपादयिषुराह—

रायणियवायएणं खलियमिलितपेल्लणाए उदएणं। देउलमेहुणंमि य अप्भक्खाणं कुडंगंमि ॥२६५॥

रत्नाधिकवातेन रत्नाधिकोऽहमिति गर्वेण अवमरत्नाधिकं दशविधचक्रवालसामाचार्यामस्खलितमपि कषायोदयेन तर्जयति। यथा हे दुष्ट शैचक! स्खलितोऽसीति तथा ऐर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य प्रथममेव परावर्तयन्तं यदि वा अग्रिमतरपदं पदेन विच्छिन्नं सूत्रं उच्चारयंतं हा दुष्ठु शैत्तकामिलि तमुच्चारयसीति। तथा पेल्लणत्ति अन्यैः साधुभिर्वार्यमाणोऽपि कषायोदयतस्तं हस्तेन प्रेरयति तर्जयति। ततः सो वमरत्नाधिकः कषायितः सन् चिन्तयति एष रत्नाधिक वातेनेत्थं बहुजनसमचं तर्जयति। अथ चैषा सामाचारी रत्नाधिकस्य सर्वं चंतव्यमिति ततस्तथा करोमि। यथैष ममलघुको भवति। एवं चिन्तयित्वा तौ द्वावपि भिक्षाचर्यायै गतौ च तृषितौ बुभुक्षितौ वेत्येवं चिन्तयन्तौ चिन्तितवन्तौ अस्मिन्नार्यादेवकुले वृक्षविषमे वा प्रथमालिकां कृत्वा पानीयं पास्याम इति। एवं चिन्तयित्वा तौ तदभिमुखं प्रस्थितौ। अत्रान्तरे अवमरत्नाधिकः परिव्राजिकामेकां तदभिमुखं गच्छन्तीं दृष्ट्वा स्थितोपलब्ध एष इदानीमिति चिन्तयित्वा रत्नाधिकं वदति—अहो अज्ज ज्येष्टार्य कुरु त्वं प्रथमालिकां पानीयं वा पिब, अहं पुनः संज्ञां व्युत्सृच्यामि। एवमुक्त्वा त्वरितं वसतावागत्य मैथुने अभ्याख्यानं ददत् आलोचयति तथा चाह—देउले इत्यादि देवकुले आर्यादेवगृहादौ कुडङ्गे वा वृक्षविषमे प्रदेशे मैथुने अभ्याख्यानं दातुं वसतावागत्य आलोचयति, यथा आलोचयति, तथा दर्शयति—

जेट्ठज्जेण अकज्जं सज्जं अज्जा घरे कयं अज्जं। उवजीवितोत्थ भंते मए वि संसट्ठकप्पो व ॥ २६६ ॥

ज्येष्ठार्येणाद्य सद्य इदानीमार्यागृहे कृतमकार्यं मैथुनासेवालक्षणं ततो भदन्त तत्संसर्गतो मयापि संसृष्टकल्पो मैथुन-प्रतिसेवा अत्रास्मिन् प्रस्तावे उपजीवितः—

अहवा उच्चारगतो कुडंगमादी कडिल्लदेसम्मि। वेत्ती कयं अकज्जं जेट्ठज्जेणं सह मएवि ॥ २६७ ॥

अथवेत्यभ्याख्यानस्य प्रकारान्तरप्रदर्शने कुडङ्गादौ कडिल्लदेशे गहन प्रदेशे उच्चाराय गतस्तत्र ज्येष्टार्येण सह मयापि कृतमकार्यमिति। तस्माद्व्रतानि मम साम्प्रतमारोपयत। एवमुक्ते सूरिभिः स एवं वक्तव्यः।

तम्मागते वयाइं दाहामो देंति वा तुरंतस्स। भूयत्थे पुण नाए अलियनिमित्तं न मूलंतु ॥ २६८ ॥

योऽसौ त्वया अभ्याख्यातः स यदा आगतो भविष्यति तदा तस्मिन्नागते व्रतानि ते दास्यामः। अथ स त्वरमाणो ब्रूते। भगवन् कुशाग्रस्थितवाताहतजलबिन्दुरिवातिचञ्चलं जीवितमिति न शक्यते। क्षणमात्रमप्यव्रतेन स्थातु मित्यधुनैव मह्यं दीयतां व्रतादीनीति तस्यैव त्वरमाणस्य ददति व्रतानि वा शब्दो विकल्पार्थः। अत्र पुनर्भूतार्थो गवेषणीयः किमयं सत्यं ब्रूते उतालिकं तत्र यथा भूतार्थो गवेषणीयस्तथानन्तरमेव वक्ष्यते। भूतार्थे च गते ज्ञाते यदि सत्यं सदा द्वयोरपि मूलं दीयते,। अथालीकं ततो योऽभ्याख्यातः स शुद्धः इतरत्वस्य त्वभ्याख्यातुर्मूलं न दीयते किन्त्वलीकनिमित्तं मृषावादप्रत्ययं चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तामिति सम्प्रति यथा भूतार्थो ज्ञायते तथा प्रतिपिपादयिषु द्वारगाथामाह—

चरियपुच्छणपेसण कावालियतवो संघो जं भणति। चउभंगो हि निरिक्खी देवयाय तहियं विही एसो

तत्र भूतार्थे ज्ञातव्ये एष विधिश्चरिका परिव्राजिका तस्याः प्रच्छनाय वृषभाणां प्रेषणं साचेत् सत्यवादिनी न मन्यते। ततस्तौ द्वावपि पृथगुपाश्रये प्रेष्य तत्र वृषभास्तत्स्वरूपगवेषणाय कापालिकरूपेण प्रेष्यन्ते। कापालिकग्रहणमुपलक्षणं तेन स रजस्कादिरूपेणापीत्यपि द्रष्टव्यम्। एवमपि भूतार्थानिर्णये तवोत्ति तपस्वी कार्योत्सर्गेण देवतामाकम्प्य पृच्छति। एतस्यापि प्रकारस्याभावे संघो मेलयित्वा प्रच्छनीयस्तेन च निरीक्षणो निरीक्षकानाधिकृत्य चतुर्भङ्गी केचित् तथाभूतं तथाभावेन पश्यन्तीत्यादिरूपा वक्ष्यमाणा प्ररूप्यते। गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात्। सा च चतुर्भङ्गी भद्रप्रान्तदेवता आश्रित्य संभवति। एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः साम्प्रपमेनामेव गाथां विवरीषुराह—॥ २६९ ॥

आलोइयंमि निउणो कज्जं से सीसए तयं तव्वं। पडिसिद्धिंमि य इयरो भणति बियं पि ते नत्थि॥

अभ्याख्यातः साधुरागतः सन् आलोचयति प्रथमालिकां यावन्न जानामि द्वितीयः सङ्घाटकः क्वापि गत इति। केवलोऽहमागतोऽस्मि तत् आचार्या ब्रुवते। सम्यगालोचय ततः स स्मृत्वा आलोचयति यावत्तस्मिन्नपि तृतीये वारे तदालोचितं ततस्त्रिगुणे त्रिःकृत्वा आलोचिते यदि न प्रतिसेवितमित्यालोचयति। ततो येन कारणेन त्रीन् वारानालोचापितस्तत्कार्यं करणं सर्वं से तस्य कथ्यते,। शिष्यते यथा स एष तव सङ्घाटकस्त्वया सह किञ्चिन्मात्रं हिण्डित्वा समागतो ब्रूते—ज्येष्ठार्येण आर्यागृहे वृक्षविषमे वा क्वचित्प्रदेशे कृतमकार्यं तत्संसर्गतो मयापि संसृष्टकल्प उपजीवित इति ततोऽभ्याख्यातः साधुर्वदति न मया

प्रतिसेवितमेवं तेन प्रतिषिद्धे प्रतिसेविते इतरोऽभ्याख्यानप्रदाता भणति–अहो ज्येष्ठार्य तव द्वितीयमपि व्रतं नास्ति । आस्तां चतुर्थमित्यपि शब्दार्थः ।।

दोण्हंपि अणुमएणं चरियावसहे पुच्छियपमाणं अन्नत्थवसहतुब्भे जा कुणिमो देव उस्सग्गं ॥२७१॥

एवं तयोर्द्वयोरपि विवदतो रेवमुच्यते–चरिका पृच्छ्यतां यत्सावद्यति तत्प्रमाणयिष्यते । एवमुक्ते यदि तौ द्वावप्यनुमन्येते–ततो द्वयोरनुमतेन सम्मत्या इत्यर्थः । वृषभाश्चरिकां प्रष्टुं प्रेचन्ते ते च तत्र गताः प्रथमतश्चरिकां प्रज्ञापयन्ति । प्रज्ञाप्य पृच्छन्ति । किमत्र सत्यमलीकं वा एवं वृषभैश्चरिका पृष्टा सती यत् ब्रूते तत्प्रमाणं कर्तव्यम् । तत्र चरिकयोक्तं भगवन् अभ्याख्यानं तेन द्वितीयेन तस्मै दत्तमिति । एतच्चोक्तं वृषभा वसतावागत्य गुरवे निवेदयन्ति । तैर्यथावस्थिते निवेदिते यद्यन्यतरो वदति गूहयति चरिका न सम्यक्कथयति । तदा गुरवो द्वावपि ब्रूते यूयमन्यत्र वसतिं याचयि(चि)त्वा तत्र वसथ यावदद्य रात्रौ देवताराधनार्थं कायोत्सर्गं कुर्मः ! किमुक्तं भवति कायोत्सर्गेण देवतामाकम्प्य पृच्छामः । कोऽत्र सत्यवादी को वालीकवादी इति एवमुक्ते द्वावपि वसत्यन्तरे गतौ अत्रान्तरे कापालिकद्वारोपनिपात इति तदभिधित्सुराह—

अट्ठिगमादी वसभा पुव्विं पच्छाव जंति निसिसुणणा । आवस्सग आउट्टणा सब्भावे वा असब्भावे ॥

अस्थिकाः कापालिकाः आदिशब्दात् सरजस्कादि परिग्रहस्तद्रूपाः सन्तः किमुक्तं भवति । कापालिकवेषं वा सरजस्कवेषं वा यदि वा मायास्तनवीर्यं वेषं कृत्वायस्यां वसतौ द्वावपि जनौ तिष्ठतस्तत्र पूर्वं वृषभा गच्छन्ति यदि वा तयोर्गतयोः पश्चात्तत्र गत्वा रात्रौ मातृकस्थानेन सुप्ता इव तिष्ठन्तो द्वयोरपितयोः परस्परमुल्लापं शृण्वन्ति । तयोश्चावश्यकं कर्तुकामयोर्योऽ-

सावमरत्नाधिकोऽभ्याख्यानदाता स इतरं प्रति मिथ्यादुष्कृतेनोपस्थितः एतद्वदति त्वं मया असत्याभ्याख्यानेनाभ्याख्यातो मिथ्यादुष्कृतमिति ततो रत्नाधिको ब्रूते । किं नाम तवापकृतं मया येनासदाभ्याख्यानं मे दत्तमिति अवमरत्नाधिको भाषते त्वं नित्यमेव यत्र तत्र वा कार्ये सम्यक् प्रवर्त्तमानमपि हे दुष्ट शैक्षक! इति तर्जयसि तेन मया त्वमसदभ्याख्यानेनाभ्याख्यात एवमावश्यके आवश्यकवेलायामावर्त्तने भावप्रत्यावर्त्तने अलीकाभ्याख्याने सद्भावो ज्ञायते । अथ न परस्परासंभाषणतः सद्भावो ज्ञायते, तदासद्भावपरिज्ञानाभावे तपस्वी प्रष्टव्य इति शेषः । तथा चाह— ॥ २७२ ॥

सेहोत्ति मं भाससि निच्चमेव बहूणमज्झंमिव किं करेमि ।
अभासमाणाण परोप्परं वा दिव्वाणमुस्सग्गतवस्सी कुज्जा ॥ २७३ ॥

नित्यमेव सर्वकालमेव पदे पदे हा दुष्टशैक्षक इति मां भाषसे तेनत्वमसताभ्याख्यानेनाभ्याख्यातः । अथ स रत्नाधिकस्तमवमरत्नाधिकं ब्रूयात् । यदि मया कयापि युवत्या सह कृतमकार्यं ततः किं त्वया बहूनां मध्ये अहमेवमाख्यातोऽनेन कृता प्रतिसेवनेति । किन्त्वहमेवैकान्ते वक्तव्यो भवामि यथा दुष्ठुकृतमालोचय गुरुणामन्तिके इति मम रोषेण त्वयात्मीयमपि विगोपितम् । एवं सद्भावो ज्ञायते । एतावता आवस्सगं आउट्टणसप्भावे वा इति व्याख्यातमिदानीमसद्भावे इति व्याख्यानयति । अभासमाणाण परोप्परं वा इति । अथ कदाचित्तौ रोषतः परस्परं न संलपतः तदा तयोः परस्परमभाषमाणयोर्भूतार्थपरिज्ञानाभावे तपस्वी क्षपको देवताराधनार्थं कायोत्सर्गं कुर्यात् । कायोत्सर्गेण च देवतामाकम्प्य पृच्छति को तयोर्द्वयोर्मध्ये सम्यग्वादी को वा मिथ्यावादीति तत्र यद्देवता ब्रूते तत्प्रमाणमेतेन तप इति द्वारं व्याख्यातम् । अधुना सङ्घद्वारं व्याचिख्यासुरिदमाह—

किंचि तहा तह दीसइ चउभंगे पंतदेवया भद्दा। अन्नीकारइ मूलं इयरे सच्च प्पतिण्णाउ ॥ २७४ ॥

(पू) सर्वप्रकारेणा ज्ञायमाने भूतार्थे सङ्घसमवायं कृत्वा तस्मै आवेद्यते। रत्नाधिको वदति नाहं कृतवान् प्रतिसेवनामितरो ब्रूते द्वावपि प्रतिसेवितवन्ताविति, तत्र किं कर्तव्यमिति एवमावेदने कृते ये सङ्घमध्ये गीतार्थास्ते वदन्ति किञ्चित्तथाभावं तथा भावेनदृश्यते। किञ्चित्तथाभावमन्यथाभावेन दृश्यते, किंचिदन्यथाभावं तथा भावेन, किञ्चिदन्यथा भावमन्यथा भावेन एषा चतुर्भङ्गी। अस्यां चतुर्भङ्ग्यां प्रथमो भङ्गः प्रतीतः। द्वितीयभङ्गभावना त्वेवम्—कोऽपि क्वापि वनप्रदेशे परस्त्रियासह-वर्त्तते, तस्मिंश्चप्रदेशे केचिदारक्षका अपन्यायादक्षमा असि व्यग्रहस्ता वल्गन्ति। ततः काचिद्देवताभद्रिका मा विनश्यत्वेष पुरुष इति तौ दूरान्तरितौ दर्शयति। तृतीयभङ्गे भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः सागारिकमकषायितं सङ्गमकः कषायितं दर्शयति। चतुर्भङ्गः कस्यांचिद्द्विपदिदासं राज्ञा कारितराजनेपथ्यं विनश्यंतं दृष्ट्वा काचिद्भद्रदेवता तदनुकम्पयास्त्रियं दर्शयति,। एवं प्रान्ता च भद्रा देवता अन्यथाभूतं सद्वस्तु अन्यथाकरोति। अन्यथाभूतं दर्शयति। ततो दृष्टमपि यावदप्रमाणमत्र न ज्ञायते किमपि दृष्टमवमरत्नाधिकेन। अथ च सत्यप्रतिज्ञा व्यवहारास्तीर्थकृद्भिरुपदिष्टास्तस्मात् यत् रत्नाधिको ब्रूते—न मया प्रतिसेवित-मिति तत्प्रमाणतः शुद्धः एष न प्रायश्चित्त भागिति, यदपिचावमरत्नाधिको वक्तिमयाप्रतिसेवितमितितदपिप्रमाणमतस्तस्य मूलं प्रायश्चित्तमिति।

सूत्रम्——भिक्खूय गणाओवक्कम्म ओहाणु पेहीवज्जेज्जा——से अहच्च अणोहाइतो सेयइच्छेज्जा

दोच्चंपितमेवगणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए तत्थणं थेराणं इमेयारूवे विवाए समुपज्जित्ताइमं अज्जो जाणह किं पडिसेवी अपडिसेवी सेयपुच्छियव्वे किंपडिसेवी अपडिसेवि सेयवएज्जा पडिसेवी परिहार पत्ते सेयवएज्जा नोपडिसेवी नोपडिहारपत्ते जं से पमाणं वयति से पमाणे घेतव्वे से किं एव माहु भंते । सच्च पइण्णाववहारा ॥——अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धस्तत आह—

त्थोभगदिण्णो दाउं, व त्थोभगसेवियं च तदकिच्चं । सच्चाओव असच्चं ओहावणसुत्तसंबंधो ॥२७५॥

त्थोभकमभ्याख्यानं दत्तं यस्मिन् स च्छोभकदत्तः क्तान्तस्य परनिपातः प्राकृतत्वात् सुखादिदर्शनाद्वासोवधावनप्रेत्ती-भवेत् । इयमत्र भावना—यस्याभ्याख्यानमदायि स कथमहमेवमसताभ्याख्यानेनाभ्याख्यातः कथं वा साम्प्रतमेवमलीककलं-काङ्कितो जनानां पुरत एवमात्मानं दर्शयामीत्यवधावनप्रेत्ती गच्छेत् । अथवा येनाभ्याख्यानं दत्तं स चिन्तयति । यथा अस-दभ्याख्यानमेतस्मै दत्तमेवतच्च बहुभिर्जनैर्ज्ञातं यथानेनासदभ्याख्यानमस्मै दत्तमिति । ततः कथमहं तेषां पुरतः तिष्ठामीत्येवं च्छो(स्थो)भकमभ्याख्यानं दत्वा लज्जया अवधावनप्रेत्ती गच्छेत् । यदि वा तदकृत्यं मैथुनरुपं मोहोदयेन सेवित्वा ज्ञातोऽहं सर्वजनैरपीति लज्जया कोऽप्यवधावनप्रेत्ती यायात् । एतदर्थप्रतिपादनार्थं च्छोभकं सूत्रानन्तरमस्य सूत्रस्योपन्यासः । अथवा यं सम्बन्धः । सच्चाओवअसच्चमिति सत्यसंयमः स पूर्वसूत्रेष्वभिहितः । सत्याच्चान्यदसत्यमसंयमोऽवधावमप्रेत्ती वाऽसंयमं याति । ततोऽसंयमप्रतिपादनार्थमवधावनप्रेत्ति सूत्रमनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या भिक्षुश्च गणात् गच्छादपक्रम्य अवधावनम-

संयमगमनंतदनुप्रेक्षी व्रजेत् । स चानवधावित एव असंयममगत, एव सन् इच्छेत् द्वितीयमपि वारं तमेव गणमुपसम्पद्य विहर्तुं तत्र स्थविराणामयं वक्ष्यमाण एतद्रुपानन्तरमेवोच्यमानस्वरूपो विवादः समुत्पद्येत, इदं भो आर्या जानीत । किमयं प्रतिसेवी किं वा नेति तत्र स प्रष्टव्यः । किं प्रतिसेवी अप्रतिसेवी वा ? कृतप्रतिसेवनाकः तत्र यदि स वदेत् प्रतिसेवी ततः परिहार-प्राप्तः प्रायश्चितप्राप्तः स्यादथ वदेत् न प्रतिसेवी तर्हि नो परिहारप्राप्तो भवति, । यत् स प्रमाणं वदति तस्मात् प्रमाणात् गृही-तव्यमिति सत्योऽसत्यो वा, अथ कस्मादेवमाहुः भदन्त ! सूरिराह—सत्यप्रतिज्ञाव्यवहारास्तीर्थकृद्भिर्देशिता इति कृत्वा एषा सूत्राक्षरगमनिका । सम्प्रति निर्युक्ति भाष्यविस्तरः

सो पुण लिंगेण समं ओहावेमो तु लिंगमहवावि । किं पुण लिंगेण समं, ओहावइ इमेहिं कज्जेहिं ॥

स पुनरवधावनानुप्रेक्षी कोऽपि लिङ्गेन सममवधावेत् । अथवा कोऽपि मुक्त्वा लिङ्गं तत्र शिष्यः प्राह—किं केन कारणेन पुनर्लिङ्गेन सममवधावति । सूरिराह—एतै र्वक्ष्यमाणैः कार्यैः कारणैः कज्जंति वा कारणंति वा एगट्ठमिति वचनात्तान्येव कारणान्यभिधित्सुराह—२७६

जति जीवेहिंति भज्जाइ जइवाविधणं धरइ जइ वोच्छंति । लिंगंमोच्छंसंका पविठे तत्थेव उवहम्मे ॥२७७॥

यदि भार्यादयो मे जीविष्यन्ति जीवतो द्रक्ष्यामीति भावः । यदि वा तन्मे पितृपितामहोपार्जितं स्वभुजोपार्जितं वा धनं धरति विद्यमानमवतिष्ठति, यदि वा वक्ष्यन्ति मुञ्च व्रतं भुङ्क्ष्व विपुलान् भोगानिति । तदा लिङ्गं मोक्ष्यामि नान्यथा, एव मा शङ्कया व्रजतस्तस्य सङ्घाटको दातव्यः । किं कारणमिति चेदुच्यते कदाचित्तेन संघाटकेनान्येन चानुशिष्यमाणः

प्रतिनिवर्तेतापीति हेतोः तथा संघाटके प्रतिनिर्वृत्ते सति किमुत् प्रव्रजामि । किंवानेति शङ्का प्रविष्टो रात्रौ व्युषितो यदि भवेत् तदेव कारणमभिधित्सुराह—

गच्छंमि केइ पुरिसा, सीयंते विसयमोहियमईया । ओहावंताण गणा चउव्विहा तेसिमा सोही ॥२७८॥

गच्छे केचित्पुरुषा विषयमोहितमतिका रूपादिकविषयविपर्यासितमतयो गणात् गच्छादवधावन्ति । तेषां तथा गणादवधावतां केनापि समनुशिष्टानामथवा न सुन्दरं वयं कुर्म इति स्वयमेव परिभाव्य विनिवृत्तानामियं वक्ष्यमाणा चतुर्विधा चतुः प्रकारा शोधिः प्रायश्चित्तं भवति तामेवाह--

दव्वे खेत्ते काले भावे सोही उ तत्थिमा दव्वे । रायाजुवेयमच्चे पुरोहियकुमार कुलपुत्ते ॥ २७९ ॥

द्रव्ये द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र तासु चतसृषु शोधिषु मध्ये द्रव्ये द्रव्यविषया इयं वक्ष्यमाणा अन्ये पुनरिदं वदन्ति—द्विविधाः द्रव्यतः शोधिः सचित्तविषया अचित्तविषया च । तत्र सचित्तविषया छक्कायचउसुलहुगा इत्यादिका पूर्ववर्णिता, अचित्तविषया उद्गमोपादनादि दोषनिष्पन्ना यच्चाकल्पिकं यच्च कल्पनीयमपि सूत्रेण प्रतिषिद्धं तं तद्विषया सर्वापि शोधिर्द्रव्यत इति, भाष्यकारः स्वप्रतिज्ञातां शोधिमाह राया इत्यादि राजा प्रतीतः, तस्मिन् युवराज्ये अमात्ये पुरोहिते कुमारे कुलपुत्रे द्रव्यशोधिरिति वाक्यशेषः कथमेतद्विषया द्रव्य शोधिरत आह—

एएसिं रिद्धितो दट्ठुं लोभाओ सन्नियत्तं तो । पणगादीया सोही बोधव्वा मास लहुअंता ॥ २८० ॥

एतेषां राजादीनां ऋद्धीर्दृष्ट्वा अहो धर्मस्य फलं साक्षादुपलभ्यते । तस्मादहमपि करोमि धर्ममिति लोभात् भोगाभिष्वङ्गरूपात् सन्निवर्तमाने षष्टीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदात् सम्यग् निवर्त्तमानस्य बोधव्या शोधिः । पञ्चकादिका मासलघुपर्यन्ता, । तद्यथा—राजानं स्फीतिमन्तमुपलभ्याहो धर्मप्रभावतः कथमेष स्फीतिमान् तस्मात्त्यजामि धर्ममिति प्रतिनिवर्तमानस्य पञ्चरात्रिदिवानि शोधिः, युवराजं द्रष्ट्वा निवर्तमानस्य दश रात्रिं दिवानि, अमात्यं दृष्ट्वा पञ्चदश, पुरोहितं विंशतिः, कुमारं पञ्चविंशतिः, कुलपुत्रं मासलघुकमिति ।

चोएती कुलपुत्ते, गुरुगतरं रायाणोय लहुगतरं । पच्छित्तं किं कारण भणियं सुण चोयग इमं तु ॥२८१॥

चोदयति परः किं कारणं केन कारणेन कुलपुत्रेऽल्पर्द्धिके दृष्टे निर्वर्तमानस्य गुरुकतरं प्रायश्चित्तं भणितं, । राज्ञो महर्द्धिकस्य दर्शनात् प्रतिनिवर्तमानस्य लघुकतरमत्र सूरिराह—चोदक येन कारणेनेत्थं प्रायश्चित्तं नानात्वं तत्कारणमिदं वक्ष्यमाणं शृणु । तदेवाह—

दीसइ धम्मस्स फलं, पच्चक्खं तत्थ उज्जमं कुणिमो । इड्ढीसु पयणुवीसु विसज्जते होति नाणत्तं ॥२८२॥

दृश्यते खलु धर्मस्य फलं प्रत्यक्षं साक्षात्तस्मात्तत्र धर्मे वयमुद्यमं कुर्मः । एवमृद्धिषु राजप्रभृतिसम्बन्धिषु प्रतन्वीसु यथाक्रमं हीयमानतरास्वपि सद्यते सङ्गमुपयाति । यथा यथा चाल्पाल्पतरास्वपि ऋद्धिषु सङ्गमुत्पद्यते तथा तथा लक्ष्यते तीव्रातीव्रतरा तस्य भोगाशक्तिरित्युक्तप्रकारेण भवति प्रायश्चित्तनानात्वमिति । अपरे त्वियं भावविशोधिमिति प्रतिपन्नाः । सम्प्रति क्षेत्रतः शोधिमभिधित्सुराह—

खेत्ते निवपहनगरेद्दारे उज्जाणे परेण सीमतिक्कंते। पणगादी जो लहुओ, एएसु य सनियत्तंते ॥२८३॥

क्षेत्रे क्षेत्रविषयाः एतेभ्यः सन्निवर्तमाने एएसुत्ति गाथायां सप्तमी पञ्चम्यर्थे केभ्यः स निवर्त्तमाने इत्यत आह–निवपहेत्यादि । अत्रापि सप्तमी पञ्चम्यर्थे ततोऽयमर्थः । तथा नृपपथात् नगरद्वारादुद्यानात् परतः सीम्नोऽर्वाक् तथा सीम्नः प्रतिसीमातिक्रमतः किं प्रमाणाशोधिरत आह–पञ्चकादिका यावल्लघुको मासः । इयमत्र भावना–राजपथान्निवर्तमानस्य पञ्चरात्रिंदिवानि, नगरद्वारान्निवर्तमानस्य दश, उद्यानात्पञ्चदश, उद्यानात्परतः सीम्नोऽर्वाक् निवर्तमानस्य विंशतिरहोत्राः, सीम्नो भिन्नमासः, सीमानमनतिक्रम्य मासलघु सम्प्रति कालतः शोधिमाह—

पढमदिणनियत्तंते, लहुओ दसहिं सपदं भवे । कालेसंज्जोगे पुण एत्तोदव्वे खेत्ते कालेय ॥ २८४ ॥

यदि प्रथमे दिवसे निवर्तते तस्तास्मिन् प्रथमदिवसे निवर्तमाने लघुको मासः लघुप्रायश्चित्तमेव यावत् दशभिर्दिवसैः स्वपदं दशमं प्रायश्चित्तं भवति । तद्यथा द्वितीये दिवसे निवर्तमानस्य मासगुरु तृतीये दिवसे चतुर्मास लघु, चतुर्थे दिवसे चतुर्मास गुरु, पञ्चमे षद् लघु, षष्टे षड् गुरुः, सप्तमे च्छेदः, अष्टमे मूलं, नवमेऽनवस्थाप्यं, दशमे पाराश्चित्तमिति, एषा काले कालविषये शोधिः भावतो वक्ष्यमाणा सम्प्रत्यत ऊर्ध्वंद्रव्ये क्षेत्रे काले च यः संयोगः तस्मिन् वक्ष्ये, प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति

दव्वस्स य खेत्तस्स य, संजोगे होइमा पुण विसोही। रायाणं रायपहे दट्ठुं जा सीमति क्कंते ॥२८५॥

पणगादी जा मासो जुवरायं निवपहादि दट्ठूणं । दसराइं दिवमाई मासगुरुं होइ अंतंमि ॥ २८६ ॥

द्रव्यस्य च क्षेत्रस्य च संयोगे सम्बन्धे पुनरियं वक्ष्यमाणा भवति विशोधि स्तामेवाह—रायाणमित्यादि एषा हि राजादिकं द्रव्यं नृपपथादिकं, क्षेत्रमधिकृत्योच्यते, इतीयं द्रव्यक्षेत्रसंयोगजा विशोधिः। तत्र यदि राजानं राजपथे दृष्ट्वा निवृत्तस्ततः तस्य पञ्चकं पञ्चरात्रिंदिवं प्रायश्चित्तमेवं क्षेत्रं राजपथमादिं कृत्वाराज्येव द्रव्ये पञ्चकादि प्रायश्चित्तं यावन्मासस्तद्यथा—नगरद्वारे राजानं दृष्ट्वा निवर्तमानस्य दश रात्रि दिवानि, उद्यानान्निवर्तमानस्य पञ्चदश, उद्यानस्य सीम्नश्चान्तरात् विंशतिकं, सीम्नो निवर्तमानस्य पञ्चविंशतिकं, सीमातिक्रान्तं राजानं दृष्ट्वा निवर्तमानस्य मासलघु, युवराजं द्रव्यं नृपपथादि क्षेत्रे गतं दृष्ट्वा निवर्तमानस्य दशरात्रिंदिवादिकं प्रायश्चित्तं क्रमेण तावद्वक्तव्यं यावदन्ते मासगुरु भवति, । तच्चैवं राजपथे युवराजं दृष्ट्वा निवर्तमानस्य दशरात्रि दिवानि नगरद्वारे पञ्चदश उद्याने विंशतिरुद्यानसीम्नोरपान्तराले पञ्चविंशतिः, सीम्नि मासलघु, सीमातिक्रमे मासगुरु ॥

सचिवे पन्नरसादी लघुगं तं वीसमादि उ पुरोहे। अंतंमि उ चउ गुरुगं कुमारभिन्नादि जा च्छेओ ॥

सचिवे राजपथादिषु क्रमेण पञ्चदशादि चतुर्लघुपर्यन्तं, तद्यथा राजपथे सचिवं दृष्ट्वा निवर्त्तमानस्य पञ्चदशरात्रिंदिवानि नगरद्वारे विंशतिरुद्याने पञ्चविंशति रुद्यानसीम्नोरन्तराले मासलघु सीम्नि मासगुरु सीमाऽतिक्रमेचतुर्मासलघु तथा पुरोधसि विंशत्यादि प्रायश्चित्तमन्ते चतुर्गुरुकम्, तद्यथा राजपथे पुरोधसं दृष्ट्वा निवर्त्तमानस्य विंशतिरहोरात्रं नगरद्वारे पंचविंशति रुद्याने मासलघु उद्यानसीम्नोरपान्तराले मासगुरु, सीम्नि चतुर्मासगुरु, कुमारे भिन्नमासादि यावत् षद् लघु तद्यथा राजपथे कुमारंदृष्ट्वा निवर्त्तमानस्य भिन्नोमासः पंचविंशति रहोरात्रा इत्यर्थः नगरद्वारे मासलघु उद्याने मासगुरु उद्यान सीम्नो-

रपान्तराले चतुर्मास लघु, सीम्नि चतुर्मासगुरु, सीमातिक्रमे षण्मासलघु ॥ २८७ ॥

कुलपुत्ते मासादी छग्गुरुगं होइ अंतिमट्ठाणे। इत्तो य दव्वकाले संयोगमिमं तु वोच्छामि ॥२८८॥

कुलपुत्रे मासादि मासलघ्वादि प्रायश्चित्तं क्रमेण तावद् द्रष्टव्यं यावदन्तिमं स्थानं षड्गुरुकं भवति। तद्यथा-राजपथे कुलपुत्रं दृष्ट्वा निवर्तमानस्य मासलघु, नगरद्वारे मासगुरु, उद्याने चतुर्लघु, उद्यानसीम्नोरपान्तराले चतुर्गुरु सीम्नि षण्मासलघु, सीमातिक्रमे षण्मासगुरु । तदेवं द्रव्य-क्षेत्रसंयोग उक्त इत ऊर्ध्वं द्रव्यकाले च संयोगमिमं वक्ष्यमाणं वक्ष्यामि यथा प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

रायाणं तद्दिवसं दट्ठूण नियत्ते होति मासलहुं। दसहिं दिवसेहिं सपयं जुयरण्णादिं ततो वोच्छं ॥२८९॥

राजानं दृष्ट्वा तस्मिन् दिवसे यदि प्रतिनिवर्तते, तेन तु अवधावनानन्तरं तत्क्षणमेव तदा तस्य मासलघु प्रायश्चित्तं, । एवं क्रमेण तावद्वक्तव्यं यावद्दशभिर्दिवसैः स्वपदं दशमं प्रायश्चित्तं भवति,। तद्यथा-द्वितीये दिवसे राजानं दृष्ट्वा निवर्त्तमानस्य मासगुरु तृतीये दिवसे चतुर्मासलघु, चतुर्थदिवसे चतुर्मास गुरु, पञ्चमे षण्मास लघु, षष्टे षण्मास गुरु, सप्तमे च्छेदोऽष्टमे मूलं नवमेऽनवस्थाप्यं दशमे पाराश्चितं साम्प्रतमत ऊर्ध्वं युवराजादिमधिकृत्य वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव करोति—

मासगुरु चउ लहुया चउगुरु च्छलहुय च्छगुरुकमादी। नवहिं अट्ठहिं सत्तहि च्छहिं पंचहिं चेव चरमपयं।

युवराजामात्यपुरोहितकुमारकुलपुत्रेषु यथाक्रमं प्रथमदिवसे मासगुरु चतुर्लघुक चतुर्गुरुक षट्लघु षट्गुरुकादि कृत्वा यथा-

क्रमं नवभिरष्टभिः सप्तभिः षड्भिः पञ्चभिश्च दिवसैश्चरमं पाराञ्चितं वक्तव्यम्,। तद्यथा–प्रथमे दिवसे युवराजं दृष्ट्वा निवर्तमानस्य मासगुरु, द्वितीये दिवसे चतुर्मासलघु, तृतीये दिवसे चतुर्मासगुरु, चतुर्थेदिवसे षण्मासलघु, पञ्चमे दिवसे षण्मासगुरुः, षष्टे च्छेदः, सप्तमे मूलमष्टमेऽनवस्थाप्यं, नवमे पाराञ्चितम्। तथा अमात्यं दृष्ट्वा प्रथमे दिवसे निवर्त्तमानस्य चतुर्मासलघु, द्वितीये दिवसे चतुर्मासगुरु, तृतीये षण्मासलघु, चतुर्थे षण्मासगुरु, पञ्चमे च्छेदः, षष्टे मूलं सप्तमेऽनवस्थाप्यं अष्टमे पाराञ्चितमिति,। तथा पुरोहितं दृष्ट्वा प्रथमे दिवसे निवर्तमानस्य चतुर्मासगुरु, द्वितीये षण्मासलघु, तृतीये षण्मासगुरु, चतुर्थेच्छेदः, पञ्चमे मूलं, षष्टेऽनवस्थाप्यं सप्तमे पाराञ्चितम्। तथा कुमारं दृष्ट्वा प्रथमे दिवसे निवर्तमानस्य षण्मासलघु, द्वितीये दिवसे षण्मास गुरु, तृतीये च्छेदः, चतुर्थे मूलं, पञ्चमेऽनवस्थाप्यं, षष्टे पाराञ्चितम्। तथा कुलपुत्रकं प्रथमे दिवसे दृष्ट्वा निवर्त्तमानस्य षण्मासगुरु, द्वितीये च्छेदः, तृतीये मूलं, चतुर्थेऽनवस्थाप्यं, पञ्चमे पाराञ्चितमिति; उपसंहारमाह— ॥ २९० ॥

इति दव्वखेत्तकाले भणिया सोहीउ भावइणमण्णा। दंडियभूणगे संकंत भोइया विवण्णे भुंजणे दोसु।

इति एवमुक्तेन प्रकारेण प्रत्येकं संयोगतश्च द्रव्ये क्षेत्रे काले च भणिता शोधिरिदानीं भावत इत्यमन्या द्रव्यक्षेत्रकालव्यतिरिक्ता भण्यते इति वाक्यशेषः। प्रतिज्ञातमेव कुर्वन् द्वारसंग्रहमाह–दण्डिके राजाभूणके देशीपदमेतत् बालके पुत्रादावित्यर्थः। मृते इति वाक्यशेषः। तथा सङ्क्रान्ते परपुरुषं गते विपन्ने मृते कलत्रे इति गम्यते। तथा दोसुत्ति तृतीयार्थे सप्तमी। यथा तिसु तेसु अलंकिया पुहवी इत्यत्र ततोऽयमर्थः। द्वाभ्यां पुरुषाभ्यां स्त्रीभ्यां वा वक्ष्यमाणस्वरूपाभ्यां भोजने भावतः शोधिर्भवति। तत्र यथोद्देशं निर्देश इति प्रथमतो दंडितादि द्वारत्रयमाह— ॥ २९१ ॥

दंडिय सोउ नियत्ते पुत्तादि मए व चउलहू होंति। संकंत मया एवा भोए ते चउगुरू होंति ॥२९२॥

यत्र स संप्रस्थितस्तत्र तानि मनुष्याणि कस्मिंश्चिदपराधे राजा दण्डितानि यदि वा तेषां पुत्रादिकं किमपि मृतं अथवा द्वयमपीदं जातं ततो दंडितवान् यदि वा पुत्रादीन् मृतानथवा उभयमपि श्रुत्वा निवर्तते। ततो निवृत्ते निवृत्तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुका लघुमासका भवन्ति,। तथा भोजिकानाम भार्या। सा अन्यपुरुषसङ्क्रान्ता, अथवा मृता श्रुता; ततोऽन्यपुरुषसङ्क्रान्तायां मृतायां वा भोजिकायां निवर्तमानस्य चत्वारो गुरुका गुरुमासा भवन्ति, सम्प्रति भोजणे दोसोत्ति व्याख्यानयति

अह पुण भुंजेजाही, दोहिं उवग्गेहिं सत्थ समयं तु। इत्थीहिं पुरिसेहिं, व तहिं य आरोवणा इणमा ॥

अथ पुनस्तत्र गतः सन् द्वाभ्यां वर्गाभ्यामेतदेव वक्तव्यमाचष्टे—स्त्रीभ्यां पुरुषाभ्यां वा समकं सार्धं तुशब्दो वक्ष्यमाणसमस्तविशेषसूचकः। भुञ्जीत तत्र इयमनन्तरमुच्यमाना आरोपणा प्रायश्चित्तं तामेवाह— २९३

लहुगाय दोसु दोसु य गुरुगाच्छम्मास लहुगुरुच्छेदो। निक्खिवणांसि य मूलं जं चन्नं सेवए दुविहं ॥

द्वयोः चत्वारो लघुका तत्र द्वयोश्चत्वारो गुरुकाः तथा षण्मासल्लघवः षण्मासा गुरवः। तथा च्छेदः निक्खेवणांमिय इत्यादि यदा स्वयं लिङ्गं निक्षिपति परित्यजति तदा स्वयं लिङ्गस्य मूलं। अथवा बलात् लिङ्गं विड्डरकेनापि मोच्यते तदा शुद्ध इति। तथा यच्चान्यत् सेवते स्त्रीनपुंसकादिकं तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तं तस्यभवत्येष गाथासंक्षेपार्थः। साम्प्रतमेनमेव विवरीषुः प्रथमतो लहुमाय दोसु दोसु य गुरुगा इति व्याख्यानयति, २९४

पुरिसे य नालयद्धे अणुव्वतो वासएय चउ लहुगा । एयासुं चिय थीसुं अनालसंमेय चउगुरुगा ॥

अत्रापि सर्वत्र सप्तमी तृतीयार्थेषु पुरुषेण नालबद्धेन तु शब्दो विशेषणार्थः । स चैतद्विशिनष्टि मिथ्यादृष्टिना अथवा अणुव्रतोपासकेन नालबद्धेनैताभ्यां द्वाभ्यां पुरुषाभ्यां वा शब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वाद्दर्शनमात्रश्रावकेण च सार्धं भुञ्जानस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः व्याख्यातं लघुगा य दोसु इति पदमधुना दोसु य गुरुगा इति व्याख्यानयति । एयासुं चिय-थीसुमिति एताभ्यामेव स्त्रीभ्यां किमुक्तं भवति नालबद्धमिथ्यादृष्टिस्त्रिया नालबद्धाणुव्रतोपासकस्त्रिया वा सार्धं भुञ्जानस्य चतुर्गुरुका, अनालसम्मे य चउ गुरुगा इति अनालबद्धमिथ्यादृष्टिपुरुषेणानालबद्धाणुव्रतोपासकेन वा समं भुञ्जानस्य चतुर्गुरुकाः अधुना छम्मास लहुगुरु इति व्याख्यानार्थमाह—— २९५

अनालदंसणत्थिसु दिट्ठाभट्टपुरिसे य छल्लहुया । दिट्ठित्ति पुण अदिट्ठो, मेहुणीभोत्ती ए छगुरुगाय ॥

अनालबद्धा दर्शनमात्रश्राविकायाश्च पूर्वं दृष्टः सन् तदानीमाभाषितपुरुषस्तेन च समं भुञ्जानस्य षट् लघुकाः, तथा दिट्ठित्ति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् पूर्वं या दृष्टा तदानीमाभाषिता तया दृष्टा भाषितया तथा अदृष्टेन पुरुषेणाभाषितेन तथा मेहुणीत्ति मैथुनिकया मैथुनाजीवया वेश्यया इत्यर्थः । तथा भोजिकया भार्यया एतैश्चतुर्भिः सह भुञ्जमा(जा)नस्य षण्मासा गुरवः । सम्प्रति च्छेदइति व्याख्यानार्थमाह—२९६

अदिट्ठा भट्ठासु त्थीसुं संभोइ संजईच्छेदो । अमणुन्नसंजतीए मूलं थीपाससंबंधे ॥ २९७ ॥

पूर्वमदृष्टाभिस्तदानीमाभाषिताभिः सह तथा सांभोगिकसंयत्यापि च समं भुञ्जानस्य च्छेदः, तथा असांभोगिकसंयत्या सह भोजने तथा स्त्रीस्पर्शसम्बन्धे च मूलं प्रायश्चित्तं । साम्प्रतमत्रैव व्याख्यानान्तरमाह—

अहवावि पुव्वसंथुय पुरिसेहिं सद्धिं चउलहू होंति। पुरसंथूय इत्थीए पुरिसेयरदोसुवी गुरुया ॥२९८॥

अथवेति प्रकारान्तरोपदर्शने पूर्वसंस्तुतपुरुषैः सह पूर्वं संस्तुतस्त्रिया च समं भुञ्जानस्य चत्वारो लघुका लघुमासा भवन्ति, । एतेन लहुगा य दोसु इति व्याख्यातम् । तथा पुरुषेतराभ्यां पुरुषस्त्रीभ्यां द्वाभ्यामपि च सह भुञ्जानस्य गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः, अनेन दोसु य गुरुगा इति व्याख्यातम् ॥

पच्छा संथूय इत्थीए छ लहु मेहुणीए छ गुरुगा । समणुन्नेयर संजति च्छेदो मूलं जहा कमसो ॥

पश्चात्संस्तुतया स्त्रिया सह भुञ्जानस्य षट् लघवः मैथुनिकया मैथुनाजीवया पणाङ्गनया इत्यर्थः । सह भुञ्जानस्य षड्गुरवः समनोज्ञया संयत्या सह भुञ्जानस्य च्छेदः । अमनोज्ञया संयत्या सह मूलं, पुनः प्रकारान्तरमाह—२९९

अहव पुरसंथुए तर पुरिसित्थीसोय सोयवादीसु । समणुन्नेयरसंजइ अट्ठोकंतीए मूलं तु ॥ ३०० ॥

अस्या व्याख्या कल्पनाध्ययन चूर्णितः कर्तव्या सम्प्रति यदुक्तं प्राक् जं चषं सेवते दुविहंति तद्व्याख्यार्थमाह—

थीविग्गह किलिबंवा मेहुणकम्मं च चेयणमचेयं । मूलोत्तरकोडिदुगं परित्तणं तं च ए मादी ।

स्त्रीविग्रहो नाम स्त्रीशरीरं । क्लीबो नपुंसकं एतद्द्विकं यत्सेवते । अहवा मेहुणत्ति मैथुनं कम्मंति हस्तकर्मा । अथवा

सचित्तमचित्तं वा यत् प्रतिसेवते। यदि वा मूलगुणविषयं यदि वा उद्गमकोटिविशुद्धिकोटि अथवा परित्तमित्ति प्रत्येकशरीर-मनंतत्ति अनन्तकायमेवमादि द्विविधं द्रष्टव्यमादिशब्दात् तिर्यग्योनिकं मानुषिकं वा मैथुनमित्यादिद्विक परिग्रहः। ३०१

एएसिं तु पयाणं जं सेवइ पावई तमारुवणं। अन्नं च जमावज्जे पावंति तं तत्थ तहियं तु॥ ३०२॥

एतेषामनन्तरोदितानां स्त्रीविग्रहक्लीबादीनां पदानां मध्ये यत्सेवते तमारोपणं तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं प्राप्नोति। अन्यच्च यदापद्यते संयमविराधनाप्रत्ययं प्रायश्चित्तं तदपि तत्र प्राप्नोति॥

तत्तो य पडिनियत्ते सुहुमं परिनिव्ववंति आयरिया। भरियं महातलागं तलफलदिट्ठंतोचरणम्मि॥

ततस्तस्मात् अवधावनात् प्रतिनिवृत्तात् सूक्ष्मं यथा ते जानन्ति सूरयोऽस्माकमुपरि तथैव सस्नेहा वर्तन्ते इत्येकमभि कोमलेनोपायेनाचार्याः परिनिर्वापयन्ति सुखापयन्ति येन ते सर्वमालोचयन्ति। ते चालोचनानन्तरमेवं वदेयुः। यथा चारित्रमस्माकं सर्वं गलितमस्मभ्यं व्रतानि दत्थ। एवमुक्ते सूरिभिश्चरणे चरणविषये भरितं महातडागमतिभरणादेव कस्मिंश्चित् प्रदेशे पालीभेदात् गलदुदकं तत्क्षणादेव पतितेन फलेन। तत्प्रदेशापूरणान्निरुद्धोदकं दृष्टान्तः करणीयः। इह सुहुमं परिनिव्ववन्तीत्युक्तं तच्च सूक्ष्मं परिनिर्वापणं द्विविधं। तद्यथा—लौकिकं लोकोत्तरिकं च। तत्र लौकिकं यथा रौहिणिक चौरस्याभयकुमारेण कृतम्। तच्चैवम्—३०३

रायगिहं नगरं, तत्थ रोहिणितो चौरो बाहिं दुग्गट्ठितो सो सयलं नगरं मुसति। न कोई तं घेत्तुं सक्कति। अन्नया वद्धमाण-

सामी समोसढो। रोहिणितो भयवतो धम्मं कहेंतस्स नातिदूरेणं बोलेइ सोचलमाणो मा तित्थगरवयणं सोउं चोरियं न कहामित्ति कन्ने उवेइ एइ तस्सेवं बोलमाणस्स कण्टकः पादे लग्गो तं जाव एगेणं हत्थेणं उद्धरइ ताव तित्थगरो इमं गाहत्थं पन्नवेइ—

अमिलायमल्लदामा अणिमिसनयणाय नीरजसरीरा। चउरंगुलेण भूमिं नच्छिवंति सुरा जिणो कहइ ।२०४

सुरा देवाश्चतुर्निकायभाविनोऽपि अम्लानमाल्यदामानस्तथा न विद्यते निमिषो येषां ते अनिमिषा अनिमेषे नयने येषां ते अनिमिषनयनाः । तथा नीरजा निर्मलं शरीरं येषां ते नीरजाः शरीराः । चतुरङ्गुलेन चतुर्भिरङ्गुलैर्भूमिं न स्पृशन्ति इति जिनः सर्वज्ञः कथयति । अनेन सर्वतीर्थकृतामविसंवादिवचनतामावेदयति । एवं सोउं कण्टगं उद्धरित्ता पुणो कन्ने ठवेउं गतो अन्नया सो रोहिणितो रायगिहमतिगतो रत्तिं चोरोत्ति गहितो न य निज्जइ रोहिणितो उयाहु अन्नो चोरो ततो पिट्टिउमाढत्तो भन्नइ य अक्खाहि सव्वं तुमं रोहिणितो नवत्ति । जइ रोहिणितो सियातो सुयामो । एवं सो नीतिसत्थ पविठाहिं अठारसहिं कारणेहिं एकेकं काउं पुच्छिज्जइ सो न कहेइ जहा कहं रोहिणितो चोरोत्ति । ताहे अठारसमा सुहुमा कारणा करिउमाढत्ता मज्जं पाइतो मत्तो निव्वेयणो जातो । ताहे देवलोगभवणसरिसं भवणं काउं तत्थ महरिहे सयणिज्जे निवज्जावितो ततो पडिबोहवेलाए इत्थि नाडए निव्वतिज्जमाणे ताहिं भणइ—तुमं देवलोगे उववन्नो देवलोए य एसो अणुभावो जो पुच्छितो पुव्वभवं सम्मं अक्खाति सो चिरठिती देवति अत्थति, जो न अक्खाति सो तक्खणं पडति, तो मा अम्हे अणाहा काहसि सव्वं अक्खाहि, । ततो रोहिणीएण तित्थयरवयणं संभरित्ता चिंतियं—अपूतिवयणा तित्थगरा सामिणा भणियं—अमिलाय इत्यादि इमं च सव्वं वितहं दीसइ । तओ कयगं एवंति भणाइ नाहं रोहिणितो । ततो मुक्को । रोहिणिएण चिंतियं—अहो

एगस्स वि सामिणो वयणस्स केरिसं माहप्पं । अहं जीविय सुह आभागी जातो, जइ पुण निग्गंथाण वयणं सुणेमि तो इहलोए परलोए य सुहिओ भवामिति चिंतिऊण पव्वइतो उक्तं सौक्ष्मं लौकिकं परिनिर्वापनं । तथा चाह—३०४

सुहुमाय कारणा खलु लोए एमादि उत्तरे इणमो । मिच्छदिट्ठीहिं कया किं तुह भे तत्थ उवसग्गा

सूक्ष्मा खलु कारणा यातना लोके एवमादिका एवं प्रभृतिका आदिशब्दात्प्रभूतान्येवंविधदृष्टान्तसूचकाः उत्तरे लोकोत्तरे इयं वक्ष्यमाणस्वरूपाकारणा, तामेवाह मिथ्यादृष्टिभिः किन्तु कृता भे भवतस्तत्र गतस्योपसर्गाः। किमुक्तं भवति न तव वत्स विरूपाचरणे किमपि चित्तं केवलं यदि मिथ्यादृष्टिभिर्बलात्कारेण किमपि कारितः स्यात् । तत्र किं प्रतिसेवितं किंवा न प्रतिसेवितमिति, एवमुक्ते स यत् करोति तदाह—३०५

अविसिंधरइ सिणेहो पोराणो आयओ निप्पिवासाए । इइगारव मारुहितो कहेइ सव्वंजहावित्तं ॥

अपीति संभावने । संभावयामीत्येतत् सिंति एतेषां पौराणो पुराणायामवस्थायां भवः पौराणः स्नेह आयातो अद्यापि निःपिपासया मदीयवैयावृत्त्यादि पिपासा व्यतिरेकेणादि धरति विद्यते । एवं गौरवत्वमारोपितः सन् किमेतेषां कुर्मो जीवितमपि मदीयमेतेषामेवेति मन्वानो यथावृत्तं समस्तमपि कथयति । एतदेव स्पष्टतरमाचष्टे । ३०६

एवं भणितो संतो उत्तूइओ सो रुहेइ सव्वं तु । जंणेण समणुभूयं जं वासे तं कयं तेहिं ॥ ३०७ ॥

एवं पूर्वप्रदर्शितेन प्रकारेण भणितः सन् उत्तूइओत्ति देशीपदमेतत् गर्वे वर्तते ततोऽयमर्थः । अहमेव गुरूणां मान्यो

नान्य इति गौरवमारोपितः सर्वमेव तुरवधारणे यदनेन स्वयं समनुभूतं यद्वा से तस्य मिथ्यादृष्टिभिः कृतं तत्समस्तमेव कथयति । तत्र यदि सोऽगीतार्थो भणति तत इदं ब्रूते—

ण्हाणादीनि कयाइं देहवए मज्झ बेइ तु अगीतो । पुव्वं च उवसग्गा किलट्ठभावो अहो आसि ॥३०८॥

मया स्नानादीनि स्नानाङ्गरागादीनि कृतानि, तथा पूर्वमुपसर्गात् उपसर्गेष्वनारब्धेष्वहं संक्लिष्ट परिणामोऽभवमुपसर्गप्रारंभसमकालमेव पुनर्विशुद्धपरिणामो जातस्तत एव तेन कारणेन मह्यं ददत यूयं व्रतानि ममारोपयतेति भावः इति अगीतो अगीतार्थो ब्रूते, एवं तेनोक्ते यदाऽऽचार्येण वक्तव्यं तदाह—

वेसकरणं पमाणं न होइ नयमज्जणं नलंकारो । साइज्जिएण सेवी अणणुमएणं असेवीउ ॥ ३०९ ॥

वत्स न वेषकरणं न साधु वेषकरणं प्रमाणं न च मज्जनं नालङ्कारः प्रमाणं यथाक्रममप्रतिसेवने प्रतिसेवने वा किन्तु साएज्जिएणंति यदिस्नानादि विषये अनुमननं कृतं तेन सेवी प्रतिसेवनाकारी भवति, । अननुमतेन तु असेवी अप्रतिसेवी ।

अन्यच्च—जो सो विसुद्धभावो उप्पएणो तेण ते चरित्ताया । धरितो निमज्जमाणी जलेण नावा कुविंदेण ॥

योऽसौ विशुद्धभावस्तत्रोपसर्गप्रारम्भसमये समुत्पन्नस्तेन तव चरित्रात्माधारितः । यथा कुविन्देन कोलिकेन जले निमज्जती नौरिति । ३१०

जहवा महा तलागं भरितं भिज्जंतमुवरि पालीयं । तज्जाएण निरुद्धं तक्खण पडिएण तालेण ॥३११॥